

Наджие Аметова

САРЫ КУНЕС

Шиирлер, масаллар, икяелер, терджимелер

И. Гаспринский адына Медиамеркез
Симферополь
2019

УДК 821(=512.19)
ББК 84(Крмтат)
А 61

Одобрено Консультативным советом по изданию литературы на родных языках при поддержке Государственного комитета по делам межнациональных отношений и депортированных граждан Республики Крым. Издано за счёт средств бюджета Республики Крым

Аметова Н.

А 61 Сары кунеш: шиирлер, масаллар, икяелер, терджимелер. — Симферополь: КъДж ДММ «И. Гаспринский адына Медиамеркез», 2019. — 224 с. : рес.

ISBN 978-5-6042974-9-0

**УДК 821(=512.19)
ББК 84(Крмтат)**

Бир сыра назм ве несир эсерлер джыйынтыкларынынъ муэллифи Наджие Аметованынъ «Сары кунеш» адлы джыйынтыгы онынъ алтмыш йыллыгы мунасебетинен нешир олунды.

Андаки эсерлер балаларгъа достлукъ, мерхаметлилик, алидженаплыкъ киби юксек чизгилерни ашламагъа хызмет эте. Табиат гузелликлери бедий ренклернен тасвирлене.

Аметова Н.

А 61 Жёлтое солнце: стихи, сказки, рассказы, переводы. — Симферополь: Симферополь: ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2019. — 224 с. : илл.

ISBN 978-5-6042974-9-0

**УДК 821(=512.19)
ББК 84(Крмтат)**

Книга «Сары кунеш» («Жёлтое солнце») Наджие Аметовой, автора целого ряда прозаических и поэтических сборников, издана в честь её шестидесятилетия.

Произведения, размещённые в данном издании прививают детям высокие духовные качества, учат дружбе, доброте и великодушию, а красота природы описывается яркими литературными красками.

ISBN 978-5-6042974-9-0

© Аметова (Усеинова) Н., 2019

© ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского», 2019

БАЛА ЭДЕБИЯТЫ ЭБЕДИЙ ЭДЕБИЯТТЫР

Акъикъат сырларыны кешф этмек, кямиллик таба ынтылувнынъ ёллары пек чокътыр. Иджат эткен инсаннынъ инкишаф ёлунда хусусий сынавлар беклей. Эдебият саасына адым аткъан эр бир иджаткяр буны пек яхшы анълай. О, даима окъуйыджысыны ве субет-дешини араштыра. Миллетнинъ келеджеги оладжакъ балалар ичюн чалышмакъ гъает алидженап хызметтир.

Балалар ичюн язылгъан эсерлер сёз санаты ве тербие вастасы сайыла. Баланынъ яшы, севиесине уйгъун эсерлер къальпте ой-фикирлер уянталар, юксек гъаелерге ве парлакъ келеджекке иль-хамландыралар. Мевзулары меракълы ве анълайышлы тильнен язылгъан эсерлер баланынъ зейинине синъип, омюрининъ сонъуна къадар унутылмай. Осеяткъан несиль ичюн иджат эткен языджы ве шаирлер миллий рухиет ве халкъ арзуларынынъ улу макъсатларыны къуршавлап алгъан эсерлер язып, миллет ве ватан огюндеки борджуны эда этелер.

Языджы, шаире, журналист Наджие Аметова (Усеинова) етмишинджи сенелернинъ орталарында эдебияткъа адым аткъан истидатлы иджаткярлардан биридир. О, «Ленин Байрагъы», «Къырым» газетасы, «Йылдыз» саифелеринде басылгъан макъалелеринен, балалар ичюн язгъан икяелеринен, масалларынен, шиирлеринен эм де журналистика саасында япкъан хызмети ве дердж олунгъан китапларынен халкъымызгъа беллидир.

Наджие Аметова биринджи шиирини талебелик йылларында яни секизинджи сыныфта окъугъанда язгъан эди. «Балкъуртчыкъ» адлы бу шиيري 1975 сенеси «Ленин байрагъы» джумхуриет газетасында дердж олунды. Ильк шиирининъ басылувы Наджие ханымгъа рух берди. Нетиджеде, о, табият, мектеп акъкъында шиирлер язувнен бир сырада икяелер де язмагъа башлады. 1976 сенеси Наджие Аметова ичюн махсулдар олды. О, бири-дигери артындан «Бизим Зера», «Къызчыкъ», «Къарылгъач» киби шиирлерини ве «Къартанамнынъ икяеси», «Сервер ве мен» киби икяелерини бастырды.

Наджие Рефат къызы Аметова 1959 сенеси сюрдюнюкте яни Озбекистан джумхуриетининъ Сырдарья районындаки «Озбекис-

тан» колхозында Рефат ве Зеврие Аметовларнынъ чокъбалалы къорантасында дюньягъа кельди. Онынъ тамырлары Балыкълава районы Уркуста коюндендир. Наджиенинъ эки аптеси, бир агъасы ве эки огълан къардашы бар. Оларнынъ эписи алий малюматлылар. Окъувгъа севги бесленген бу къорантада къырымтатар, рус, озъбек тилинде нешир этильген деврий матбуат ве китаплар меракънен окъула эди. Ана тилимизде чыкъкъан «Ленин байрагъы» газетасы, «Йылдыз» альманахында дердж этильген эсерлерни Наджие дикъкъатнен окъуй ве бегенген бала шиирлерини истекнен эзберлей эди. Бойлеликнен, языджы ве журналистлернинъ адлары, сойадлары ве эсерлеринен таныш олгъан Наджие Аметова 1977–1982 сенелери Низамий адына Ташкент девлет педагогика институтынынъ рус ве къырымтатар филологиясы факультетинде окъуй. 1977 сенеси шиирлери ве бир икяеси язылгъан дефтерчигини алып, Ташкентке языджы Шамиль Алядиннинъ чалышкъан ерине бара ве онынънен корюше. Не себептен кельгенини айтып, онъа дефтерини бере. Шамиль Алядин о вакъытта Озъбекстан языджылары бирлигинде Къырымтатар языджылары болюгининъ реиси оларакъ чалыша эди. Языджы онъа баягъы къыйметли меслеатлар берген сонъ: «Наджие, къардашым, бу иш сенинъ элинъден келеджек, девам эт» — деп, дефтерни къалдырмакъны тевсие эте.

Наджие Аметова институтта окъугъанда, «Ленин байрагъы» муарририетинде ачылгъан «Кой ве шеэр корреспондентлери университети»нинъ акъшамлыкъ курсуны битире. Институтны битиргенинен, яни 1982 сенеси «Ленин байрагъы» газетасында эдебий хадим оларакъ чалышып башлай. Бу вакъыт Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешриятында языджы Урие Эдемованынъ тевсиеси алтында «Къарылгъачлар» шиирий джыйынтыкъ азырланып нешир олуна. Дюнья юзю корьген бу генч иджаткъярларнынъ джыйынтыгъына Наджие Аметованынъ да бир сыра шиирлери кирсетиле. Бала эдебиятына мерагъы арткъан къалем саибининъ омюринде джыйынтыкънынъ нешир олунувы сильтем олып, онынъ иджат этмек истегини арттыра.

1989–1992 сенелери «Йылдыз» меджмуасында уйкен муаррир вазифесини эда эте. 1992 сенеси ана-Ватаны Къырымгъа кочькен сонъ 1995 сенесинден Къырымтатар музыкалы-драма театринде оладжакъ актёрларгъа къырымтатар тилинден дерслер алып бара. Бунынънен берабер къырымтатар радиосында, балалар ичюн эшит-

тирювлер программасында язган икяелеринен сыкъ-сыкъ чыкышта булуна.

1996 сенесининъ экинджи ярысындан «Къырым» сербест ичти-май-сиясий газетасында санат ве медениет болугинде ишини девам эте. Санат, медениет, маариф, эдебият сааларында олып кечкен янъ-ылыкъларны айдынлаткъан макълалер, очерклер, интервьюлар яза. Редакциягъа келип тюшкен мектюплерни ишлей, терджимелер япа, Газетанынъ саифелеринде озюнинъ де балалар ичюн язган икяе ве шиирлери дердж олуна. Башта балалар ичюн балалар кошеси, сонъра бутюнлей бир саифе азырлав ишине бельсене. 2004 сенесинден бу саифе «Чокъракъ» деп адландырыла.

«Ленин байрагъы» газетасында чалышкъанда, бала шаири Билял Мамбет Наджиенинъ иджадиет алеминде пекинмесине къол тутта. Онынъ язган эсерлерини окъуй, эльде эткен къазанчларына къыймет кесе, сёзнен чалышув усталыгъына инсан къолай иришмегенини нумайыш эте. Газета саифелеринде терджиме этильген икяелерни шаир Эскендер Фазыл козьден кечире. Бойле этип Наджие Аметованынъ оджалары онъа сёз санатынынъ инджеликлерини менимсемге ярдым этелер. Нетиджеде, 1986—1987 сенелери рус языджысы Н. Красильниковнынъ «Алданган умка», «Бекленильмеген корюшюв» адлы икяелери бизим окъуйджыларымызгъа озь ана тилинде такъдим олуна.

1996—2000 сенелери шаиренинъ «Улачыкъ», «Тенбель ферик», «Кучелек», «Къозучыкъ», «Эдиечик», «Дагъда йылбаш», «Къаракъаш», «Къызчыкъ ве сычанчыкъ», «Таракъоту», «Бахшыш», «Шемсие» киби бир сыра икяелери ве масаллары «Къырым» газетасында дердж олуналар. «Арслан укюмдарлыгъы астындаки айванлар» адлы украин халкъ масалы ве сонъундан къырымтатар тилине терджиме этильген икяе ве эфсанелер окъуйджыларнынъ дикъкъатыны къазаналар.

Наджие Аметованынъ сенелер девамында язган эсерлери топлу суретте 2000 сенеси «Дагъда байрам» адлы икяе ве масаллар китабына кирсетильдилер.

Эсерлерде айдынлатылган догърулыкъ, эйилик, эмексеверлик, мерхаметлик киби чизгилер балаларнынъ зейинлерине синъип, оларнынъ акъыкый инсанлар олып осьмесине ёл косьтерелер. Языджынынъ «Къаракъаш», «Чая улакъ», «Эгиз къозулар», «Тембель

хоразчыкъ», «Кучелек», Къызчыкъ ве сычан» икяелери айрыджа дикъкъаткъа ляйыкътырлар, мевзу ве мундеридже джеэтинден бири-биринен багълы олгъан икяелерде койдеки аят тасвир олуна. Кой балаларнынъ яшайыш шараитлери, меракълары шеэрде яшагъан балалардан фаркъ этелер. Наджие Аметова бу инджеликерни эсерлеринде терен ве тафсилатлы косътермеге тырыша.

Наджие Аметованынъ эсерлеринде юкъарыда къайд этильген мевзуларнен бир сырада ватангъа къайтув мевзусы айдынлатылгъаныны коремиз. Бу мевзу онынъ язгъан масалларында озъ аксини тапты. «Дагъда байрам» масалынынъ къараманлары: кирпи, тавшан, сансар, айнеджи тильки, къарт къашкъырдыр, Аяз деде, кирпи, тавшан, сансар догъмуш мекаяна — дагъгъа къайталар. Масалда тасвирленген адисе-вакъиалар халкъымызнынъ омюринде олып кечкен акъикъатнен бирлешип кете. Наджие Аметова бу акъикъатны айванлар сымасы вастасынен къамиль акс эте.

Эдибенинъ 2010 сенесине къадар язылгъан ве деврий матбуат, меджмуа саифелеринде дердж олунгъан шиирлери ве икяелери окъуйджылар тарафындан сьджакълыкънен къаршыланып алындылар. «Баарь», «Ярдымджылар», «Къарылгъач» «Эминечик», «Къурназ мышыкъ», «Ышыкъ», «Бакъа» киби бир сыра шиирлер 2010 сенеси «Мелек» адлы шиирлер джыйынтыгъында нешир олундылар. Наджие Аметованынъ эсерлери «Къырымтатар бала эдебиятынынъ хрестоматиясы»нда, 5—6-нджы сыныфлар ичюн «Турналар» сыныфтан тыш окъув китабында ер алды.

Бундан гъайры Тюркиенинъ Бурса шеэринде чыкъкъан «KALGAY» меджмуасында 2006 сенеси «Шемсие» адлы икяеси басылды.

Шаире омюр аркъадашы Сейдаметнен бир огъул ве бир къыз тербиелеп осьтюрдилер. Эвлятлары алий малюматлылар. Тасиль алгъан зенаатлары боюнджа чалышмакъталар. Эдибе дёрт торуннынъ битасыдыр.

Наджие Аметованынъ 60 йыллыгъы мунасебетинен нешир олунгъан бу джыйынтыкъ да, эвель чыкъкъан китаплары киби окъуйджыларда буюк тезссурадлар догъурыр.

*Айше Кокиева,
Языджылар бирлигининъ азасы*

ШИИРЛЕР

САРЫ КУНЕШ

Сары кунеш парылдай,
Шавлелери йылтырай.
Этрафкъа кулип бакъа,
Чересинден нур ягъа.

Козъчиклери къысылгъан,
Дудакълары яйылгъан,
Корюне эки тиши,
Къувандыра ышыгъы.

Чапкъалаймыз ойнаймыз,
Биз ондан зевкъ аламыз.

ЧАПЧИН

— Чапчин, чапчин, чапчин,
Сен кяйда чапасынь?
— Мен чапам битама,
Ашайджам кятлама,
Татлы кяве ичеджем,
Сонъра эвге кяйтаджам.

ПАРДОШ

Топ ете, топ-топ ете,
Пардош пенджереге келе.
Биз оны коремиз,
— Тез кет! — деп, кьувамыз.
Селим пардоштан кьоркьмай,
О, битасынен юкьлай.

ТАТИЙЛЕР

Татий, татий, татийлер
Чапып юрмеге истейлер.
Бир татий, эки татий
Озю юре папий, папий.

АЮВЧЫКЪ

Аюв, аюв, аювчыкъ,
Бир аювчыкъ бар экен.
Тапкъан озюне ювачыкъ,
Орманда яшай экен.

Аюв, аюв, аювчыкъ,
Аюв къалпазан экен.
Бу кичкене аювчыкъ
Пек чокъ бал ашай экен.

Сагъгъа-солгъа, аювчыкъ,
Салланып юре экен.
Аюв, аюв, аювчыкъ
Аюв тюзтабан экен.

КУНЕШ

Къыздыра о дюньяны,
Джанландыра тарланы.
Дагълар, багълар устюнде
Джильвелене нурлары.

Онынъ нурындан аллана,
Юзюм, мейва баллана.
Биз оларны ашаймыз,
Ватанымызда яшаймыз.

ДЕНЪИЗ

Къара денъиз далгъалана,
Ювунмагъа чагъыра.
Фысылдап, къулагъыма
Йымшакъ сеснен дей манъа:
— Копюгимнен сарарым,
Джыллы сувнен сыйпарым,
Къабурчакълар джыярсынъ,
Джылавукънен ойнарсынъ.
Кунеш нуры, темиз ава
Олур тенинъе дева.
Сефаны бегенирсинъ,
Эр яз манъа келирсинъ.

КУЗЬ

Яз артындан кузь келе,
Япрачыкълар төкюле.
Кокте учкъан къушчыкълар,
Узакъларгъа бакълар,
Къанатларын къакълар,
Бизнен сагълыкълашалар.

КОКТЕН ТЮШЕ ТАМЧЫЛАР

Тып, тып, такъ, такъ — сес келе,
Коктен тюше тамчылар.
Балачыкълар сескене,
Пенджеренден бакъалар.
Ягъмур ягъа, токътамай.
Гольчиклер пейда ола.
Бир кимсе эвден чыкъмай,
Чюнки ёлгъа сув тола.
Багъчагъа кеткен балалар
Чызмаларын киелер.
Эллерине балабан
Шемсиелер алалар.

АЙВАНЛАР НАСЫЛ АШАЙЛАР

Алим азбаргъа чыкъты,
Козю сыгъыргъа тюшти.
Сыгъыр ахырда яшай,
Отларны кевшеп ашай.

Четте тура чал хораз,
Гъалиба о токъ бираз.
Чубар тавукъ чапкъалай,
Сепильген емни чокъучлай.

Эчки кирген багъчагъа,
Тирельген о алмагъа.
Къабугъыны сыдыра,
Лезетли аш къыдыра.

Бостангъа тюшкен тавшан.
Сыралар арасындан,
Къулакълары корюне,
О, хавучны кемире.

Мына насыл ашайлар,
Чешит-тюрлю айванлар.
Алимчик сют кетирди,
Мышычыкъ оны ичти.

ТАВШАН

Тавшанчыкъ дагъда юре,
Ач тильки оны коре.
Дуйдурмай яваш кете,
Артындан келип ете.

Тавшанчыкъ хавфны сезди,
Секирип огге юрьди.
Бекленмегенде къачты,
Ач тильки артта къалды.

САНСАР

Къарт теректе къувуш бар,
Анда шень сансар яшай.
Джевиз ве фындыкъ ашай,
Къабукъларыны ташлай.

Оны севе балалар,
Амма сансар сакъына.
Хавф дуйса тез секире,
Къувушына сакълана.

КЪОЯНЧЫКЪ

Вай, бем-безъ къоянчыкъ,
Янымдан кечти кетти.
Анасынынъ артындан,
Чапа-чапа о етти.

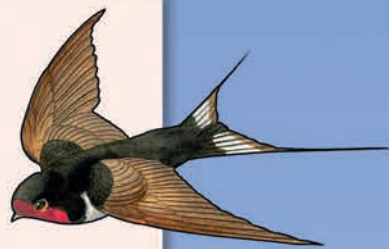
Ай, къоянчыкъ, къоянчыкъ!
Ог аягъы къыскъачыкъ.
Арт аягъы кучъ бере,
О, секириклеп юре.

КЪАРЫЛГЪАЧ

Къарылгъач эй, къарылгъач,
Хошнутлыкъ хаберджиси,
Къанатынъны керип ач,
Эрте баарь эльчиси.

Учып кельдинъ бу баарь,
Балачыкълар севинди.
Табиатта шеньлик бар,
Бир ювачыкъ къур энди.

БАЛКЪУРТЧЫКЪ

Чечеклерни козетсенъ,
Уча-къона бир къуртчыкъ.
— Онынъ ады не? — десенъ,
Дейлер онъа балкъуртчыкъ.

Токътамадан чалыша,
О, бал джыя сепетке.
Онынъ балы яраша,
Мельэм ола эр дертке.

БАКЪАЧЫКЪ

Бакъачыкъ дей:

— Вакъ, вакъ, вакъ,
Чевириль де манъа бакъ.
Мен пек гузель ялдайым,
Сувда джошып йырлайым.
Сычрамагъа да билем,
Сув тюбюнде чокъ юрем.

— Вакъ, вакъ, вакъ, —
дей бакъачыкъ —

Мында кель сен огъланчыкъ,
Экимиз дост олайыкъ,
Сувда ялдап ойнайыкъ.

МЕН ИСТЕЙИМ

— Мен истейим! — деди Шаип
Кельди гуллер янына.
Къопкъасындан сув төкип,
Этти ярдым анасына.

Сонъ безди ве чапып барды,
Бабасынынъ янына.

— Мен истейим! — деп тез алды,
О, дюменни къолуна.

Гудюрдеген сеслер кельди,
Бирден бакъты семагъа.
Кокте о, учакъны коръди,
Эль котерди авагъа.

— Токътанъ, — деди, — мен истейим!..
Сизнен бирге олмагъа,
Сёз берем мен, анайым,
Юксеклерге учмагъа.

МУСЛИМЕ

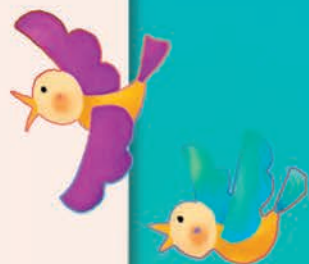
Муслиме вишне ашай,
Чегирдеклерин ютмай — ташлай.
Оларны саяджакъмыз,
Топракъкъа сачаджакъмыз.
Чокъ тереклер оседжек,
Кене вишне пишеджек.

ХАТИДЖЕ

Меним адым Хатидже,
Зенаатым пек индже.
Юньден килим токъуйым,
Мектепте аля окъуйым.

Нагъышларым гульгюли,
Орьген шалым топузлы.
Санатымызны севем,
Битамдан мен огренем.

БАЙРАМ

Бугунь шенълик, Ремзие
Догъгъан кунюн къайд эте.
Достлары келип эрте,
Чешит ашлар пишире.
Меръем иле Мерзие,
Кетирди шекеркъыйыкъ.
Эм де оюнджакъ къайыкъ,
Корьдилер онъа лыйыкъ.

СЕРВИНАЗ

Меним адым Сервиназ,
Назлыдырым мен бираз.
Наратны корип джошам,
Шеньленмеге ашыкъам.

Чешит-чешит оюнджакъ,
Олды нараткъа боюнджакъ.
Авеснен онъа бакъам,
Ильванларымны такъам.

Оладжам дюльбер мен де,
Эр кес байрамгъа кельгенде.

БАХШЫШ

Айдынъыз, достлар, берабер,
Йылбаш кельди шеньленейик.
Наратымыз пек дюльбер,
Къоран тепип эгленейик.

Кельди бизге Аяз деде,
Омузында чувалы бар.
Янында гузель Къар къыз,
Шиир айткъан этер кяр.

Аяз деде чокъ ёл юрьген,
Дагълар, орманлар кечкен.
Къанфет, джевиз — торбада,
Бизге бахшыш кетирген.

БАЛАЧЫКЛАР ШЕНЪЛЕНЕЛЕР

Йылбаш кельди коюмизге,
Нарат къойдыкъ эвимизге,
Шиир айтып, бирер-бирер
Балачыклар шенълендилер.
Аяз деде бахшыш берди,
Эпимизни къувандырды.

АТЧЫКЪЛАР

Ортада буюк нарат,
Устюнде бар пек чокъ ат.
Къара, сары, бем-беяз,
Тышта уфюре аяз.

Атчыкълар салланалар,
Эльнен тутсанъ кишнейлер.
Аяз деде кетирген,
Нарат устуне ильген.

Атчыкъларны балалар,
Бахшыш этип алалар.
Олар йымшакъ оюнджакъ –
Кичкенелер ойнайджакъ.

ЯРАЙМАЗЛАР

Мектептен кельген татам,
Деди манъа: — Юрь, калям —
Анам иштен кельгендже,
Согъанны индже-индже,
Этип, дюльбер догърайыкъ,
Тепсини толдурайыкъ.
Анама къолай олур,
Тез-тез долма толдурыр.
Татам алды пычакъны,
Мен исе чакъычыкъны,
О артлай, мен — догърайым,
Джиддий ишке башлайым:
Козьлеримиз аджытты,
Козьяш тыгъырып тюшти,
Согъанны четке аттыкъ,
Тепсини толдурмадыкъ.
Татам деди: — Вай, калям,
Насыл даяна анам?!

ЫШЫКЪ

Эвимизде яшай мышыкъ,
Адыны кьойдыкъ Ышыкъ.
Ята, юкълай, чапа, ойнай,
Сычанларны ич тутмай.
Анам ондан пек безди:
— Иш севмей, тенбель, — деди.
Мышыкъны бирден алды,
Ве тез-тез эвден кьувды.
— Кьувманъыз, — деп анама,
Бардым мышыкъ янына,
— Олмаса о не япсын,
Сычанны кьайдан тапсын?!
Анамны инандырдым,
Оны эвде кьалдырдым.
Бизим кучючик мышыкъ,
Портакъал тjos бир ышыкъ,
Чапкъалай, санки нурчыкъ,
Тутсанъ тени сыджачыкъ.

ЭМИНЕЧИК

Мавы козьлю кьоқласын
Алды элине,
— Ашасын да юқласын, —
Деди Эмине.
Чаначықққа толдурып,
«Ботққа» кетирди.
Уфюрип эм сувутып,
«Чай» да ичирди.
Темиз сюртип агъзыны
Бизим Эмине,
«Юқу сарған» Арзыны
Алды элине.
Бешигине ятқызды,
Орыттю устюни.
Кьоқласына сарылды,
Юмды козюни.
Эминечик болдургъан
Пек тез юқлады.
Кьоқла исе янында
Ич козь юммады.

ОГРЕНИР

— «Къартбаба» сёзюни сен,
Эм текрарла эм огрен, —
Деп Фатма къардашына,
Отурды къаршысына.
— Абаба, — деди Асан,
Озюни ич сыкъмадан.
— Догъру айтмайсынъ, анъла,
Къана, кене текрарла.
Асанчыкъ пек тырышты...
Амма кене янълышты.
Фатма къызчыкъ дарылды,
Анасына агъланды:
— Ич бир тюрлю сёзни мен,
Онъа энди огретмем!
Ана кулюмсиреди
Ве къызына сёйледи:
— Огренир о, сен инан,
Бакъ, пек тырыша Асан.
Къыш кечер, келир бааръ,
Биль ки, даа вакъыт бар.

ЭЛЬМАЗ

Баба элине
Алды Эльмазны.
О, бираз назлы.
— Сонъ, — деди баба, —
Сайса сен манъа
Асан ве Фатма,
Сен эм де Зоре
Энди эпинъиз
Къач данесинъиз?
— Бир бу-у Асан,
Эльмаз яваштан
Сайып башлады.
— Эки бу Фатма,
Зоре исе учъ...
Саймакъ не де кучъ.
Дёртюджисини
Ич тапалмады,
Таджипте къалды
Ве ойгъа далды.
Сонъ бирден кулип,
Къуванып, джошып,
— Я, мен, — деди, — ве
Сайды о кене.

КЪУРНАЗ МЫШЫКЪ

Аквариум ичинде,
Индже, кучюк бичимде,
Къырмызы балыкъ яшай,
Раат ялдай ве ашай.

Мышыкъ панджасын созды,
Балычыкъны къоркъузды.
Къабурчакълар «джанланды»,
Сув отлары чалкъанды.

Балычыкъ чапаланды,
Тез-тез тюпке ёл алды.
Кошечикке сакъланды,
От арасында къалды.

Мышычыкъ эп бакъына,
Балычыкъ пек сакъына.
Эв саиби кельгендже,
Къурназ тапты эглендже.

БИЗИМ ЗЕРА

Бизим Зера беш яшында, —
О, йыр севе.
Эр кунь акъшам багъчасындан ойнап келе.
— Не япасынь сен, Зерачыкъ? —
Деп сорасанъ:
— Огрнем мен «Къайтарма»ны, —
Дей яваштан.
Суаль берсенъ джеваплана
Куле-куле.
Бакъынь, бизим Зера ойнап,
Йырлап келе.
Бир кунь Зера анасына
Къучакъ керди.
— Мен де къырым концертине
Барам, — деди.
Концерттен сонъ Зера эвге
Пек шень къайтты.
Къокъласына саба озю
Чокъ йыр айтты.

КЪЫЗЧЫКЪ

Къызчыкъ келе, шень йырлай,
Къолунда бар гульдесте.
Кулип тургъан череси,
Дюльбер айны эслете.

Къырдан джыйгъан лялелер,
Анасына кетирген.
О, биле ки, анасы
Оны севип осьтюрди.

КЪАР

Къар, къар, къар,
Тереклер устюнде,
Пытакъларда къар.
Дамлар төпесинде,
Ямачларда къар.

Къар, къар, къар,
Сачакъта узангъан,
Бузлавукъта къар.
Еллер эп уфюрген,
Байырларда къар.

Къар, къар, къар,
Сефалы аяз.
Не гузель мевсим — къыш
Этраф бем-безд.

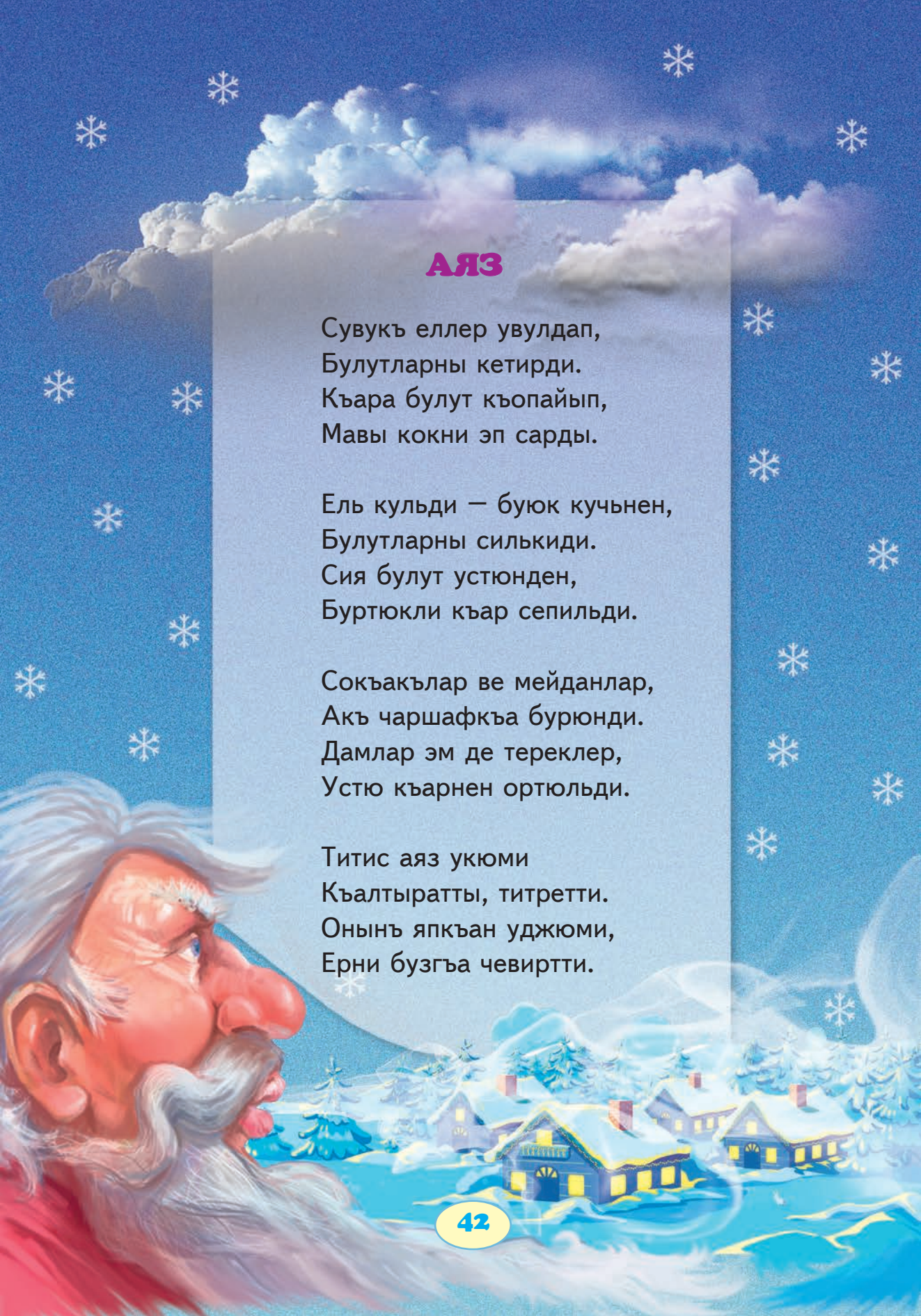
МЕЛЕК

Бостангъа чыкъты Мелек,
Джыймакъ ичюн ал джилек.
Къопкъачыгъын толдурды,
Озю, дерсинъ, болдурды.

Мамут кельди ярдымгъа,
Миессер — ашамагъа.
Олар олып берабер,
Джыйдылар бирер-бирер.

Эм ашады, быкътылар,
Сонъ тарладан чыкътылар.
Не де лезетли джилек,
Остюрген бизим Мелек!

АЯЗ

Сувукъ еллер увулдап,
Булутларны кетирди.
Къара булут къопайып,
Мавы кокни эп сарды.

Ель кульди — буюк кучьнен,
Булутларны силькиди.
Сия булут устюнден,
Буртюкли къар сепильди.

Сокъакълар ве мейданлар,
Акъ чаршафкъа бурюнди.
Дамлар эм де тереклер,
Устю къарнен ортюльди.

Титис аяз укюми
Къалтыратты, титретти.
Онынъ япкъан уджюми,
Ерни бузгъа чевиртти.

СЕЛИМЕ

Чебер къызчыкъ Селиме,
Пек чокъ шиирлер биле.
Ойнай-ойнай безгенде,
Эвге досту кельгенде,
Миндерден «сана» ясай,
— Динъле, — дей Зера тотай,
Мен шиирлер айтаджам,
Сонъ сен эвге къайтаджанъ.
Чыкъа «сана» устуне,
Шиир айта достуна:
«Кобелек», «Сансар», «Торгъай»...
Айта-айта болдурмай.

ЙЫЛБАШ КЕЛЬДИ

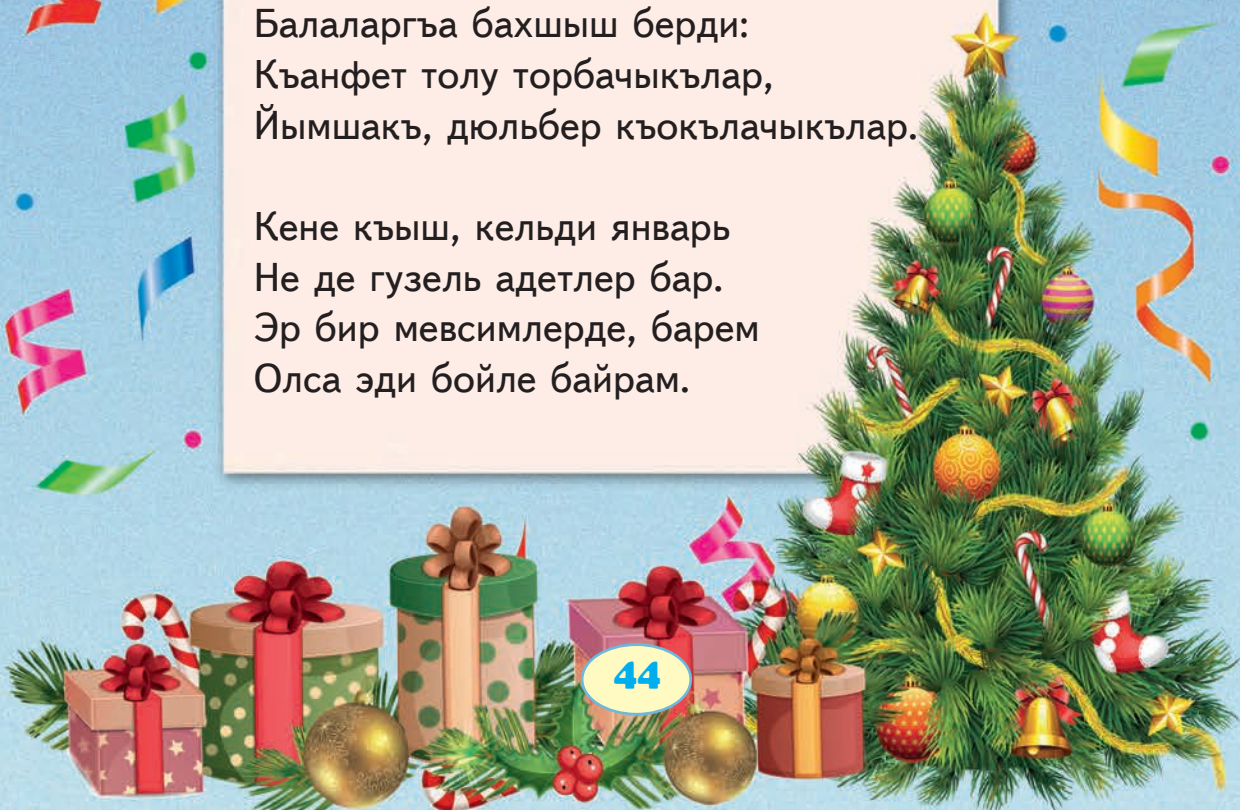
Кене кыыш, кене январь,
Япраклары ешил-кербар.
Нарат тура эвимизде,
Кене кельди Йылбаш бизге.

Балачыклар шенъленелер,
Къоран тепип эгленелер.
Бири сансар, бири тавшан,
Урбалары пек ярашкъан.

Бир къачы олгъан кобелек,
Къанатлары беяз йипек.
Къарчыклар киби «учалар»,
Шенъликке къуванч къошалар.

Тезден Аяз деде кельди,
Балаларгъа бахшыш берди:
Къанфет толу торбачыклар,
Йымшакъ, дюльбер къокълачыклар.

Кене кыыш, кельди январь
Не де гузель адетлер бар.
Эр бир мевсимлерде, барем
Олса эди бойле байрам.

ПЕРДАЛЕЗ

Пердалез, ель пек уфюре,
Къарны токътамай уюре.
Къар бораны арасындан,
Эвлер зорнен корюне.

Этрафта къыш укъом сюре,
Кунеш эп юксектен юре.
Онынъ зайыфча нурлары,
Къар устюнде сюрюне.

Сувукъ ель бираздан тынды.
Кунеш йылтырап корюнди.
Онынъ сыджакъ шавлелери,
Ана ерни къыздырды.

Аяз сыджакъны ич севмей.
Кунъ къызгъанын эп истемей.
Кене сувукъ еллер эсти,
Къыш баарьге ёл бермей.

БААРЬ

Кескин сабан тишлеринен
Акътарылгъан топракълар,
Къар тюбюнде раатланып,
Баягъы къабардылар.

Кунълер къыза, къарлар ирий,
Чубарлана тарлалар,
Джумерт топракъ узеринден
Котериле дым бувлар.

— Бакъ тарлагъа, эм къырларгъа,
Кунеш нуру тавлана,
Ана-ерде бол берекет
Земини азырлана, — деп,

Къартбаба топракъ ала
Насырлы къолларына,
Зевкънен къокълап,
Девам эте сёзюни торунына:

— Топракъ азыр гурь эмекнинъ
Шефкъатыны сезмеге,
Бу девирде эр кес акълы
Феракъланып, кезмеге.

Бакъ этрафкъа, аят къайнай
Тарлаларда, улькеде,
Баарь — эмек мевсими бу,
Йылнынъ юкю елькеде.

ХЫДЫРЛЕЗ

Майыс айы — баарьде,
Эрте саба саарьде,
Къушангъан шень адамлар,
Байрамгъа ашыкъалар.
Койде бугунь — Хыдырлез,
Мейдангъа келе эр кес.
Давул, зурна чалалар,
Севинелер балалар.
Бисмилля, деп къартана,
Къалакъай юварлата.
Айланып о, тюшти онъ,
Берекет олсун деп, бол.
Къуваналар бу ишке,
Эр кес оюнгъа тюше.

АНА ТИЛИ

Къырым тили бизим тиль,
Огрэн оны, терен биль!
Ёлда, эвде эп сёйле,
Гъурурланып, эйбетле.

Асырлар девамында,
Лаф эткенлер бу тильде:
Къартана-къартбабамыз,
Эм де ана-бабамыз.

Шаирлер язгъан шиир,
Бестекярлар дюльбер йыр.
Олардан орьнек алайыкъ,
Зенгин тилли олайыкъ.

НАВРЕЗ

Кельди байрам, хош Наврез!
Гедже-куньдюз тенъ олды.
Бу къуванчлы кунъ эр кес
Бир-бирин хайырлады.

Айны шу кунъ эр сене,
Къыш баарьнен корюше.
Увулдап сонъки кере,
Сувугъын алып кете.

Баарь исе бель багълап,
Озь ишине кирише.
Тарлаларда къуванып,
Ильк богъдайлар сепиле.

Янъы йыл, янъы омюр,
Шу Наврезден башлана.
Кунеш сачып джыллы нур,
Тарла-дагъны къыздыра.

Ерге тюшкен урлукълар,
Ешерсин, ашлыкъ олсун.
Янъы йылда софралар,
Бол-берекетке толсун.

КЪАВИЙ ОЛДЫ БАГЪЫМЫЗ

Алло, алло биз деймиз,
Мусафир чагъырамыз.
Тез-тез келинъ, тез келинъ,
Керимчикни сиз корюнъ.
Оськен балабан олгъан,
Бу кичкене бир огълан.

Алло, алло биз деймиз,
Достлар тола эвимиз.
Байрамлар эм догъгъан кунъ —
Бойлежне олсун эр кунъ.
Буюди кичкенелер,
Яшлар сыкъ-сыкъ келелер.

Алло, алло биз деймиз,
Мусафир чагъырамыз.
Къавий олды багъымыз,
Биз къонушкъан чагъымыз.
Алло, алло биз деймиз,
Достлар тола эвимиз.

И К Я Е Л Е Р

ЭДИЕ

Эдие кѳум обасында эвчиклер ясап ойнай, кѳартбабасы исе багѳча ичинде айланып юре. Араба кѳапы ачылып, азбаргѳа Эдиенинѳ дайысы эм де дудусы келип кирди.

Дудусынынѳ кѳучагѳында кѳундакѳ баласы бар эди. Кѳартбаба мусафирлерни кѳаршылап алмакѳ ичюн багѳчадан чыкѳты. Олар корюштилер. Ал-хатыр сораштылар. Эдие дос-догѳру дудусынынѳ янына барды. Бойнуны созып:

— Манѳа бибичикни косѳтеринѳиз, — деди.

Онѳа дикѳкѳатнен бакѳкѳан сонѳ:

— Бибичикнинѳ козѳлери не ичюн юмукѳ? Онынѳ бурунчыгѳы не ичюн уфачыкѳ? — деп суаль артындан суаль бермеге башлады. Эдиенинѳ суаллери дайысынынѳ ошуна кетти.

— О, да санѳа ошап панти бурун кѳызчыкѳ оладжакѳ, — деди кулип ве Эдиени кѳучагѳына алды. — Сен энди балабан кѳызчыкѳ олгѳансынѳ, саймагѳа огрендинѳми? — деп сорады.

— Огрендим, — джевап берди Эдие.

— Огренген олсанѳ, кѳана сай бакѳайым, кѳорантада кѳач джан яшайсынѳыз?

— Шимди, дайы, — деди Эдие ве бираз тюшюнген сонѳ саймагѳа башлады: кѳартбабам — бир, кѳартанам — эки, бабам — учѳ, анам — дѳрт, агѳам — беш, татам — алты. Бир, эки, учѳ, дѳрт, беш, алты!

— Пек яхшы, — деди дайысы, — лякин бираз янѳлыштынѳ. — Кѳорантада зияде олмакѳ керексинѳиз. Кѳана, даа бир кере сай.

Эдие бу сефер янълышмайым деп тырышты ве пармачыкъларыны букип, саймагъа башлады:

— Къартбабам — бир, къартанам — эки, бабам — учь, анам — дёрт, агъам — беш, татам — алты. Бир, эки, учь, дёрт, беш, алты...

Эдие токъталды. Дайысы исе онъа ярдым этип:

— Даа кимни унуттынъ, къана тюшюнип бакъ, — деди.

Эдие бир къартбабасына, бир дудусына бакъты, сонъ къуванчнен:

— Мен еди-и, — деди созып.

— Машалла Эдие, пек догъру сайдынъ! Сизинъ къорантада еди адам яшай. Лякин биз сизге мусафир олып кельдик, бизни де къошып сай бакъайым, эпимиз къач адам олдыкъ?

Эдие кене пармачыкъларыны букип башлады:

— Къартбабам — бир, къартанам — эки, бабам — учъ, анам — дёрт, агъам — беш, татам — алты, мен — еди, дайым — секиз, дудум — докъуз, бибичик — он.

— Пек догъру, лякин бибичикнинъ адыны унуттынъ, гъалиба, — деди дайысы.

— Унуттым, — джевапланды Эдие.

— Ойле олса, санъа ярдым этейим. Бибичикнинъ ады Алиме. Къана энди даа бир кере сай.

— Шимди, — деди Эдие дайысына ве авесликнен саймагъа башлады: — Къартбабам — бир, къартанам — эки, бабам — учъ, анам — дёрт, агъам — беш, татам — алты, мен — еди, дайым — секиз, дудум — докъуз, Алимечик — он. Бир, эки, учъ, дёрт, беш, алты, еди, секиз, докъуз, он!

Бу сефер оларнынъ къуванчына къартбаба да къошулды.

— Машалла торунчыгъыма, машалла, пек догъру сайдынъ, — деди Эдиени алгъышлап.

АЯЗ ДЕДЕ

Селим акъшам одасына кирип, юкъламакъ ичюн тёшегине ятты. Битасы онъа хайырлы гедже тилейим деп, онынъ артындан одагъа кирди. Ах, меним торунчыгъым деп, муляйим назар ташлап, устюни сыджакъ, юнь ёргъаннен орытти. Шу арада Селим:

— Бита, Аяз деде йылбашта манъа эр вакъыттаки киби учъ бахшыш береджек, э? — деп сорады.

— Эбет, береджек, — деди битасы, муляйим кулюмси-реп. Амма энди алты яшында олгъан торнуна Аяз деде уйдурма олгъаныны анълатмагъа истеди. — Аяз деде ёкъ, балам, бу масал. Бахшышларны ананъ-бабанъ ала ве санъа эдие эте, — деди.

— Аяз деде масал дегиль, о бар, — деп, разы олмады Селим, — о, эр сене манъа бахшыш кетире.

Сонъ пенджерен йылдызлы кокке бакъып: — О, атта, учъ сыгъын къошулгъан арабагъа минип, башына къалпакъ, устюне тон кийип, чувалыны алып, булутлар устюнден юрип келе. Мен онъа мектюп яздым. Ренкли къалемлер сорадым. Ешилъ сою чокъча олсун дедим.

— Я, сенде ренкли къалемлер бар да, — деди битасы.

— Олар азлыкъ этелер. Мен балабан ешилъ нарат япаджагъым. Мектюбимни ястыгъымнынъ тюбюне къойдым, — деди Селим ве мектюп тура экенми, деген киби ястыгъыны котерип бакъты. Мектюпни корьген сонъ, мемнюн олып, башыны йымшакъ ястыкъкъа къойды ве кулюм-сиреди.

Торнуна Аяз деденинъ уйдурма экенини анълатмакъ даа эрте олгъаныны анълагъан бита:

— Эбет, тосунчыгъым, Аяз деде санъа ренкли къалемлер кетирир, деп торнунынъ башыны сыйпады, устюндеки ёргъаныны тюзетти.

— Юкъла, тосунчыгъым, гедженъ хайырлы олсун!

ЭНДИ МАКЪТАНМАЙДЖАГЪЫМ

Алие, Джемиле, Бекир, Мемет, Фатма пек достлар. Олар бир маалдеде яшайлар. Акъшам устю балачыкълар сокъакъкъа чыкътылар. Топланып, мейданчыкъкъа догъру кете эдилер, артларындан Джемиле де келип етти. Кельгенинен: «Мен бугунь янъы антер кийдим, — деди антерининъ этегинден тутып, — бакъынъыз, насыл дюльбер. Бантым да янъы. Бабам кетирди, къувурчыкъ сачларыма пек яраша экен. Аякъкъапларымны коресинъизми енгильчик, чапсам эр кесни озарым».

Балачыкълар Джемиленинъ макътанмагъа севгенини пек яхшы бильгенлеринден онъа ич де къулакъ асмай эдилер. Лякин бугунь башта бири-бирилерине, сонъ устьлерине бакътылар. Оларнынъ урбалары да Джемиленинъкинден эксик дегиль эди. Амма олардан ич бириси бир вакъыт макътанмай эди.

— Эгер сен бир даа бойле макътанаджакъ олсанъ, биз сеннен ойнамаджакъмыз, — деди Фатма. — Меним сачларым да къувурчыкъ, бантым да бар, коресинъми, лякин мен макътанмайым.

Балачыкълар Фатмагъа къолтутып:

— Догъру, бир даа макътансанъ, биз сеннен ойнамамыз, — дедилер.

Джемиле исе:

— Ойнамасанъыз, ойнаманъыз, мен янъгъыз озюм де ойнамагъа билем, — деп къум обасына догъру кетти.

Балачыкълар кунь къавушкъандже ойнадылар, сонъ эвлерине къайттылар. Эртеси куню олар кене мейданчыкъкъа

топландылар. Мемет топ кетирген эди. Бири-бирилерине топ атып, чапкъалашып шенълендилер. Баягъы вакъыттан берли салынджакъта салынмакъта олгъан Джемиле даяналмады, достларынынъ янына барды:

— Мен сизнен ойнамакъ истейим, — деди.

Балалар де Джемилеге, де бири-бирилерине бакътылар.

— Мен артыкъ макътанмайджагъым, — джевап берди Джемиле оларнынъ бакъышыны озъджесине анълап.

Балаларнынъ шенълигине шенълик кѡшулды. Чюнки олар Джемиле озъ янълышыны таныр да, бизге кѡшулыр деп, тюшюне эм де беклей эдилер.

Берабер ойнай-ойнай болдургъан балалар, кунъ кѡавушкъан сонъ кѡувана-кѡувана эвлерине кѡайттылар.

КЪУТУДАКИ АЖДЕРХА

Амет бир одадан экинджи одагъа кечип, эв ичинде айланып юрмектен безди. Кошеде тургъан скемлени пенджере янына чекти. Онынъ устюне чыкъып тышкъа бакъты. Къар ягъа, ава сувукъ, ёлда кимсе корюнмей эди. Амет шу арада Аяз деде манъа Йылбашны хайырлап, насыл бахшыш берир экен, деп тюшюнди. Сонъ скемледен тюшип, ашханеге догъру кетти.

— Ана, — деди Амет, — байрамлыкъ емек азырламакъта олгъан анасынынъ оглюгинден чекип, — Аяз деде манъа не кетиреджек?

— Бахшыш.

— Насыл бахшыш?

— Кетирсе корерсинъ.

— Даа кетирмедими?

— Ёкъ.

— Сиз къайдан билесиз? Мен барып бакъайым? — деп Амет залгъа чапты. Наратнынъ этрафыны бир къач кере айланып чыкъты. Онынъ ашагъыдаки пытачыкъларыны котерип бакъты. Ич бир шей тапмагъан сонъ, кене пенджере къаршысына барды. Скемлеге чыкъты. Этрафны сарып алгъан бем-беяз къаргъа бакъып къалды...

Анасынынъ онынънен огърашмагъа вакъты ёкъ эди. Бабасы исе даа кельмеди. Амет тарсыкъып башлады. Анасы козь къыясынен Аметке бакъты. Онынъ сыкъылгъаныны дуйды. «Барем, оюнджакъны берейим эгленсин. Къанфет торбачыгъыны исе саба юкъудан тургъан сонъ алыр», — деп тюшюнди. Сонъ Аметни чагъырды да:

— Бар, наратнынъ тюбюндеки памукъны котер де бакъ, гъалиба, Аяз деде бир шейлер ташлап кетти, — деди.

Амет кјувангъанындан залгъа чапып кетти. Бираздан:

— Ана, ичинде не бар, — деп бир кјутучыкъны котерип анасынынъ янына кельди.

— Ач да бакъ, — деди анасы.

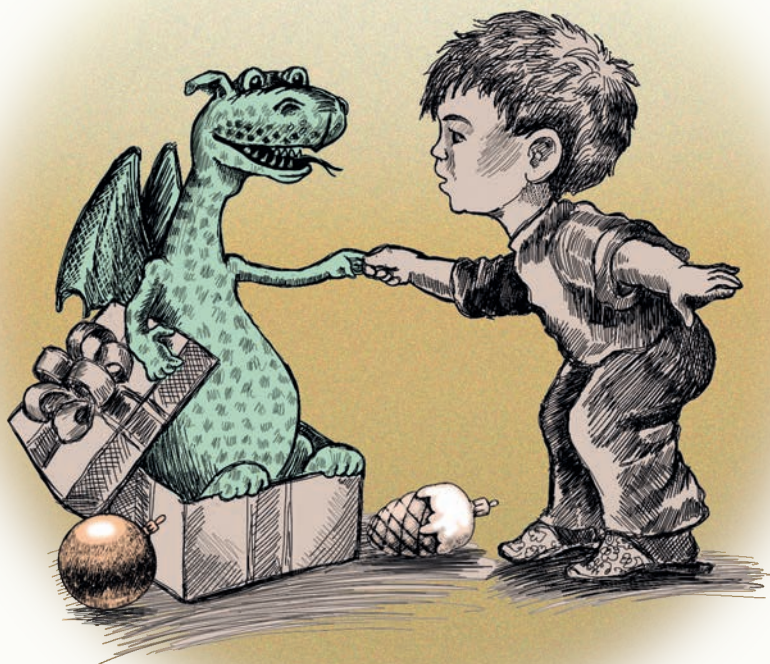
— Айванчыкъ, — деди кјутуны ачкъан сонъ Амет.

— Аждерхачыкъ, — догъуртты анасы.

— Сиз айткъан масалларда онынъ секиз башы бар эди де, — деди Амет.

— Бу бир башлы сою.

— Амет аждерхагъа дикъкъатнен бакъты да, пармачыгъынен онынъ къырмызы ренкке боялгъан агъызыны ачып:

— Не ичюн атеш чыкъмай? — деп сорады.

— Бу мерхаметли аждерха, — джевап берди анасы.

— А-а-а! — деди Амет, тылсымлы бир шейни анълагъан киби. Бираздан одасына чапып кетти. Маса тубюндеки ири къутуны сюйреп чыкъарды. Андаки йымшакъ оюнджакъларны алып, маса устуне бирер-бирер тизди. Сонъ аждерхачыкъны къолунда тутып:

— Бакъ, бу сычанчыкъ, бу исе бугъа, мына бу къаплан, бу тавшанчыкъ, таныш оларнен, — деди.

Сырагъа тизильген айванчыкъларгъа исе аждерханы такъдим этти:

— Сиз де танышыныыз, бу аждерха! Аметнинъ тасавурында сычан, бугъа, къаплан, тавшан аждерхадан къоркъкъан киби корюнди. Атта тавшанчыкъ бугъанынъ артына сакъланды.

— Ёкъ, ёкъ, къоркъманыыз, — деди о айванчыкъларгъа. О, мерхаметли аждерха! Агъызындан атеш пускюртмей! Билесизми, оны манъа Аяз деде кетирди!

АЙДЕР

Айдер уйле емеги ашамакъ ичюн софра башына кечти. О, мектептен кельген эди. Анасы азырлагъан емеклерни ашайджакъта, къартбабасы эр вакъыттаки киби янындаки скемлеге келип отурмагъаныны коръди. О, диван четинде отуруп, газета окъугъан къартбабасына чевирилип:

— Къартбаба, сиз не ичюн софра башына кельмейсинъиз? — деп сорады.

— Мен ораза тутам, — деп джевап берди къартбаба.

— Ораза бу не? — деп меракъланды Айдер.

Къартбабасы кулюмсиреди ве:

— Санъа насыл этип анълатайым экен, — деп, газетаны четке ташлады. Бираз тюшюнген сонъ бойле деди:

— Мусульманлар эр сене Рамазан айында ораза туталар. Ораза туткъанда бир ай девамында кунеш догъгъандан кунеш къавушкъан вакъыткъадже ашамагъа, сув ичмеге олмай. Атта чиркин лаф айтмакъ, къавгъа этмек ясакъ. Бутюн ай девамында ибадетлер япыла, дуалар окъула.

Рамазан айында барлыкълы инсанлар, зенгинлер кунь къавушкъан сонъ ораза туткъанлар ичюн ифтар берелер — зияфет азырлайлар. Айнынъ сонъуна таба исе хасталаргъа, оксюз балаларгъа, чаресиз къартларгъа фитир парасы бериле. Ораза биткен сонъ, учъ кунь девамында байрам ола. Байрам куньлеринде балалар, ана-бабалар, къартана-къартбабалар, къомшулар, догъмушлар бири-бирлерини байрамнен хайырлайлар. Балалар ана-баба, къартана-къартбабаларынынъ эллерини опелер.

Байрам хайырлап кельген догъмушларгъа, къомшуларгъа лезетли къаймакълы ве шекерли къаве къоялар. Чешит татлылыкъларнен сыйлайлар.

Бу лафларны меракънен динълеген Айдер:

Къартбаба, мен де ораза тутаджагъым, — деди.

— Яхшы, торнум, деди къартбаба, тутарсынъ, амма сен бугунъ емегинъни аша, биз сеннен ярын берабер башлармыз.

— Не ичюн бугунъ олмай, меракъланды Айдер.

— Чюнки оразаны ниет этип, дуасыны окъуп, танъ атмаздан эвель башлап тутмакъ керек.

Айдер разы олды ве ашыны ашагъан сонъ къартбабасындан бильген шейлерни досту Сейяргъа айтмакъ ичюн чапа-чапа кетти.

ИШКИР КЪЫЗ

Анамнен кърдашым Сервиназ Йылбаш байрамы куньлеринде къртанаме кеткен эдилер. Анда эки-учь кунь олдылар, сонъ кърыйтып кельдилер. Сервиназ эвге кирди ве анам аякъкъапларыны чыкъаргъандже бекледи. Шу вакъыт мен софада тургъан безетильген нараткъа бакътым ве Сервиназ онынъ янындаки балабан къутуны эслер экенми, деп меракъландым. О, нараткъа бир козь ташлады, сонъ анамнен экиси ваннагъа догърулдылар.

Эллерини ювып чыкъар экен, бахшышны коръди ве бирден: «Вай, бу бахшыш кимге? — деп сорады. Мен: «Санъа», — дедим, агъалыкъ япып. Сервиназ ашханеге догъру чапты ве: «Бита, сиз манъа алдынъызмы!» — деди къуванып. Битам исе: «Ёкъ, къызым, бу бахшышны сен къртананъда олгъанда санъа аланъ кетирди», — деди.

Алам манъа пультнен идаре этильген учакъ багъышлагъан эди. Сервиназ барып, нарат тюбюндеки балабан, йылтыравукъ, чечекли кягъытнен сарылгъан къутуны зорнен сюйреп, ашханеге кетирди. Бу арада битам фурундан этли бурма чыкъарды. Мен маса башына кечип отурдым. Явашчыкътан пультке басып, учагъымны Сервиназнынъ башы тѣпесинде вызылдатып, учурдым. Сервиназ учакъкъа къулакъ асмады. Эп кягъытны йыртаджакъ олып тырышты. Меним джаным онъа агъырмады, чюнки мен энди балабан олгъан эдим. Бу сене мектепке бараджагъым, азырлыкъ группасына къатнайым. Сервиназ исе менден кичик, о але даа дѣрт яшында. Кърдашым кягъытны йырткъан сонъ, къутуны ачаджакъ олып тырышты, амма ачып оламады. Мен барып онъа ачып бердим. Ичинден эв джыйыштыргъан шейлер — тозютар, пенджере ювмакъ ичюн махсус

чул, куречик, полчулы, сипиртки ве даа чешит керекли шейлер бар эди. Мен оларны бирер-бирер меракъланып бакътым. Сервиназ къувангъанындан залыны тозютарнен темизлемеге башлады. Сонъ табан «ювмагъа» киришти. Биз — битам, анам ве мен энди софра башында отурып, этли бурма ашай ве чай иче эдик. Анам Сервиназны софрагъа бир къач кере давет этти, амма Сервиназ къулакъ асмады, эп оданы «темизледи». Битам исе: «Айды, тийме, авеснен темизлей, сонъджа ашар», — деди кулюмсиреп. Мен онъа шенъленип бакътым. Чюнки эндиден сонъ битам манъа: «Керим, балам, бар сипирткинен, куречикни кетир, тозчулны унутма», — деп риджа этмез, деп къувана-къувана Сервиназнынъ арекетлеринден, мемнюн олдым.

ИЧ БИР АЙВАН УНУТЫЛМАДЫ

Къартбабасынынъ тувар азбарына кеткенини корьген Алим:
— Къартбаба, мен де сизнен бараджагъым, — деп окъуп отургъан китабыны масагъа къойды да, элине къопкъачыгъыны алып, магъазгъа тюшти. Къопкъачыкъкъа ем толдуруп, къартбабасынынъ артындан кетти. Олар тувар азбарына кирдилер. Къартбаба пичен черени тарафкъа юрьди. Алим исе кумеске догъру ёл алды. Оны корьгенинен хораз: «Къо-къо-ро-къо-о-къ!» — деп къычырды. Алим исе къартбабасы огреткен дёртликни айта-айта:

— Ах, хоразчыкъ, хоразчыкъ,
Телли башлы хоразчыкъ,
Къо-къо-ро-къо-о-къ! — къычырасынъ
Мени къаршылап аласынъ, —

деп, кумес янына кельди. Куместеки къушлар раатсызландылар. Тавукъ: «Къо-къо-къо», — деп къычырды. Кулюк: «Клю-клю-клю», — деп чипчелерини чагъырды. Алим оларнынъ савутларына ем толдуруп, къартбабасына догъру кетти. Бу арада къартбаба пичен алып, арангъа догъру адымлай эди. Азбар четинде багълы тургъан ат оны корип: «Ихи-ихи-ихи», — деп къычырды. Амма къартбаба онынъ огюнден кечип, сыгъыр янына кельди. Сыгъыр къуйругъыны саллай-саллай: «Муу-муу», — деп къычырды. Ашлавгъа башыны эгильдирип, къартбаба ташлагъан пиченни ашамагъа башлады. Къартбаба сыгъырынынъ этрафындаки тёкюльген пиченлерни джыйыштырып — топлап алды

ве четте тургъан эшекке берди. Эшек къувангъанындан: «Иа-иа-иа», — деп багъырды. Ат исе аякъларынен ер тепип, раатсызланаракъ, башыны де огге, де арткъа созып, аш беклей эди. Алим къартбабасына:

— Къартбаба, аткъа пиченни мен берейим де, — деп сорады.

Къартбаба:

— Берсенъ бер даа, — деди ве торунынынъ айванларны севгенине къуwandы. Алим черенден котергени къадар пичен алып, атнынъ огюне ташлады.

Шаматалардан аш берильгенини джаны дуйгъан эчки: «Мэ-ке-ке-ке», — онынъ этрафында айланып юрьген улачыкъ исе: «Мэ-э-э, мэ-э-э», — деп къычырдылар. Къо-

радаки къой: «Ба-а, ба-а, ба-аа», — деп багъырды. Къозучыкъ да оларгъа къошулды ве: «Бэ-э, бэ-э-э», — деп къычырды. Олар бизни унутырлар, пичен бермезлер, деп къасеветлендилер, гъалиба. Алим ве къартбаба ич бир айванны унутмады. Оларнынъ эписине невбетнен ем, пичен, сув бердилер.

Алим къартбабасына ярдым эткенинден мемнюн олды.

КЪАРАКЪАШ

Левае койде яшай. Оларнынъ дюльбер эвлери бар. Эвлерининъ артында балабан тувар азбары ерлешкен. Анда эв айванлары ве къушлар: сыгъыр, эчки, къой; куместе тавукъ, хораз эм де чипчечиклер яшайлар. Кошедеки ювада айванларны къорып Акъбаш ята. Сыгъыр, эчки эр вакъыт багълы тура. Къойны кимерде чезелер. О, тувар азбарында сербест кезе. Тавукъ исе сап-сары чипчечиклерини артына такъып, чёплене.

Левае айванларны пек севе. Оларны бакъмагъа анасына ярдым эте. Айванларгъа от, сув, ем бере. Лякин о эпсинден зияде Къаракъашны бегене. Къаракъаш балабан сыгъыр олса да, пек юваш. Левае ондан къоркъмай. Къаракъашнынъ янына бара, оны сыйпай. Къаракъаш исе къуйругъынен чибинлерни къувып, кевшенип тынч ята. Левае кетирген отны о иштаанен ашай, сувны сюзип-сюзип иче.

Леваенинъ анасы Къаракъашны эр кунъ саба яйлягъа айдай. Яйля узакъ дегиль. Къаракъаш акъыллы айван. О, узакъкъа кетмей. Ем-ешиль отларны ашап тойгъан сонъ, бузавчыгъыны артына такъып, эвге къайтып келе. Оны Левае къаршылап ала, сонъ анасына: «Къаракъаш кельди!» — деп хабер эте. Сыгъырнынъ янына барып, оны сыйпай.

Бир кунъ саба Леваенинъ анасы Къаракъашны яйлягъа айдай эди. Левае:

— Ана, Къаракъашны яйлягъа мен айдайым да! — деди.

Анасы разы олды.

— Айдасанъ, айда даа. Къызым. Тек узакъкъа кетмесин, — деди.

Левае элине инджечик чубукъ алып, къувана-къувана Къаракъашнынъ артындан кетти. Олар тезден яйлягъа

еттилер. Къаракъаш ем-ешилъ отларны корьгенинен аша-
магъа башлады. Левае тазе ачылгъан, даа чыкъы тѣкюль-
меген чечеклерни буюк меракънен сейир этти. Оларны узь-
меге къыймайып, назик япрачыкъларыны мукъайтлыкънен
тутып-тутып бакъты. Чечеклерни къанатлы кобелеклерге
ошатты. Къызчыкъ чечеклерни о къадар бегенди ки, атта
Къаракъаштан баягъы узакълашкъаныны дуймай къалды.
Апансыздан копек сеси эшитильди. Левае абдырады.
Этрафкъа телашнен бакъты. Эки копек афыра-афыра онъа
догъру чапып кельмекте эди. Левае къоркъкъанындан:
«Ана-а-а!» — деп къычырды. Къаракъаш къызчыкънынъ
сесини эшитти, от ашап тургъан еринден башыны котерип,
Леваеге бакъты, сонъ копеклерге чевирильди, меселени
анълады. Кичик достуны имае этмек керек эди. Башыны

ашагы эндирди, келеяткъан копеклерге бойнузларыны тикип, уджюм этти. Копеклер Къаракъаштан къоркътылар. Афыра-афыра кельген тарафларына къачып кеттилер. Къаракъаш исе башкъа бир тюрлю хавф ёкъмы экен деген киби, къалын, дюльбер бойнуны созып, этрафкъа бакъты. Хавфлы шей корьмеди гъалиба, артындан чапып кельген бузавчыгъына таба юрьди. Кене отламагъа башлады.

Левае къувангъанындан бир къучакъ от юлкъты, кетирип Къаракъашнынъ огюне ташлады. Этрафта от номай олса да, Къаракъаш Левае берген отны буюк иштаанен ашады.

ЧАЯ УЛАКЪ

Бир кунъ Левае азбарда топ ойнай эди. Улакънынъ: «Бэ, б-э!..» — деп къычыргъан сесини эшитти. «Вай, улачыкъ ач олгъан. Гъарипчикке от бермек керек», — деп тюшюнди. Элиндеки топны ташлады. Тувар азбарына догъру чапты. Левае азбаргъа киргенде улакъ ашлавгъа башыны сокъкъан, аш къыдыра эди. О, тувар азбары къапысынынъ гъыйчылдысыны эшиткенинен абдырады. Башыны котерип, къапыгъа бакъты, сонъ кене ашлавгъа эгильди.

Левае улакъны аджыды. Тез-тез бостангъа кетти. Чюкюндир, къапыста япракъларыны къопармагъа башлады. Бираздан бир къучакъ япракъ кетирди.

Улакъ япракъларны корьгинен Левае догъру чапты. Онынъ аякълары янында айланмагъа башлады. Левае кетирген япракъларыны ашлавгъа ташлагъан арада улакъ козьден гъайып олды. Къызчыкъ улакъны къыдырып, о якъкъа — бу якъкъа бакъты. Улакъ ёкъ эди. Тувар азбарыны доланып чыкъты, кене тапып оламады. Ич бир шейден хаберин олмагъан ана эчки япракъларны иштаанен ашамакъта эди. Шу анъ Левае тувар азбарынынъ къапысы ачыкъ къалгъаныны эсledi. «Вай!» — дегендже, бостангъа чапты. Къызчыкъ янълышмагъан — улакъ бостанда эди. О, бир къач къапыста башчыкъларыны ашагъан, таптагъан. Энди исе аякъларыны шефтали терегине тиреп, бойнуны созып, пытачыкъларнынъ уджларыны, тазе япрачыкъларны ашай эди. Левае оны корьгинен: «Кет-кет, тийме», — деп улакъкъа догъру чапты. Къызчыкъны корьген улачыкъ секириклей-секириклей, бостандан чыкъты. Эчкининъ янына кельди. Башыны сабырсызлыкънен ашлавгъа эгилътти, амма ашлав бош эди.

ЭГИЗ КЪОЗУЛАР

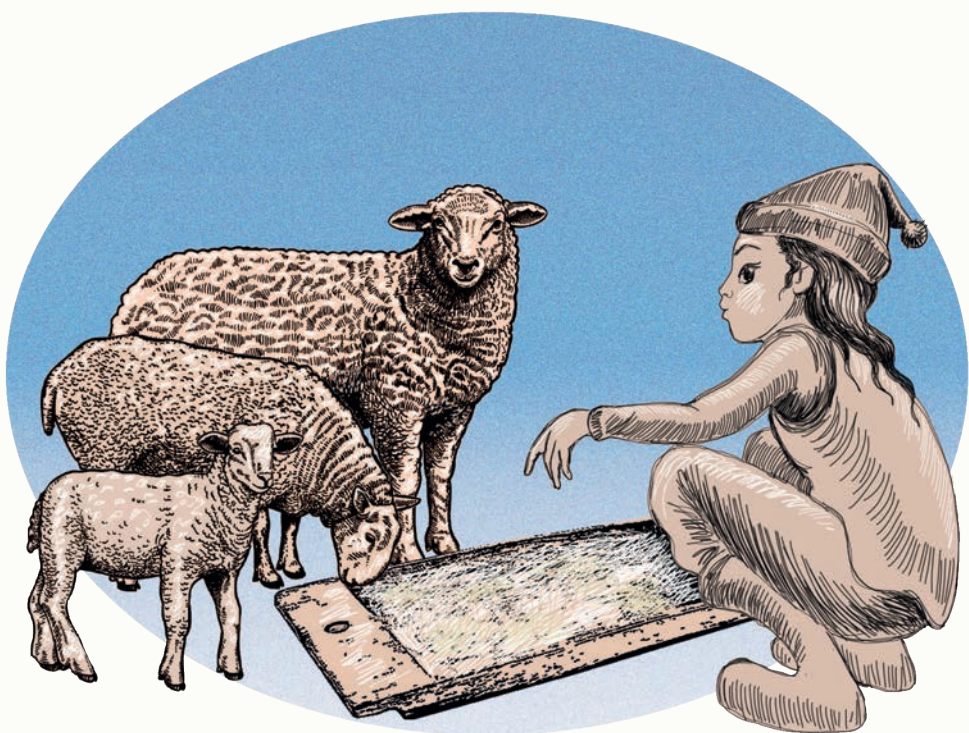
Леваени танъ юкъусындан ашханеден кельген сеслер уянтты. «Анам сабалыкъ емеги азырлай, гъалиба», деп тюшюнди Левае яткъан еринде. Бираздан къапы ачылды. Бабасынынъ эеджанлы сеси эшитильди. Онынъ лафларыны Левае анълап оламады. Лякин анасынынъ: «Шимди, сыджакъ урбаларымны киейим», — деген сесини бир янълышсыз эшитти. Сонъ къапы япылды. Леваени бу шамата раатсызлады. О, тѣшектен сычрап турды. Урбаларыны кийди, азбаргъа чыкъмагъа азырланды. Тышта ава сувукъ. Къыш чиллеси укъом сюрмекте эди. Шу арада къапы ачылып, ичери анасы, онынъ артындан бабасы кирди.

— Турдынъмы, къызым? — деди анасы, — козюнъ айдын, къоюмыз эгиз къозулады.

Левае къувангъанындан: «Айдында олсун», — деди де элиндеки тонуны тез-тез кийди. Азбаргъа ашыкъты. Анасы оны токътатып:

— Ашыкъма, къызым, башта бирер козъайдын къавеси ичейик, сонъ барып бакъарсынъ. Оларны шимди раатсызламакъ олмаз. Озь алларына ятсынлар, — деди.

Левае тонуны биле чыкъармады. Маса башына кечип отурды. Анасы пиширген къавени ашыкъып-ашыкъып ичти. Къавени битирир-битирмез азбаргъа чыкъты. Арангъа киргенинен кошеде яткъан, безз юньлери къувурчыкъ уфачыкъ къозуларгъа козю тюшти. Къозулардан бириси аякъ устюнде тура, экинджиси ята эди. Анакъой яткъан къозуны ялай, оны турсатаджакъ ола, гъалиба, кимерде бир башынен къозунынъ арт аякъларындан тюрте. Къозу исе турмай, эп ята. Левае къозуларны сыйпады, севди. Анакъой къозуларны Леваеден къызгъанмады. О, мераметли къызчыкъны

пек яхшы таный эди. Левае анакьойгъа ярдым этеджек олды. Яткъан кьозуны котерип турсатты. Кьозу бир-эки адым аткъан сонъ аякълары титреп ерге ятты.

«Тембель, — деди Левае кьозугъа бакъып, — юрьмеге истемей». Кунъ къавушты. Ава баягъы сувуды. Левае раатсызланып башлады. Бабасы иштен кельгенинен:

— Баба, кьозуларушюмезлерми? — депсорады. — Меним эллерим эки къатлы къолчакъларда биле ушюйлер.

— Къасевет этме, къызым, олар ушюмезлер. Аран сыджакъ, яткъан ерлери кьуру, — деди бабасы озюни сыкъмадан.

Лякин бабасынынъ сёзлери Леваени тынчландырмадылар. О, зайыфча кьозу ичюн зияде раатсызланды. «Кьо-

зучыкъ уфачыкъ, териси юфкъа, юньлери кыыскъа, о озю-озюни кыыздырып оламаз», деп тюшюнди.

Кеч олды. Ярыкълар сёнди. Эр кес татлы юкъуда. Лякин Левае юкълап оламай. Къозуны тюшюне. Левае даянып оламады. Тёшектен турды. Сыджакъ урбаларыны кийди. Баягъы эскирген бала ёргъаныны алып, азбаргъа чыкъты. Араннынъ къапысыны мукъайтлыкънен ачты. Ярыкъны якъмады. Айванлар уяныр деп сакъынды. Къаранлыкъкъа козю алышкъан сонъ, зайыф къозуны мукъайтлыкънен ёргъангъа сарып, къучагъына алды. Араннынъ къапысыны сессиз-шаматасыз къапатты. Эгер анакъой дуйса: «Бе-э-э, бэ-э-э», деп кычырып, башкъа къойларны, атта сыгъырны биле уянтыр», — деп тюшюнди. Къозуны эвге алып кирди. Оны соба янына къойды. Къозу козьчиклерини ачты, башчыгъыны котерди. Левае ёргъаннынъ бир уджуны къатлап, къозунынъ башы астына къойды. Оны сыйпады. Къозу тынчланды, козьчиклерини юмды. «Юкъла-юкъла, — деди Левае къуванып, — такъатынъ келир». Левае озю япкъан ишинден мемнюн олып, одасына кетти. Татлы юкъугъа далды. Саба юкъудан тургъанда бабасы ишке кеткен, анасы исе къозугъа сют ичире эди.

— Ана, беринъиз мен ичирейим, — деди Левае ве сют толу шишени анасынынъ элинден алды. Къозугъа ичирип башлады. Сютке тойгъан, эм де сыджакътан озюне кельген къозу аякъкъа тураджакъ олып тырышты. Левае онъа ярдым этти. Къозу бир-эки адым атты. Аякълары титреген алда назик сес чыкъарып: «Бе-э-э, бе-э-э», — деп кычырды.

— Къозуны акъшам эвге кетирип пек яхшы япкъансынъ, — деди анасы Леваеге, — энди исе арангъа алып бар, коресинъми анасыны кыдыра.

Левае кѡзуны ёргѡангѡ сарды. Кѡучагѡына алып, азбаргѡ чыкѡараджакѡта:

— Ана, кѡзуны бугунъ акѡшам да эвге алайым да, — деди.

Анасы разы олды. Кѡызчыкѡ кѡувана-кѡувана кѡзуны арангѡ алып кетти. Анакѡй баласыны корьгенинен онѡ догѡру юрьди: «Бэ-э-э, бэ-э-э», — деп кѡычырды. Левае оны анасына йиберди...

Арадан бир афта кечти. Ава бираз кѡызды. Уйле маалинде исе кунешнинъ джыллы нуры кѡарны иритип башлады. Леваенинъ анасы анакѡйны тувар азбарына йиберди. «Бираз юрьсин, аякѡлары чезильсин», — деди. Кѡйнынъ артындан кѡзулар да бирер-бирер чапып чыкѡтылар. Оларны бири-биринден айырмакѡнынъ чареси ёкѡ эди. Кѡзулар кѡызчыкѡны кѡувандырып, кенѡ азбарда чапкѡалаша, ойнакѡлай эдилер.

КУЧЕЛЕК

Рустем юкъудан шишкен козьчиклерини томалакъ юмручыкъларынен сыйпай-сыйпай зорнен ачты. Этрафкъа бакъты:

— Ана, — деп кычырды.

Эр кес озь ишинен мешгуль олса керек, ич бир кимсе сес бермеди. Рустем тешектен суворылып чыкъты, къапыгъа догъру юрьди. Босагъадан атлап, басамакълардан ашагъы тюшмеге башлады. Шу арада кошечикте топланып яткъан кучелекни корьди. Кучелек аякъ давушларыны эшитти, гъалиба, ныбашыны котерди. Даа таныш олмагъан бала-чыкъкъа зейтюн киби сим-сия козьчиклерини тикип, сакъынып бакъты. Рустем исе кучелекни корьгенинен къуванды. Онынъ янына барып отурды. Мукъайтлыкънен кучелекнинъ башыны сыйпады. Шу арада Левае чапып кельди:

— А, — а, Рустем, турдынъмы, къардашым? — деди.

Рустем исе:

— Тата, бакъынъ, мен кучелекнен достлаштым, — деп джевап берди.

— Бу кучелекни сен юкълагъан арада бабам кетирди, — деп анълатты Левае.

Кучелек балаларнынъ шаматасындан къоркъты, гъалиба, еринден турып къачты. Чечеклер арасына сакъланды. Индже сеснен афырмагъа башлады. Рустемнинъ чырайы бозулды. О, аджыгъан сеснен:

— Тата, кучелек анасыны сагъынды, агълай, — деди.

Левае бир къардашына, бир кучелекке бакъты, сонъ:

— Къасевет этме, къардашым, шимди мен онъа сют кетирим, о ач олгъандыр, — деди ве басамакълардан юкъары котерильди.

Бираздан чаначыкънен джыллы сют кетирди.

— Юрь, — деп къардашынынъ элинден тутты. Берабер кучелекнинъ янына бардылар. Левае сют толу чаначыкъны онынъ огюне къойды. Кучелек сютни яваш-яваш ичмеге башлады. Рустем де татасына, де кучелекке бакъып, къуванды:

— Бакъынъ, тата, бакъынъ, ашай, — деди.

Кучелек сютни ичип битирген сонъ Левае оны къучагына алды, тувар азбарына догъру адымлады. Рустем де онынъ артындан чапты. Олар тувар азбарына киргенинен Левае Акъбашнынъ янына барды. Копекнинъ башыны сыйпады. Онъа кучелекни косътерип:

— Бакъ, мен санъа дост кетирдим, — деди. Кучелекни мукъайтлыкънен ерге къойды. Апте-къардаш копеклерге меракъланып бакътылар.

Акъбаш акъыллы копек. Чокъ йыллардан берли шу тувар азбарында яшай, эм де андаки тувар айванларны, къушларны ят козьлерден къорчалай. Сонъки вакъытларда о баягъы къартайды.

Акъбаш башыны де сагъгъа, де солгъа бурып, дикъкъатнен кучелекке бакъты. Сонъ балаларнынъ ондан не истегенлерини анълагъан киби, кучелекнинъ янына барды, онынъ этрафында айланды. Кучелек къоркъмады, зейтюн козьчиклерини йылтыратып, Акъбашкъа даа да якъынджа барды. Левае къувангъанындан:

— Бакъ, Рустем, олар достлаштылар, — деди.

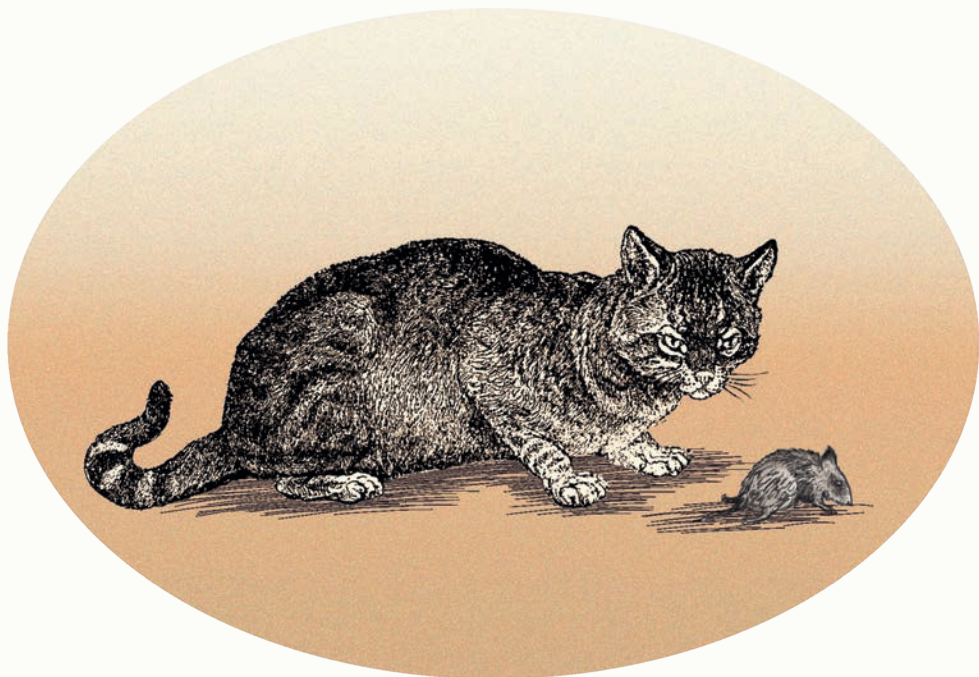
Рустем абдыр-тентир чапып кетти. Барып кучелекнинъ сют ичкен чанагъыны кетирди. Оны Акъбашнынъ балабан чанагъы янына къойды:

— Тата, бакъынъ биз эпимиз достлаштыкъ, — деди.

КЪЫЗЧЫКЪ ВЕ СЫЧАН

Левае «Къырымтатар халкъ масаллары» адлы китапны окъуй эди. Тавукъларнъынъ къыдакълагъан сесини эшитти. Шу вакъыт, бугунь даа тавукъларгъа ем бермегени акъылына тюшти. Китапны четке ташлап, еринден турды. Азбаргъа чыкъты. Ем чанагъыны алып, магъазгъа тараф юрьди. Шу арада аякъларына мышыкъ сарылды. О, мыравлап башлады.

— Не истейсинъ, писийчик, — деди Левае ве эгилип оны сыйпады. — Ач олдынъми? Ач олсанъ, сычан тут да аша! Левае магъазнынъ къапысыны ачкъан арада мышыкъ ичери атылып кирди ве козьден гъайып олды. Къызчыкъ исе ем толу чувал янына барды. Ем аладжакъта ерге тѣкюльген богъдайларны коръди: «Ах ярамаз сычанлар, чувалны тешкенлер!» — деди эеджанланып. Сонъ чанагъына ем толдурып, къапыдан чыкъты. Мышыкъ да къызчыкънынъ аякълары арасындан кечип, азбаргъа атылды. О, сычан туткъан эди. Мышыкъ сычанни бир кереден ашамады. Оны ерге ташлады. Неге огърагъаныны анъламагъан сычан, къачаджакъ олды. Шу арада мышыкъ ог аягъыны узатып, оны мукъайтлыкънен тутты, сонъ йиберди. Сычанчыкъ кене къачаджакъ олып, бираз огге ынтылгъан эди, мышыкъ озюнинъ агъыр панджасыны «тап» этип сычаннынъ устюне ташлады. Буны корьген Левае сычанчыкъны аджыды. Бираз тюшюнген сонъ: «Мен... шимди», — деди де, элиндеки захире толу чанакъны четке ташлап, эвге кирди. Бираздан элинде уфакъ бир эт парчасыны алып чыкъты. Оны аля даа сычаннен ойнамакъта олгъан мышыкънынъ бурнуна якъын кетирди де, сонъ юкъары котерди. Эт къокъусыны дуйгъан

мышыкъ шашмалады. Де этке, де сычангъа бакъты. Эр алда панджаларыны созып сычрады. Этни аладжакъ олды. Шу вакъыт сычанчыкъ пытыр-пытыр этип къачып кетти. Левае исе сычаннынъ артындан:

— Бакъ, бир даа къолгъа тюшме, экинджи кере сени къуртармам, — деп къычырды.

Этни мышыкънынъ огюне ташлады? «Аша, псийчигим, аша, сенинъ машалланъ бар», — деди. Озь-озюнден мем-нюн къалгъан Левае, четте тургъан ем толу чанакъны алып, кумеске тараф кетти.

УЧМАГЪА ОГРЕТТИМ

Фикрет эвде ойнай-ойнай безген эди. О, агъасынен азбаргъа чыкъты. Балачыкълар кираз джыймагъа истедилер. Олар эллерине бирер сепет алып, багъча тарафкъа кеттилер. Салынджакъ багълангъан тал тереги янына кельгенде Фикрет бир кереден:

— Мен кираз джыймагъа истемейим, салынджакъта салланмагъа истейим, — деп тал терегине тараф адымлады. Шу арада ерде яткъан къуш баласыны эследи:

— Агъа, бакъынъыз, ерде къушчыкъ ята, — деди Фикрет эеджаннен. Чапып къушчыкънынъ янына барды. Оны аладжакъ олып элини узатты. Къушчыкъ исе бир кере секирип, огъланчыкътан къачты. Онынъ къуйругъы къыскъа, къанатчыкълары даа осьмеген, гъагъасы сары, озю томалачыкъ эди.

— Бу савускъан баласы, — деди агъасы тал тереги устюндеки юваны косътерип, — андан тюшсе керек.

Фикрет къушчыкъны туты ве къувана-къувана эвге алып кельди. Къафеске къойды. Онъа чибин, сюйрюсенек, кобелек, сылавчан тутып берди. Отымек уфакъларынен сыйлады. Бир къач кунъ бакъкъан сонъ, учмагъа огретмек истеди. Эллерини къуш къанатларыны къакъкъан киби саллап-саллап:

— Мына бойле яп, коресинъми, бойле яп, — деди.

Къушчыкъ онынъ арекетлеринден къоркъты гъалиба, огге догъру сыхрады. Маса четине кельген сонъ макъат устуне учып тюшти. Фикрет къувангъанындан:

— Огреттим, огреттим, учмагъа огреттим, — деп агъасынынъ одасына чапып барды.

Агъасы исе:

— Къана бакъайым, косьтер, насыл этип огретинъ, — деди.

Олар одагъа къайтып кельдилер. Фикрет къушчыкъны кене маса устюне къойды. Эллерини текрар ве текрар саллап: «Бойле яп, бойле», — деди. Лякин къушчыкъ бу сефер учмады. Маса устюнде тургъан электрик лампанынъ тюбюне барып, бойнуны ичине топлады. Фикретнинъ кейфи бозулды. Агъасы исе:

— Сен оны бир къач кунъ даа бакъ, сонъ учмагъа огретирсинъ, — деди.

Фикрет агъасы айткъаны киби савускъан баласыны даа бир къач кунъ бакъты. Чокъча сылавчан, кобелек тутып ашатты. Атта кираз да берди. Фикретке къушчыкънынъ къанатлары кунъ-кунъден оськен киби корюнди. Савускъан балачыгъы къафес ичинде анда-мында сычрап, къанатчыкъларыны къакъып башлады. Буны корьген Фикрет къушчыкъны кене маса устюне къойды. Эллерини саллап, оны учмагъа огретеджек олды. «Бойле яп, бойле», — дегендже, къушчыкъ къанатларыны къакъып, макъат устюне учып тюшти. Фикрет исе къувангъанындан:

— Учмагъа огреттим, учмагъа огреттим, — деп къушчыкънынъ артындан чапты. Савускъан балачыгъы исе, де отургъыч устюне, де макъаткъа къонып, онъа озюни туттурмады. Фикрет: «О, меннен ойнай», — деп зияде шеньленди. Ниает, къушчыкъны тутып, онынъ къанатчыкъларыны сыйпай-сыйпай къафеске къойды. Бу хаберни айтмакъ ичюн агъасына чапты. Эртеси куню олар къушчыкъны алып берабер багъчагъа бардылар. Фикрет къушчыкъны тапкъан тал береги янына келип, къафесни ачты. Савускъан баласы учып барып салынджакъкъа къонды, сонъ даа бир арекет этип, ювасына учып кетти.

ТАРАКЪОТУ

Къартана акъшамлыкъ аш пиширмеге азырлыкъ коре эди, мусафирликке кельген торунчыкълары чапып ашханеге кирдилер. Озьара бираз лакъырды эткен сонъ Алиечик:

— Къартана, сиз не пиширесиз? — деп сорады.

— Сарма пиширеджегим, къызым, — деди къартана.

— Биз сизге насыл бир ярдым этейик? — деди Лейля. — Меним анам шорба пиширген вакъытта онъа эр даим ярдым этем.

— Не япасынь? — деп меракъланды къартана.

— Къартоп артлайым.

— Ананъ къартоп артламакъны санъа ишанамы?

— Эбет, мен энди балабан къызчыкъ олдым. — Айтынъыз, керек олса, сизге де ярдым этейим.

— Ёкъ, къызчыкъларым, — деди къартана мераметли торунларына, муляйим сеснен, — сармагъа къартоп къоюлмай. Пек ярдым этмеге истесенъиз, бираз таракъоту джыйып келинъиз, кыймагъа къошарым.

Къызчыкълар аш пиширмеге ярдымлары тиеджегине къувана-къувана азбаргъа чаптылар. Ем-ешилъ оськен тазе ешилликлерден бир топчыкъ джыйып, артларына къайттылар. Юлккъан ешилликни къартанасына бердилер. Энди кыйма азыр эди. Къартана ешилликни алып ювды да, оны тез-тез догърамагъа башлады. Шу арада элиндеки таракъоту дегиль де, хавуч япракълары олгъаныны эследи ве бир кереден:

— Вай, къызчыкъларым, сиз манъа не джыйып кетирдинъиз, — деди шашып.

Къызчыкълар токътап, бири-бирине бакътылар да:

— Таракъоту, къартана, — дедилер.

Къартана энди кулюмсиреди ве:

— Ах, къызчыкъларым, сиз даа таракъотунен хавуч япракъларыны айырып оламай экенсинъиз де! — деди.

Алиечикнен Лейля хавуч япракъларыны эльчиклерине алдылар ве онъа дикъкъатнен бакътылар. Къартана исе:

— Коресинъизми, хавуч япракъларынынъ кертиклери иридже ола, таракъотунунъ япракълары исе, индже ве назик ола, — деп анълатты.

Къызчыкълар бир даа азбаргъа чапып кеттилер. Оларнынъ кетирген ешиллиги энди тамам таракъоту эди.

— Машалла, сизлерге, меним дюльбер торунчыкъларым. — Сизинъ ярдымынъызнен лезетли сарма ашайджакъмыз! — деп хитап этти къартана кулюмсиреп. — Сиз энди, мен беллесем, ич бир вакъыт таракъотунен хавуч япракъларыны къарыштырмазсынъыз.

КЪАДЫР ВЕ КЪАРГЪА

Къадыр къушларны пек севе. О, эвде — къафесте къаргъа къушуны бакъа. Бу сене къыш къатты кельди. Этрафны къалын къар къаплады. Пенджеренден къарны корьген къаргъа къувангъанындан: «Къар-къар», — деп къычырды. Къадыр урбаларыны кийди, омузына къаргъаны къондурды ве чанасыны алып, ёлгъа чыкъты. О, Къуртумер, Къубедин ве Къуртнезирге къошулып, чана таймагъа башлады. Къадыр байырдан ашагъа догъру тайгъанда чана бирден къыйышты. Къадыр къаргъа йыкъылды. Онынъ омузындаки къаргъа учып къаргъа къонды ве Къадыргъа бакъып, кульген киби: «Къар-къар», — деп къычырды. Къадыр ве къаргъа баягъы вакъыткъа къадар къар обалары устюнде шень ойнадылар.

«АВА» КЪОКЪУГЪАН НАРАТ

Мемет тез-тез чалыша. Ишини вакъытында битирмеге истей. Аркъадашы исе озюни сыкъмай яваш чалыша. Буны корип:

— Не, эвге ашыкъмайсынъмы, пек яваш чалышасынъ? Диварны къалап битирмегендже бригадир эвге ич бир кимсени йибермейджегини айтты да. Айды, тез-тез чалыш, ич олмадым уйле маалинде эвге къайтайыкъ, — деди.

— Етиштирмиз, — деди аркъадашы, — аз къалды.

Ер бем-безд къарнен къаплангъан олса да, ава йымшакъ, пек сувукъ дегиль эди. Адамлар устылерине сыджакъ тонлар ерине, енгиль куртка, пальтоларыны кийип юрелер. Башлары да ялынбаш. Бригадир айткъаны киби тамам саат он экиде къуруджылыкъкъа кирип кельди. Оларнынъ ишини тешкерди ве къабул этип алды. Айды, Мемет, Аким барынъыз параларынъызны алынъыз. Энди, къысмет этсе, байрамдан сонъ ишке келирсиз, — деди ве ишчилерни Йылбашнен хайырлады.

Мемет тез-тез барып къазангъан парасыны алды ве догъру вокзалгъа чапты. О, эвге ашыкъа. Бугунъ отуз биринджи декабрь, аилесинен берабер Йылбашны къаршылайджакъ. Вокзал базарында джанынъ не истей эр шей бар, тек паранъ олсун. Бир четте Йылбашта пек мот олгъан портакъал, мандарин, банан, экинджи тарафта Аяз деденинъ ресими сызылгъан торбачыкъларда къанфет толу бахшышлар, даа бир тарафта дагъдан кесип кетирильген наратлар сатыла. Тамам бу кунълерде керек шейлер.

Сокъакълар адам толу. Эр кес бир шейлер ала ве эр кес ашыкъа...

Мемет чешит къанфетлер толу торбачыкълардан учь дане сатын алып, чантасына къойды. Сонъ сыра-сыра тизильген наратларгъа бакъты. Бирден кулюмсиреди. Шу арада онынъ акъылына къызчыгъынынъ лафы тюшти.

Бир къач йылдан берли Йылбашта суний нарат безетелер. Эльбетте, бойле нарат параны икътисат эте. Огъуллары Селимнен Алим ичюн суний наратмы, я да акъикъий, гъалиба, эписи бир. Олар бу йыллар ичинде бир шей айтмадылар. Эр сене байрам шень кечти. Амма кечкен Йылбашта анасынен берабер къомшуларына Йылбашны хайырламагъа баргъан дёрт яшындаки къызчыгъы Алиме эвге кельген сонъ оданынъ тёрюнде тургъан, устюндеки оюнджакълар йылтырап, эвге сыджакълыкъ, нур сачкъан наратнынъ янына барды да, онъа бир къач дакъкъа бакъып тургъан сонъ бабасына чевирилип:

— Баба, не ичюн бизим нарат «ава» къокъумай? — деп сорады.

О вакъытта Алимечикнинъ бойле лафы Меметнинъ ошуна кеткен эди. О, къызына келеджек сене «ава» къокъугъан нарат алып келирим, деп сёз берген эди. Энди къокъулы нарат алмакъ керек.

Мемет наратларнынъ янына барды ве оларнынъ арасындан бир мутешем союны сайлап алды. Джебинден пара чыкъарып, сатыджыгъа айткъан фиятыны берди де:

— Пытакъларыны бираз топлап, багълап беринъиз, — деп риджа этти.

Гузель этип багълангъан наратны алды, да саатке бакъты. Адымларыны тез-тез атып, трен дурагъына ашыкъты.

Мемет койде яшай. О, эр кунъ тренге минип ишке къатнай. Оларнынъ кою трен ёлунынъ четинде олып, ичери

эки километр юрьмек керек. Койлеринде нарат сатылмай. Истегенлер шеэрден сатын алалар. Эльбетте, тренде нарат кетирмек бираз кьолайсыз, шу себептен Мемет бир кьач йыл эвельси тюкяндан суний нарат сатын алгъан эди. Эр сене ич бир кьасеветсиз байрам арфесинде наратны берабер доната, бахшышларны дагъыта ве Йылбашны кьаршылай эдилер. Бу балаларына шеньлик, кьуванч багъышлай эди.

Наратны Йылбашкьа бир кьач саат кьалгъанда балаларнен берабер донатмакъ оларда тонгъуч огълу Селим бир яшында олгъанда пейда олгъан эди. Бу иште Селим де

иштирак эткен, о озь эльчиклеринен оюнджакъларны бабасына бере, базыларыны озю нараткъа асмагъа тырыша ве бу онъа сонъсуз къуванч кетире эди. Ондан сонъ эр сене бойле девам этти.

Мемет тренге минер-минмез телефон ачмакъ керек олгъаны акъылына тюшти. Акъикъий нарат алгъаныны омюр аркъадашына бильдирмек керек. Суний наратны чыкъармасын. Ойле де япты.

— Медине, мен акъикъий нарат алдым, суний союны чыкъарма, кельген сонъ берабер донатырмыз, — деди.

Бабасы акъикъий нарат кетиреджегини эшиткен балалар севиндилер ве оюнджакъларны къутудан чыкъарып, азырладылар. Наратны къояджакъ ерлерини де бельгиледилер. Чокъ кечмеден, Мемет эвге кирип кельди. Огъланлар наратны бабасынынъ элинден алып, сарып багълангъан йипни чезмеге башладылар. Мемет де оларгъа ярдым этти. Аиледе энди чокътан олгъан аньанеге коре наратны эписи берабер донаттылар. Энъ сонъунда наратнынъ устюне сарылгъан кучюк-кучюк электрик ярычыкъларны якътылар. Нарат ойле бир шавле сачты ки, Алимечик къувангъанындан тап эльчирпты. Эр кеснинъ чересинде тебессюм пейда олды. Ана-баба ве балалар шеньлендилер. Селим ве Алим мектепте огренген, Алимечик исе анасы огреткен шиирни нарат янында турып, ифадели окъудылар. Анасы исе оларгъа бабасы кетирген къанфет толугъа торбачыкъларны бирер-бирер берди.

Алимечикнинъ къуванчы сынъырсыз эди. О, торбачыгъыны элине алгъан наратнынъ янындан кетмей эди. Буны корьген анасы къызчыгъынынъ янына барды да, оны бир элинен къучакълап, экинджи элинен наратнынъ япракъла-

рыны уфкъалап, пармакъларыны къокълады. Анасынынъ арекетини корьген Алимечик де ойле япты ве пармачыкъларыны бурунчыгъына кетирип, терен нефес алды... Оларгъа четтен бакъып тургъан Меметнинъ акъылына кене къызынынъ «ава» къокъуй деген сёзю тюшти де озь-озюнден мемнюн олып йылмайды.

БЕЯЗ ОТЬМЕК

Яз чиллеси. Акъшам устю. Алиме озю бегенип асрагъан чечеклерни суvara. Чечеклер кунеш нурындан бинъ-бир тюсте джилъвеленелер. Лякин бугунь о севимли ишини ашыкъып, истексиз япа. Чюнки оны досту Гульзие беклей. Бу арада анасы онъа ашханеден:

— Алиме, азбаргъа да бираз сув сепип сипирсе. Азачыкъ салкъын олур, — деп къычырды.

— Ёкъ, азбарны сипирмейджегим. Гульзиеге ашыкъам. Саба барырсынъ, деген эдинъиз де, — деди къабалыкънен ве чечек суваргъан фискисини ерине биле къоймайып, Гульзиеге ашыкъты.

Къызчыкъ достунынъ азбарына киргенде, о энди къартанасынен азбар четиндеки гуллер янына ерлештирильген сет устюнде отура эди. Алимени корьгенинен еринден турып:

— Кель, достчыгъым, отур. Къартанам балалыгъындан бир левха икяе эте, берабер динълейик, — деди ве озюнинъ янындан Алимеге ер косътерди.

— Ах, балаларым, Улу Ватан дженки вакътында 1944 йылында халкъымыз ватанымыздан сюрюн этильгенини пек яхшы билесинъиз, — деди къартана. — Бизни айван ташыгъан вагонларгъа толдуруп, Мирзачёльге кетирип ташладылар. О йыллар бизим ичюн зияде ёкъсузлыкъ ве къыйынлыкъ йыллары эди. Джан сакъламакъ ичюн мысыр-богъдай, чавдар унундан отъмек пиширип ашамагъа меджбур олдыкъ. Къамыштан ясалгъан эвчиклерде яшадыкъ. Бабам бу хорлукъларгъа даяналмады, гъалиба, чокъ кечмеден хасталанды. Къорантаны бакъмакъ керек эди. Бутюн бу агъырлыкъ анамнынъ эм де меним устюме тюшти. Чюнки

мен аиледе энъ буюги эдим. Биз дженктен эвель Къырымда яшагъанда анам тютюн аранларында чалыша эди. Мен де онынънен берабер тютюн тарлаларына сыкъ-сыкъ бара эдим. Тютюн араларыны уфачыкъ чапачыкъларнен чапалагъанларыны къач кере корьдим. Лякин Озьбекистанда бабам хасталангъан сонъ памукъ тарласына чыкъып чалышмагъа меджбур олдым. Элиме балабан бир кетмен туттурдылар. Ава сыджакъ, кунеш къыздыргъанда къыздыра. Ызанларны от бийлеген. Памукъ фиделерини шу кийик отлардан темизлемек керек. Эр кунъ саба эзанында тарлагъа кетем, кунъ къавушкъан сонъ болдурып-талып эвге къайтам. Бабам, заваллынынъ тёшекте яткъанына бир къач

ай олгъан эди. Бир куню о анамнен мени янына чагъырып: «Беяз отьмек арзлайым. Ах текяран беяз отьмек ашасам да», — деп бизге ялварыджы козьлеринен бакъты. Анам бабамнынъ янында манъа бир шей айтмады, одадан чыкъкъанымызнен:

— Айше, сен базаргъа бармасанъ олмайджакъ. Озюм барыр эдим амма, кадияларынь уфакъ, бабанъ исе хаста ята. Сенден гъайры бармагъа адам ёкъ, — деди де, эвге кирип кетти.

Мен де анамнынъ артындан кирдим. О, баягъы орьселенген, эски чемедаанны ачып, ичинден антерлик басма ве чечекли юнь шалны чыкъарды. Басманы корьгенимнен ынджындым. Оны бабам анамнен манъа, бир тюсте киерсинъиз, деп Акъярдан кетирген эди. Совет аскерлери келип, бизни гедженинь бир маалинде эвден чыкъаргъан вакъытта неге огърагъаныны бильмеген бабам, шашмалагъанындан элине илишкен бир къач шейни къойнуна тыкъкъан. Бой-леликнен, бу антерлик Озьбекистангъа келип чыкъкъан эди. Энди исе мен оны базаргъа алып кетмек ве отьмекке денъиштирмек керегим. Эбет, мен яш эдим, яшайыш не къадар агъыр олса да, кийинмеге истей эдим.

Анам чыкъаргъан шейлерни бир явлукъкъа сарып, элиме туттурды. Кузьнинъ биринджи айы. Мен олгъан-оладжагъы урбамны устюме кийип, шу куню ёлгъа чыкътым. Базар бизим койден баягъы узакъта ерлешкен эди. Анда бармакъ ичюн къамышлыкъ арасындан кечкен араба ёлдан кетмек керек. Мен о вакъытта 12—13 яшында къызчыкъ эдим. Секиз, он километрлик месафени янъгъыз, джаяв-джалпы кечмек бираз къоркъунчлы эди. Шимди узакъ-якъын бир шей дегиль, мене автобускъа кетесинъ...

Ава салкъын, устюмдеки джарты-джурты урбам къыздырмай. Бираз вакъыт юрьген сонъ, арттан келеяткъан арабанынъ сесини эшитип, пек къувандым. Онынъ сеси эп якъынлашмакъта эди. Артыма чевирилип бакътым. Араба яныма келип токътады. Арабанынъ устюнде элли-элли беш яшларында бир койлюнен меним акъранымда бир къызчыкъ отура эди. Бираз лаф этмейип кеттик, сонъ таныштым. Ады Фатиме экен. Мен озюме ёлджу тапкъаныма пек къувандым. О, да базаргъа тапкъан-туткъан шейлерини отъмекке денъиштирмеге кете экен. О девирде гъарип халкъымыз олгъан шейлерини отъмекке денъиштирмеге ве бойлеликнен джан къуртармагъа тырыша эди. Биз субетлеше-субетлеше базаргъа келип еткенимизни дуймадыкъ.

— Къызчыкълар, кельдинъиз, — деди бизге арабанынъ саиби.

Биз онъа тешеккюримизни бильдирип, арабадан тюштик. Базарда адам о къадар чокъ эди ки, анги тарафкъа юреджегимизни бильмейип, бираз шашмаладыкъ, сонъ Фатименен экимиз адам дерьясына къошулдыкъ. Шу саат мен оны джойдым... Ниает, уйле авгъан сонъ, кетирген шейлеримни отъмекке денъиштирдим. Энди эвге къайтмакъ керек эди. Лякин къаранлыкъ тюшкенге къадар эвге барып еталмайджагъымны анъладым. Тюшюне-тюшюне ёлгъа чыкъмагъа меджбур олдым. Къалмагъа ерим ёкъ эди. Денъиштирген отъмегимни козь бебеги киби сакълап, ёлгъа чыкътым.

Базардан къайткъанда, бельки, бир араба расткелир, деп умют эттим, лякин расткельмеди. Койге даа узакъ, ёлнынъ ярысыны биле кечмедим. Акъшам къаранлыгъы энип башлады. Къамышлыкъ арасындаки араба ёлдан кете эдим, андан-мындан къашкъырларнынъ улугъан сеслери

эшитильди. Адымларымны сыкълаштырдым. Къоркъудан, атта къамышлар биле козюме джанлы олып корюнуп башладылар. Озь-озюмни эльге алмакъ ве къоркъуны енъмек макъсадынен тек бир шей: эвге тездже етип бармакъ ве бабамны къувандырмакъ акъкъында тюшюндим.

Ниает койге кельдим. Эвимизни корьгенимнен ичиме энгиллик тюшти. Бутюн къоркъуларым артта къалды. Къапыны ачып ичери кирдим. Бабам яры къаранлыкъ ода ичинде, кошедеки сет устюнде ятмакъта. Чыракънынъ зайыф ышыгъы биле онынъ къасеветли козьлерини менден гизлеп оламадылар. О, меним сагъ-селямет кельгенимни корип тынчланса керек, теренден кокюс кечирди. Сонъ: «Кетирдинъми, къызым?» — деп сорады. Анълагъаныма коре отъмекни дакъкъа-дакъкъасына беклей экен. Отъмекни элимде тутып тургъаныма бакъмадан: «Ёкъ», — деп, къабалыкънен джевап бердим. Шу арада анам ичери кирди. Элимден отъмекни алды. Мен исе одадан чыкътым...

Балалыгъыма барып, озюмджесине, отъмек кетиреджегим деп, чекишкеним ичюн ынджынгъан эдим. Лякин о вакъытта башкъа чаре ёкъ эди. Къорантада исе мен буюк эвлят эдим. Шу дакъкъада мен бу акъикъатны анъламакъ истемедим. Бабам шу яткъанынен бир даа турмады... Лякин, мен беллесем, бабам балалыкъ япкъанымны анълагъандыр ве мени багъышлагъандыр.

Айше къартана икяесини битирир-битирмез Алиме тюшюнджеге далды. Даа деми анасына къаба джевап бергенини хатырлады. О, еринден турып: «Сагъ олунъыз, къартана!» — деди ве эвлерине ашыкъты.

ШЕМСИЕ

Язнынъ сонъки кунълери эди. Ава чырайыны сытып башлады. «Чокъ беклетмеден, ягъмурлар да ягъып башлайджакъ, — деп раатсызланды къартбаба. — Барем, торуным Дилярачыкъкъа бир шемсие багъышлайым». Къартбаба бир къач куньден сонъ Дилярагъа шемсие кетирди. Къызчыкъ пек къуванды:

— Сагъ олунъыз, къартбаба, — деди ве шемсиени къартбабасынынъ къолундан алып, айландырып бакъты. Шемсиенинъ устюндеки къырмызы, сары, ешилъ, мавы, гульгули ренкли ёлакъларны пек бегенди. Бу ёлакълар кок къушагъыны анъдыра эдилер.

Диляра шу куньден башлап, кузьнинъ келювини сабырсызлыкънен бекледи. Эр кунъ саба, юкъудан турар-турмаз пенджеренден кокке бакъа ве: «Кузь тездже кельсе де, ягъмур ягъа къойса да», — деп ашыкъа эди. Ниает, орталыкъ къаранлыкъланды, аваны булут сарды, ири-ири ягъмур тамчылары тюшип башладылар. Диляра чантасыны къолуна алып, мектепке кетмеге азырланды. Бир къолуна чантасыны, дигерине шемсиени алып, алель-аджеле азбаргъа чыкъты ве севине-севине шемсиени ачты. Къызчыкъ мектепке кельгенде устю къуру, гонълю хош эди. Диляранынъ достлары шемсиени бегендилер: «Къартбабанъ санъа не де дюльбер шемсие алгъан», — дедилер. Диляра шемсиени къызгъанмады, корьмек истегенлерге берди. Талелелер шемсиени ачып, небетнен онынъ астында юрьдилер. Кузьнинъ ильк ягъмуры оларны шенълендирди.

Эртеси куню ель эсмеге башлады. Ель кеткен сайын кучьленди. Кок юзюндеки булутларны таркъатты, ягъмур токъ-

тады. Ер юзюне кузь кунешининъ хош нурлары сачылды. Диляра чантасынен берабер шемсиени де алып, мектепке азырланды. Оны корьген къартбабасы:

— Шемсиени эвде къалдырып кет, къызым, бугунъ ава ачыкъ, — деди.

— Алайым да, къартбаба! Бельки ягъмур ягъар, сыланырым, — деди Диляра.

Къартбаба, торуны шемсиени пек бегенгенини де, ягъмурны сабырсызлыкънен беклегенини де биле эди. О себептен Диляраны ынджытмагъа истемеди:

— Шемсиени ягъмур ягъгъанда ач, ягъмагъанда ачма, ель алып кетер, — деп тенбиледи.

Диляра ёлгъа чыкъкъан сонъ, къартбабасынынъ огю-тини унутты, авеснен шемсиени ачты. Ель шемсиени де сол тарафкъа, де сагъ тарафкъа, де тёпеге чеккелей башлады. Къызчыкъ оны къавий тутса да, баш этип оламады. Ель сёз динълемеген къызчыкъны джезаламакъ истеген киби, шемсиени учурып алып кетти. Шемсие юксек терекнинъ пытагъына илишти. Диляра шемсиени аладжакъ олып чокъ чекишти, амма эли етмеди. Сонъ насылдыр тола парчасы тапып, аякълары астына къойды ве зар-зорнен шемсиенинъ сапындан тутып, мукъайтлыкънен ашагъы чекти. Пытакъ-лар майыштылар, амма шемсиени йибермедилер. Сабыры биткен Диляра, ахыр-сонъу, шемсиени бар къуветинен чекти, о ашагъы тюшти, лякин йыртылгъан ве сынгъан эди. Диляра пек кедерленди. Кузьни насыл эеджаннен беклеген эди, бакъ шимди шемсиесиз къалды, бу алны къартбабасы бильсе не дейджек? Диляра тюшюне-тюшюне шемсиени буклеп, чантасына къойды. Мектептен къайткъан сонъ, шемсиени къартбабасына косътермеди, сакълады. Къызчыкъ шемсиенинъ къырылгъаныны къартбабасына дуйдурмакъ истемей эди.

Арадан бир къач кунъ даа кечти. Бир дефа Диляра дерсте отура эди. Ава кене бунарланды. Баш устюнде текрар булутлар пейда олдылар. Къызчыкъ тосат-тосат пенджеренден тышкъа бакъты. Булутларны корьгенинен эеджангъа кельди. «Баре, ягъмур ягъмаса эди!» — деп аджизленди.

Дерстен чыкъкъанда сийрек-сепелек тюшмекте олгъан тамчылар, бираздан сонъ кучлю ягъмур олып, шувулдап ягъмагъа башладылар. Диляра эвге тездже кельмек ичюн чапты, лякин етиштирип оламады. Яры ёлда экенде устю-башы шыр-сув олды. Къызчыкъ эпси-бир сыландым деген

тюшюндже иле адымларыны явашлатты. Эвге якъын къалгъанда къартбабасы Диляранынь шемсиесиз келеяткъаныны эследи. Оны къаршылап ёлгъа чыкъты. Диляра къартбабасынынъ элиндеки ири, къара шемсиесининъ астына сокъулды. Къызчыкънынъ козьлеринден яшлар ийип чыкътылар. Диляра къартбабасынынъ сёзюни динълемегени ичюн пешман эте эди.

АЛЕЛЬХУСУС БАХШЫШ

Йылбаш байрамына бир кунь къалгъанда аджайип вакъиа олды. Кунь бою кокте айланып юрьген мор булутлар эп агъырлаштылар ве уйледен сонъ къыш девамында ильк кере къар ягъды. Этрафны ярым саат ичинде бем-безд къалын къар къаплады. Огъланчыкълар ве къызчыкълар къувангъанларындан чаналарыны алдылар, устьлерине сыджакъ урбаларыны кие-кие азбаргъа чыкътылар. Бем-безд къар тешемеси устюнде терен излер къалдырып, байырдан ашагъа тайып ойнадылар.

Къыш айларында къаранлыкъ тез тюше. Балалар даа ойнап болдурмадылар, эвлернинъ пенджерелеринден йылдызлар киби парылдап, ярыкълар корюнмеге башлады. Юксектен шеэр пек дюльбер корюне ве андаки ярыкълар йипек йиплернен тикильген йылтыравукъ, дёрткошели, четлери сарылтым нагъышларнен безетильген мавылтым тюстеки догъру сызыкълары олгъан аджайип макъатны анъдыра. Шеэр ортасына тикленген наратнынъ устюндеки чыракълар липильдеп яна ве о учакъ къонаджакъ кучюк аэродромгъа ошай.

Балалар бу дюльберликке бакъа-бакъа, истер-истемез эвге къайттылар.

Алиенен Мерьем озъ одасына кирди. Анасы ве бабасы Йылбаш бахшышлары алмакъ ичюн тюкянларда юрелер, гъалиба, даа эвге кельмедилер.

Мерьем маса устюнде тургъан чыракъны якъты. Алие пенджере янына барды ве джамгъа урулгъан пуф киби йымшакъ къарчыкъларгъа бакъып:

— Ярын даа бойле таяджакъмыз, — деди къуванчнен.

Шу арада одагъа Асан кирди, башындаки къалпагъыны элине алып, маса четиндеки скемлеге отурды.

— Йылбашны насыл къаршыламакъны тышюнесинъиз? — сорады къызчыкълардан, — мен бизим эвде къаршыламакъны теклиф этем, — деди. Асан Мерьемнен Алиеге къомшу яшай. Мектепке берабер къатнайлар, берабер ойнайлар, кимерде дерслерини де берабер бакъалар.

— Ёкъ, — деди Алие дудакъларыны сыкъып, — Йылбашны бизде къаршылайджакъмыз.

— Не ичюн? — деди Асан, — эйиси бизде къаршылайыкъ. Бизде одалар кениш.

— Амма сиз азлыкъсынъыз, — инатланды Алие, — тек сен ве битанъ. Биз исе чокълукъмыз.

Асан кокюс кечирди ве четке бакъты.

Асаннен Алие бешинджи сыныфта окъуй. Мерьем исе олардан бир яш буюк. Шу себептен озюни джиддийдже тутмагъа тырыша. О, Асанны бираз аджыды ве онынъ тарафыны тутмагъа ашыкъты.

— Олар чокълукълар, — деди тюшюнип Мерьем. Йылбашны оларда къаршылармыз.

— Амма да кульдюрьдинъ, — деди Алие, — ве ойле кульдики, аз къалды скемледен йыкъылаязды. — Сен алтынджы сыныфта окъуйсынъ, амма саймагъа бильмей экенсинъ! Не, сенинъдже эки адам дёрт адамдан чокъмы?

Бу лафларгъа Мерьемнинъ джаны агъыртмады, ве о:

— Биз дёрт адаммыз, Лякин Гульсюм къартана, Асан, Муркие, Къарабаш, къырмызы къанат папагъан, пускюлли къуйрукъ балычыкъ, бакъ олар насыл чокълар.

— Ха-ха-ха, — деп кульмекни девам этти Алие. — Муркие — мышыкъ, Къарабаш — копек, гъарип папагъан ве балычыкъ. Папагъан бутюн вакъыт къафесте тура, балычыкъ исе деньизни сагъынгъандыр.

— Олар гъарип дегиллер, — деди джаны агъырткъан Асан. — Папагъан чокъ вакъыт одаларда сербест уча, балычыкъ аквариумда истегени къадар ялдай.

— Папагъанынъ сербест учса-учсын, балыкъчыгъынъ ялдаса-ялдасын, эписи бир Йылбашны бизде къаршылайджакъмыз!

— Алие, Алие, — деп башыны сагъгъа-солгъа саллады Мерьем, — сен энди балабан олдынъ, бешинджи сыныфта

окъуйсынъ. Тюшюн де бакъ, я барып да Асаннынъ бабасы Озбекистандан учып кельсе.

— Бабасы? Озбекистандан? Яхшы, — разы олды Алие. — Байрамлыкъ алельхусус, аджайип, лезетли бир шей азырлайыкъ.

— Меним къартанам кобете азырлай, — деди къуванып Асан. О, пек лезетли пишире.

— Къартананъ! Кобете! — чорланды Алие, — пек яхшы, азырласын, амма мен озюм пиширмеге истейим. Месея, о бираз тюшюнген сонъ, дондурма азырларым, — деди.

— Дондурма! — шашты Асан. Оны эв шараитинде азырламакъ мумкюнми?

— Машалла, Алиеге! Пек яхшы тюшюнип таптыкъ, — деди кене анасына ошамагъа тырышып Мерьем, амма оны насыл этип азырлайлар: пиширелерми, бувда туталармы, яда экшителерми?

— Пек къолай, «Джин манъа джеvizли дондурма кетир!» демек керек, vessелям — деди къопайып Алие ве элинен масада тургъан чыракъны сагъгъа-солгъа бурды, дѣгмесини басты. Чыракъ сѣнди.

Къаранлыкътан сакъынгъан Асан чыракъны якъаджакъ олып, къолуны узатты. Эли китап рафына тийди, ерге шытырдагъан сес чыкъарып, нелердир тюшти. Къызлар абдырады. Алие тез чыракъны якъты. Эр шей ерли-еринде. Тек табанда кягъытлар сепилип ята эди. Алие оларны бирер-бирер алды ве озюнинъ имлясыны таныды.

— Мен къайдан къыдыраджагъым, деп тюшюне эдим, бакъынъыз, джин манъа дондурманынъ рецептини тапмагъа ярдым этти, — деди къуванып.

Мерьем Алиеге якъынджа барды ве кягъыттаки языларны окъуды:

«Сют, йымырта, шекер... Вай, кьолай экен де, азырлама-гъа башлайыкъ.

— Айдынъыз, ашханеге, — деди Алие ве Асаннынъ элинден тутып, оны къапыгъа догъру чеккеледи. — Ана-баба-мызгъа алельхусус бахшыш оладжакъ!

КОЙДЕ

Язнынъ сонъки айы. Раатланмакъ ичюн койге, Серверлернинъ эвине бардым. Сервер дайымнынъ огълу, биз экимиз достмыз. Эр йыл татиль кунълерини берабер кечиремиз. Сервер къыш татилини бизде, шеэрде, кечире, мен исе яз татилини — оларда. Кельгенимнен, Сервер манъа эвге кирмеге теклиф этти. Бир-биримизни корьмегенимиз эки ай олгъан эди. Яры геджеге къадар лакъырды этип отурдыкъ.

Саба уяндым... эвде не Сервер, не де дайым, кимсе ёкъ эди. Олар эрте турып, дайым чалышкъан фермадаки къоянларгъа таже от ормагъа кеткенлер. Ниает, эки сааттен сонъ, келеяткъанларыны корьгенимнен, дайымнынъ огъуне чапып чыкътым.

— Дайы, ярын откъа Сервернен экимиз барайыкъ да — дедим мен. Чюнки талебе оларакъ, кой еринде мен де бир иш беджермек истей эдим.

— Пек авес этсенъ, барынъыз! — деди дайым.

Эртеси куню Сервер де, мен де саба эрте уяндыкъ. Сервер еринден турып, арабагъа эшекни екти.

Мен арабада кезмекни севем. Отурып кеттик. Бир аздан от чокъ оськен арыкъ кенарына келип токътадыкъ. От чокълугъындан арыкънынъ не буюклиги, не де кучюклиги корюнмей. Арабадан тюштик. Сервер арыкъ бойлап нелердир къыдырып кетти. Бираз авлакъта совхоз эвлери корюне, чевре-четте памукъ тарлалары, узакъта памукъ шипанлары* корюнмектелер. Мен бу манзараны сейир этеяткъанда, узакътан:

— Эн-ве-р, эшекни тувар, къазыгъыны ерге терендже къакъ, — деп къычырды Сервер.

* шипанлары — джыйылгъан памукъ топлангъан ер.

Онынъ айткъаныны яптым, эшекни туварып, къазыгъыны ерге терен къакътым. Сонъ Сервернинъ сеси эшитильген тарафкъа кеттим. Мен этрафны сейир эткен арада, Сервер арыкънынъ о тарафына кечип, от орып башлагъан. Мен де арыкътан азачыкъ кери чекильдим. Сонъра огге чапып арыкънынъ о бир якъына сычрадым. Сервернинъ янына кельгенде, о энди баягъы от оргъан эди. Буны корьгенимнен мен де ишке кириштим.

Бир къач вакъыт лаф этмейип, экимиз от ордыкъ, топ-топ этип багъладыкъ. Бир талайдан сонъ раатлыкъ ичюн токътадыкъ.

— Ёрулдынъмы? — деп сорады Сервер менден.

— Ёкъ, асыл да ёрулмадым, — дедим мен.

Сервернинъ «ёрулдынъмы» дегени зытыма тийди, чюнки о ара тапкъанда «Сен шеэрлисинъ, такъатынъ ёкъ, къолунъдан иш кельмей» деп эриштире эди. Мен джевап берген сонъ еримден къалкътым.

— Тур, отларны арабагъа юклейик, — дедим мен ве бир топ от алып, арабагъа догърулдым.

Бир къач адым атар-атмаз, тайып йыкъылдым. Отургъан еринден турмагъан Сервер, ишарет пармагъынен мени косьтерип:

— Э! Шеэрли, бир топ отны да котерип оламай, — деп шакъылдап кульди.

Мен, йыкъылгъаным ве Сервернинъ кульгени себебинден зияде кедерлендим.

— Не кулесинъ? — дедим онъа ачувланып, — тазе от устюне чыкъ тюшкен. Аягъым тайды. Таймагъан олса, бир дегиль, эки топыны да котерип алып кетер эдим.

Сервер айткъанларыма къулакъ асмады. «Сен, асыл да, бир иш япмагъа билесинъми?» деген киби, манъа кулюмси-реп бакъты. Онынъ бойле бакъкъаны мени даа зияде ачувландырды. Эгилип, эки топ отны зорнен котерип, арабагъа таба кеттим. Лякин, пахыл киби, бир къач адым атар-атмаз кене сюрюнип йыкъылдым. Йыкъылгъан сонъ, чокъ вакъыт башымны котералмайып яттым.

Сервер куле-куле талагъы къатты, сонъра, еринден турды, келип, меним устюме йыкъылды.

Экимиз курешмеге башладыкъ. Устюнликни де о алды, де мен. Ниает, Серверни йыкъып, устюне минип отурдым. Серверни енъдим деп, къуванып отургъанда, о чеберликле мени озюнинъ устюнден авдарып, арыкъ бою чапып кетти.

Мен турдым. Сервернинъ артындан къувмагъа башладым. Бираз чапкъан сонъ, онынъ артына еттим.

— Шеэрли олсам да базы шейлерни билем, — деп, Серверни кене йыкътым. Шу арада Сервернинъ джанбаз усулынен мен текрар ерге юварландым. Ян-янаша яттыкъ, ёрулгъанымыз азачыкъ къалгъан сонъ Сервер еринден турды.

— Эй, къана бакъайым, мени тутып олурсынъмы? — деп, юксек отлар ичине чапып кетти.

Биз баягъы вакъыт къувалашып ойнаштыкъ. Сонъра токътадыкъ. Сервер эеджанлы козьлеринен о якъкъа-бу якъкъа бакъты, манъа чевирилип:

— Я эшек къайда? — деди.

Экимиз де шу дакъкъасы не япаджагъымызны бильмей, тараф-тараф чаптыкъ, эшекни къыдырдыкъ. Лякин эшек бир ерде корюнмей эди. Сервер де, мен де, агъламсырап, бир бучукъ саат эшекни къыдырып юрьдик. Къыдырувларымыз нетидже бермеди, араба янына келип токъталдыкъ. Бираз индемей тургъан сонъ:

— Айды, эвге къайтайыкъ! — деди Сервер.

— Я арабаны не япармыз? — деп сорадым мен.

— Арабаны озюмиз чекип алып кетермиз, мен эшек ерине екилирим, сен исе арабанынъ артындан уйтерсинъ, — деп анълатты Сервер.

Сервер арабагъа екильди, мен артындан итеп кеттик, учъ саат дегенде зар-зорнен койге къайтып кельдик. Терлеп-пишип, ферма азбарына киргенде, эшекни коръдик. О, аран янында къазыкъкъа багълы тура ве яваш-яваш ашанмакъта эди. Азбаргъа киргенимизнен, бизге бакъты «ишлер насыл?» деген киби къулакъларыны тикледди.

БИЗ ВАТАНДА ЯШАЙДАЖАКЪМЫЗ

Левие апте софра башындан турмагъа азырланыр экен: «Алла дуанъызны къабул этсин», — деди. — Амин, Яраббим! Амин! — деп Зеврие апте Левие аптени озгъармакъ ичюн еринден турды. Экевлешип азбаргъа чыкътылар.

Этрафта баарь. Тереклер ешермеге, отлар осьмеге башлады, амма ава даа пек къызмады. Кунеш озь нуруны этрафкъа аджымай сепсе биле, салкъын ель онынъ сыджагъыны къайдаларгъадыр алып кете. Зеврие аптенинъ тени бираз джюнджюди. О, марамасына сарыныр экен, ёл къапыны ачты, сонъки мусафирнен сагълыкълашты:

— Айды, Левие, сагълыкънен бар.

— Сагълыкънен къалынъыз. Эйиликлерде корюшейик!

Зеврие апте мусафирни озгъарыр экен, баарьнинъ темиз авасындан кокюсини толдурып, терен нефес алды. Шу арада о, пек болдургъаныны ис этти. Азбар къапы янын-даки скемлеге яваш отурды.

Зеврие апте бир йыллар эвельси, Къырымгъа энди кочькен вакъытларында, къысмет этсе, сагъ-селямет олсам, эв къурып ичине кирсем, джемаатны чагъырып, дуа япадажгъым, деп ниет эткен эди. Иште, бугунь шу ниетини омюрге кечирди. Джемаатны топлап, кечмиште олгъанларнынъ рухуна дуа этти.

Зеврие апте Къырымгъа кочьмек ичюн баягъы азырланды. О, кетеджекте балачыкъларыны кийиндирди, чанталарыны элине алды. Ёлгъа чыкъаджакъта сагълыкълашыр экен, анасы озюни тутып оламады. Торунларыны къучакълап:

— Ах, балачыкъларым, мен сизни бир даа кореримми экен! — деп агълады.

Зеврие апте анасыны тынчландырып:

— Не айтасынъыз шу ана, биз тезден ерлеширмиз ве сизни де озюмизге алырмыз, — деди.

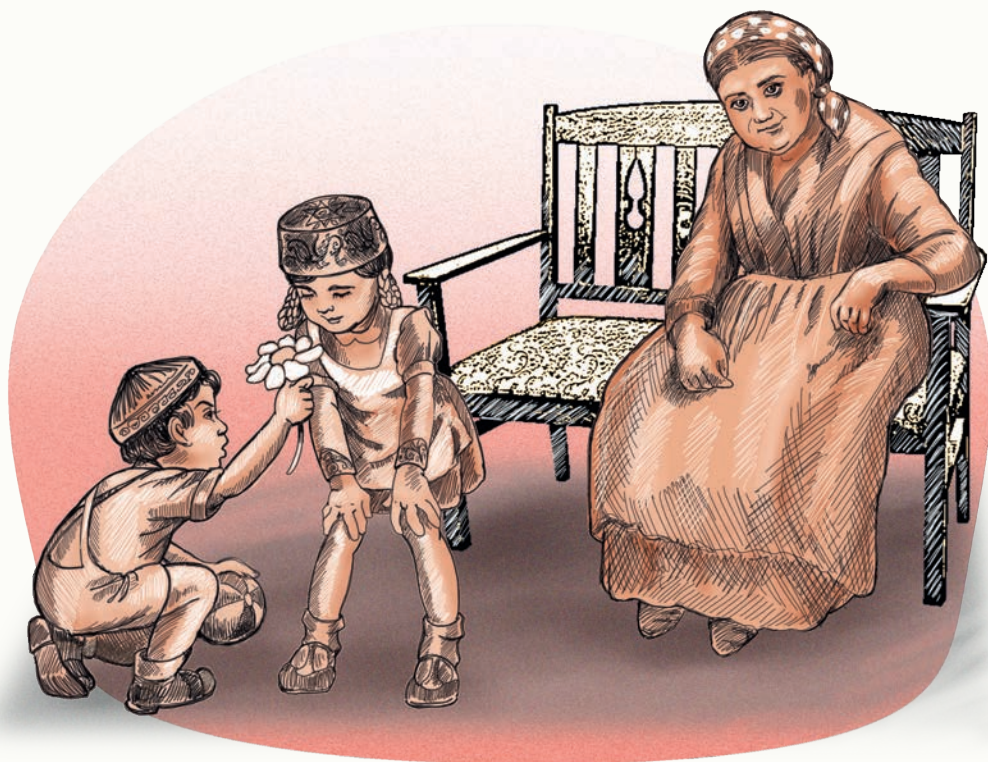
О вакъытта Зеврие анасыны тезден Къырымгъа аладжгъына эмин эди. Анасы азбар къапыдан чыккъан сонъ:

— Айды, балаларым, мен сизни артыкъ озгъарып ола-майджагъым, бу ерде сагълыкълашайым, — деди ве азбар къапы янында козьяшларыны силип къалды. Бабасы автобус дурагъынадже кельди. Балалары автобускъа отургъан сонъ: «Бизни унутманъыз!» — деп элини саллап къалды.

Зевриенинъ къардашлары исе оларны поезд вокзалына къадар озгъардылар. Атта вагон ичине ерлешмеге ярдым эттилер. Поезд кочеджеги илян этильгенге къадар аптеси ве эништесинен субетлешип отурдылар.

Зеврие апте Къырымгъа кечкен асырнынъ 90-нджы сенелеринде кельди. О вакъытларда халкъымыз совет укюметининъ йыкългъанындан файдаланып, Къырымгъа кочьмеге башлагъан эди. Ерли акимият кельген халкъкъа топракъ, мескен бермегенинден себеп, адамлар тешеббюсчи группалар реберлигинде Акъмесджит шеэри этрафындаки базы бир тарлаларны дамарты оларакъ, болип алдылар.

Зеврие аптенинъ омюр аркъадашы Рефат агъа, агъасы Решат агъанен берабер биринджилер сырасында ватангъа кельди ве бутюн топлашувларда иштирак эттилер. «Захват» япкъан озъ дамарты ерлерине джемаатнен берабер бирер одачыкъ къурдылар. Сонъ Рефат агъа аилесини алып кельмек ичюн Озбекистангъа къайтты.

Решат ағға Озьбекистанда ватан ичюн курешнинъ ог сафларында булуна ве: «Биз мытлакъ ватанымызгъа саип олурмыз», — дей эди.

Решат ағға къардашы Зевриени, киеви Рефатны ве торунларыны вокзалда къаршылап алды. Къардашы ве киевинен корюшир экен, торунларыны къучакълап, гъурурнен:

— Мына бу дияр сизинъ ватанынъыз! — деди. Бу лафларны айткъанда онынъ козьлери кунеш киби парылдадылар. О, торунларынынъ элинден тутып, эмин адымларнен огге кетти. Балачыкълар да дайылары киби адым атмагъа тырышып, онынънен ян-янаша кеттилер.

— Бельки бабанъиз сизге айткъандыр, амма, — деп ёл бою насыл «захват» япкъанлары, геджелеринен невбетчиликте

тургъанлары ве ниает озь дамартыларында эвчиклер къургъанлары акъкъында икяе этти. Автобуста эджнебилер оларгъа бакъкъанына, оларнынъ тиллерини эшитип, лафларыны анъламасалар биле, тарсыкъкъанларына эмиет бермеди.

— Биз ватанымыздамыз, бу бизим юртумыз! Озь ана тилимизде лаф этмеге акъкъымыз бар! — деди.

Шу вакъыт Зеврие балаларынынъ дайысы киби лаф эткенлерини, онынъ сёзлерини текрарлагъанларыны дуйды.

Олар тозлу сокъакълардан юрип, ачыкъ тарла ичиндеки сыранен тизильген бир одалы эвчиклер янындан кечип, озь дамартыларына келип чыкътылар. Эллериндеки джемиданларыны ерге къойдылар. Балалар чапып эвчик янына бардылар.

— Баба, мында яшайджакъмызмы? — сорады огълу.

— Вай, насыл эвчик! — деди къызы.

Зеврие апте балаларынынъ янъы шараитны олгъаны киби къабул эткенлерине севинди. Чюнки фикрен озю бу шараитке азырлангъан эди, амма эр бир шараити олгъан балабан эвден сонъ, бойле яшайышны балалары насыл къабул этер экен деп, къасеветлене эди. Шимди исе бираз тынчланды.

Эки бала ве омюр аркъадашлар ичюн бир ода тарлыкъ этти. Олар тезден даа бир ода къоштылар.

Ильк вакъытларда ёллар чамур, ярыкъ, телефон ёкъ, сувны тап койден ташый эдилер. Сонъ исе къую къаздылар. Арадан йыллар кечти... Къардашлары да Къырымгъа келип ерлештилер. Бабасы да ватанда яшай, амма анасы, чокъкъа бармадан юрек хасталыгъына огърап, дюньядан козь юмды. Балаларыны Къырымгъа озгъаргъан вакъытта джаны дуйгъан, гъалиба, айткъаны киби къызыны да, торунларыны да бир даа корип оламады.

Бугуньки дуа эйилик дуасы оладжакъ эди, амма халкъымызнынъ башына тюшкен агъырлыкълар озъ тесирини косьтердилер, нетиджеде олюлеримизнинъ руху анъылды.

Дуада энди 80-ни кечкен бабасы, чокътан раатлыккъа чыкъкъан Решат агъасы келип тёрде отурдылар. Агъасы чокътан таячыкънен юре. Бунъа бакъмадан, митинглерге бара, пикетлерде иштирак эте, амма козьлери эвельки киби парылдасалар да, гъамлылар. О, дуа биткен сонъ бабасыны къолтукълап, яваш-яваш кетер экен:

— Йыллар кечти, амма курешимиз огюне къойгъан энъ буюк макъсадына аля даа иришип оламады, — деди къасеветнен. Сонъ исе, — курешни девам этеджекмиз! — деп хитап этти. Шу вакъытта онынъ козьлеринден къыгъылчымлар учып чыкъкъан киби олдылар.

Зеврие апте отургъан еринден этрафкъа козь ташлады. Даа чокъ адамлар эвлерини къурып битирмедилер. Эр бир къорантанынъ япаджакъ иши даа чокъ: базылары дамыны къапатмады, даа дигерлери азбарларыны къоралап оламадылар ве иляхре, иляхре... Эльбетте, кочъмек бир янгъынгъа мусавий, дейлер. Янъы ерде — баба-деделеримизнинъ юрту олса биле, курешнен топракъ алынган ерде, темель къурмакъ къолай дегиль. Лякин не де олса, сокъакъларгъа ад берильди. Бириси Аметхан Султан, дигери Бекир Чобан-заде, даа бириси Менъли Герай... «Шахин Герай, — тюшюнди Зеврие апте, — о Екатеринагъа инанды да,... халкъымыз 250 йылдан зияде хор. Озю де Герайлар сюлялесининъ сонъкиси олды». Шу вакъыт Зеврие аптенинъ бетине кольге тюшти. Кунешнинъ бир четини булут къапаткъан эди.

Халкъымыз бир къач кере чар Русиесининъ зулумындан къачып, Тюркиеге кетмеге меджбур олды. Дженклерни

башындан кечирди. Ахыр-сонъу Сталин Екатеринанынъ арзусыны омюрге кечирип, немсе-фашистлернинъ баскъынджылыгындан файдаланып, кырымтатар халкыны бир кысмыны Кырымдан Озбекистан чёллерине, дигерини Урал дагъларына сюргюн этти.

«Ах, халкым, — тюшюнди Зеврие апте, башыны сагъ-гъа-солгъа саллап, — не де олса, куреше-куреше Ватанымыздамыз!»

Ель сувукъ олса да, кунешни къапатмакъта олгъан булутны чеккелей-чеккелей сийреклештирди. Кунешнинъ шавлелери булут арасындан кечип, аваны бираз кыздырды.

Къомшу азбардан кельген бала сеслери Зеврие аптенинъ хаялыны больди. Зеврие апте башыны котерип, сес кельген тарафкъа бакъты. Даа къораланмагъан къомшу азбардан эр шей корюне эди.

— Мен тутаджагым, ёкъ мен тутаджагым, — деп кызчыкълар анасы отурткъан чечеклер устюнде учмакъта олгъан кобелеклер артындан чапа эдилер.

Тесюф ки, олар бу лафларны рус тилинде айталар.

Зеврие апте бала севе. Онынъ балалары энди алий малюматлы мутехассыслар олдылар. Олар озь зенаатлары боюнджа чалышалар. Зеврие апте бош вакъыт таптымы, шу къомшу кызчыкъларнен ана тилимизде лаф эте. Оларгъа янъы-янъы сёзлер огрете.

Кызчыкълар — бири алты, дигери учь яшындалар. Алие бу сене мектепке къатнап башлады. Кучюги Алиме анасынен эвде отура. Бабасы исе къорантаны бакъмакъ ичюн чалыша.

Бу яш аиле даа кереги киби къурулып битмеген эвге кочкенине бир йыл олды. Балачыкъларнынъ анасы ве бабасы

Зеврие апте ве дигер къомшуларнен ана тилимизде лаф этселер де, балаларынен рус тилинде лаф этелер.

Ана тилимизге олгъан бойле мунасебет Зеврие аптени пек къасеветлендире. Шу себептен бир кунь: «Не ичюн балаларынъызнен эджнебий тильде лаф этесинъиз? Озюмизнинъ дюльбер, шырныкълы тилимизде лаф этсенъиз олмаймы», — деп яш ана-бабаны тенбиледи. Олар исе: «Рус тилинде къонушмакъ къолайджа келе, чюнки муит ойле», — деп джевап бердилер.

Эльбетте, бу джевапта акъикъат бар, амма, эгер озюмиз тырышмасакъ муитни бизге ким яратаджакъ! «Енгильнинъ астындан, агъырнынъ устюнден», деген киби иш тутсакъ, алымыз не оладжакъ. Эгер та сюргюнликте халкъымыз бойле тюшюнген олса, шимди биз ватанымызда яшамайджакъ эдик, де!», — хаялындан кечирди Зеврие апте.

Скемледе отургъан Зеврие аптени корьген къызчыкълар тап азбардан:

— Селям алейкум, — деп къычырдылар ве онынъ янына чапып кельдилер.

— Бита, сиз не ичюн мында отурасынъыз, — деди Алие, рус тилинде.

— Раатланам, — деп джевап берди Зеврие апте.

Алимечик анъламады, яваштан аптесине бакъты. О, исе къардашынынъ къулагъына манасыны айтты. Алименинъ козьчиклери парылдады. О, бир сёз даа огренди!

Зеврие апте къызчыкъларгъа бакъып, кулюмсиреди, амма: «Ах, Аллам, балаларымыз тилимизни бойле зайыф бильселер, алымыз не оладжакъ!» — деп тюшюнди.

Гъамлы-къасеветли фикир Зеврие аптенинъ юрегини хыр-палагъан вакъытта ель булутларны даркъатты. Кунешнинъ

чырайы ачылды ве сыджакъ нурлары этрафны джумерт-ликнен къыздырмагъа башлады. Сыджакъны озь тенинде ис эткен Зеврие апте кокке бакъты ве:

— Истейсизми, даа бир сёз огретейим — кокте кунеш парылдай!

Алиенен, Алиме де козьчиклерини къысып, къомшу бита киби кокке бакътылар.

— Кунеш, кунеш! — деп къызчыкълар тургъан ерлеринде сычрамагъа башладылар. Сонъ, къомшу азбардан сокъакъ-къа чыкъкъан дигер балаларгъа тараф чапып кеттилер.

Зеврие апте оларнынъ артындан бакъып къалды. Къызчыкълардаки шенълик, сыджакълыкъ, эминлик Зеврие аптеге де кечти ве о: «Бу балачыкъларнынъ бахтына, иншалла, девлетчилигимизни тиклермиз», — деди дудакъларыны къыбырдатып, фысылдап.

Балаларынынъ артындан азбаргъа чыкъкъан Зекие ханым шу арада Зеврие аптенен селямлашты да:

— Алла дуанъызны къабул этсин, — деди.

— Амин! Раббим! Сен ярдымджы ол!

МАСАЛЛАР

МАШАЛЛА БАЛАЧЫКЪЛАРГЪА!

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, орманда бир джады яшай экен. О, эр кунъ койге бара ве эвлернинъ пенджерелери тюбюне отурып, балалар не япкъаныны козете, динълей экен. Сёз динълемеген балаларны эвине алып кетип, къаранлыкъ кошеге къоя экен.

Бир кунъ саба эрте сокъакълар бойлап юре ве бир эвнинъ янында токътай, пенджересининъ тюбюне барып отура. Бу эвде бир огъланчыкъ яшай экен. Анасы онъа:

— Огълум, оюнджакъларынъны джыйыштыр — дей.

О, исе:

— Джыйыштырмайджагъым, — деп джевап къайтара.

— Китапчыкъларынъны рафкъа къой, мен шимди ода-нынъ табаныны сипиреджегим, — дей анасы.

Огъаланчыкъ кене:

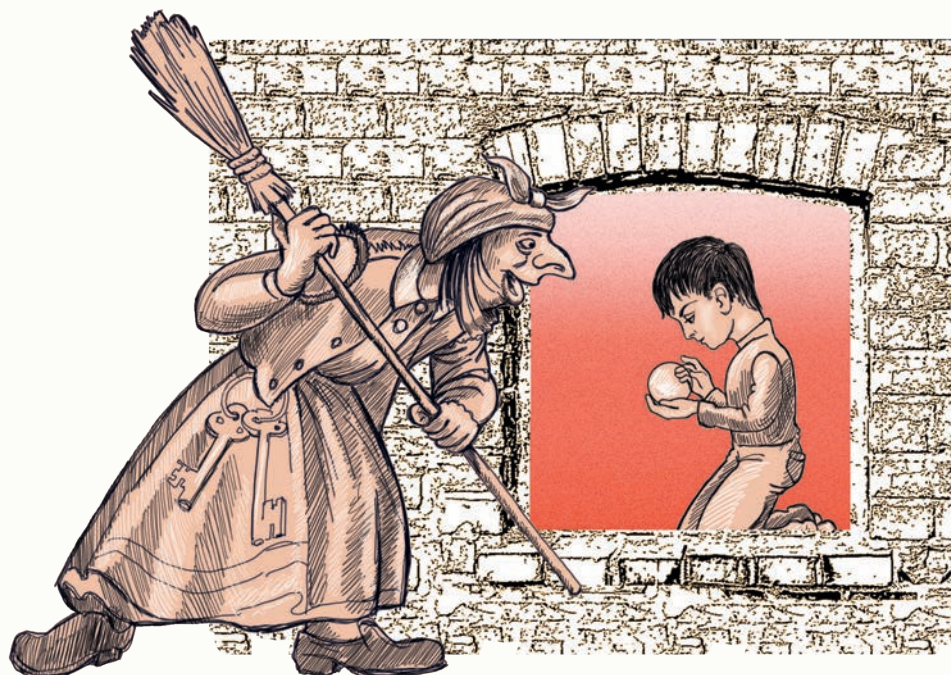
— Къоймайджагъым, — деп инатлыкъ япа. Джады бу джевапларны бегенмей. Еринден турып, къапы янына бара ве сёз динълемегени ичюн огъланчыкъны озъ эвине алып кетип, къаранлыкъ кошеге къояджакъ ола. Огъланчыкъ буны эшиткенинен:

— Мен сёз динълейджегим, — дей ве тез барып оюнджакъларыны джыйыштыра. Китапчыкъларыны рафкъа тизе. Буны корьген джады:

— Машалла огъланчыкъкъа, эр вакъыт бойле ол, — деп, ёлуны девам эте. Сонъ сокъакътаки башкъа эвнинъ пенджересининъ тюбюне барып отура. Бу эвде бир къызчыкъ яшай экен. Анасы онъа:

— Къокълаларынъны ерине къой, — дей. Къызчыкъ:

— Яхшы ана, — деп айта ве тез барып къокълаларыны ерине къоя. Анасы онъа:

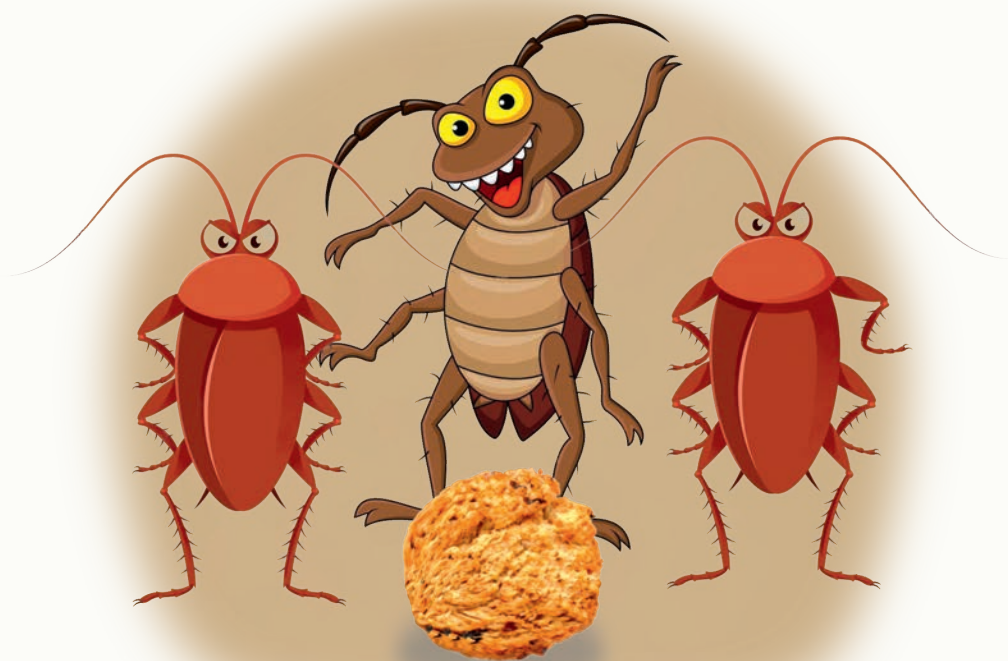
— Къызым, манъа софрадан савутларны кетир, оларны ювайым, — дей. Къызчыкъ тез барып савутларны кетире ве, бойлеликнен, анасына ярдым эте. Бу лафларны эшиткен джады:

— Машалла къызчыкъкъа, — деп еринден тура ве дигер эвге догъру кете. Бойле этип, кунь девамында маалледеки бутюн эвлернинъ пенджерелери тюбюнде отурып, балачыкъларнынъ япкъанларыны козете, лафларыны динълей ве акъшам кеч олгъанда сокъакъ бойлап юрип, ормангъа къайта. Эвине келе, дивангъа ята да, къаранлыкъ кошеге бакъып: «Машалла балаларгъа, машалла балаларгъа, эписи сёз динълей, аналарына ярдым этелер. Машалла, машалла!» — деп юкъугъа кете.

ФУРУН БОДЖЕГИ

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, ёлдан бир къара фурун боджеги кете экен. О, ёл четинде яткъан отъмек парчасыны коре ве оны ала. Шу арада къаршысында сары фурун боджеги пейда ола. О, къара фурун боджегинден:

- Сен отъмек парчасыны къайдан алдынъ? — деп сорай.
- Ёл четинден таптым, — дей къара фурун боджеги.
- Бу меним отъмегим эди, — дей сары фурун боджеги. — Оны манъа бер.

— Ёкъ, бермейджегим, о меним отьмегим, оны мен тап-
тым, — джевап бере къара фурун боджеги.

Шу вакъыт ёлдан выз-выз этип, къонъуз уча экен. Олар-
нынъ давалашкъанларыны эшитип, токътай.

— Сиз не ичюн давалашасынъыз? — деп сорай.

— Мен ёл бойлап кете эдим, бир отьмек парчачыгъыны
таптым, — деп анълата къара фурун боджеги. — Амма о,
отьмек парчачыгъыны менден аладжакъ ола.

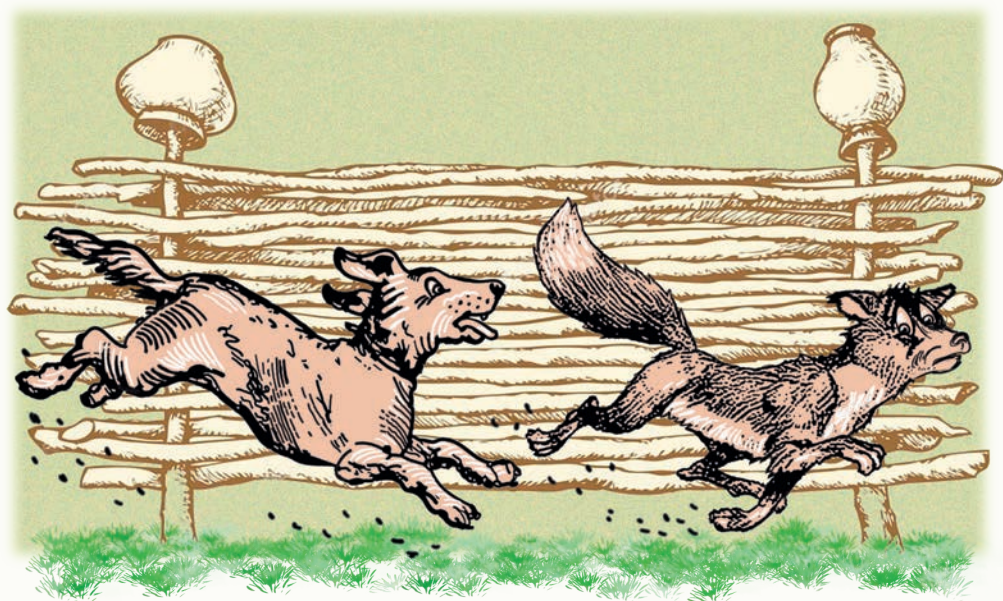
— Бу меним парчам, мен оны джойгъан эдим, — дей сары
фурун боджеги къонъузгъа бакъып.

Меселени анълагъан къонъуз:

— Отьмек парчачыгъыны манъа бер, — дей къара фурун
боджегине. О, бере. Къонъуз отьмек парчачыгъыны ала да
выз-выз этип, бойнузчыкъларынен экиге боле. Бир парча-
сыны къара фурун боджегине, экинджи парчасыны сары
фурун боджегине бере. Фурун боджеклери къуваналар ве
къонъузгъа: «Сагъ ол», — дейлер. Къонъуз исе выз-выз
этип, ёлуны девам эте.

АЙНЕДЖИ ТИЛЬКИ

Бир бар экен, бир ёкъ экен, орманда бир айнеджи тильки яшай экен. О, бир куню пек ач ола. Сонъ орман четиндеки койге барайым да, анда яшагъан къартанайнынъ азбарындаки тавукълардан бирде-бирини тутып ашайым, деп тюшюне. Ёлгъа чыкъа, яваш-яваш гизленип юрип, орман четиндеки койге келе. Кой башында яшагъан къартанайнынъ азбарына исардан атлап тюше. Анда-мында бакъа. Оны кимсе корьмегенине эмин олгъан сонъ, мукъайтлыкънен кумеске ёл ала. Кумеснинъ къапысы янында бираз пысып тура, сонъ шап этип, къапыгъа якъын тургъан тавукънынъ къанатына япыша. Неге огърагъаныны анъламагъан тавукъ къоркъусындан: «Къо-къо-къо-къо-окъ», — деп кычыра. Онынъ сесинден ве анълашылмагъан шаматадан дигер тавукълар да раатсызланып: «Къо-къо-къо-къокъ, къо-къо-къо-къокъ», — деп багъырмагъа башлайлар ве тилькини корелер. Тильки айланып къа-чаджакъта хораз дюльбер къанатларыны яйып, башыны юксекке котерип: «Къо-къо-ро-къо-окъ. Кумеске тильки кирди!» — деп юксек сеснен бир къач кере кычыра. Бу шаматаны эшиткен къартанайнынъ копеги Къарабаш озь ювасындан атылып чыкъа ве кумеске догъру чапа. Азбар ортасына кельгенде агъызында тавукъ туткъан айнеджи тилькиге расткеле. Къарабаштан къачып къуртуламайджагъыны бильген тильки джаныны къуртармакъ ёлуны тюшюне ве тавукъны тез ташлай. Исардан атлап, ёлгъа чыкъа ве ормангъа догъру къачмагъа башлай. Къарабаш да исардан атлай ве тилькининъ артындан чапа. Амма айнеджи тильки орманнынъ тереклер сыкъ оськен ерине кирип сакълана.

Къарабаш тилькининъ излерине бакъып, орман ичинде анда-мында чапа, амма тилькини тутып оламайджагъыны анълагъан сонъ, къайта. Чапа-чапа келип, азбаргъа кире.

Шаматаны эшиткен къартанай энди азбарда юре, тавукъны элине алгъан сув ичире, ем ашата эди. Къарабашны корь-генинен: «Машалла Къарабаш, — сен тавукъларны къуртар-дынъ», — дей. Тавукъны кумеске къапай. Эвге кирип, этли кемик ве отьмек парчаларыны алып келе. Оларны Къарабашнынъ чанагъына къоя. Къарабаш лезетли кемикни кеми-рип-кемирип ашай. Айнеджи ве азыргъа дуаджы тильки исе ач къала.

АЮВЧЫКЪ

Бир бар экен, бир ёкъ экен, бир аювчыкъ олгъан экен. О, орманда яшай экен. Бир кунь орман ичинде юрип, тапкъан емишлерини ашай-ашай кете ве балабан терек янына кельгенде бал къокъусыны дуйып токътай. Терекке бакъа. Анда къувушны коре. О, тез терек устюне чыкъа ве панджасыны къувушкъа сокъа, бал алып ашайджакъ ола. Шу арада: «Вай-вай! Панджам. Вай-вай, панджам!», — деп, панджасыны къувуштан тартып ала ве теректен юварланып ерге тюше. Бираздан онынъ башынынъ тёпесинде балкъуртлар булут киби топланып, выз-выз этип, учмагъа башлай. Оларны корьген аювчыкъ:

— Кетинъиз мындан, булутлар, кетинъиз мындан, — деп панджаларыны саллай. Балкъуртлар исе:

— Биз булутлар дегильмиз, балкъуртлармыз. Сен не ичюн сорамайып, бал аладжакъ олдынъ? — дейлер вызылдап.

— Мени багъышланъыз, пек ач олгъан эдим, — деп джевап бере аювчыкъ.

Балкъуртлар аювчыкъны аджыйлар ве къувуштан бал алып, онъа берелер. Сонъ озълери кене бал джыймакъ ичюн вызылдап, орман ичине учып кетелер.

Балны ялап-ялап ашагъан аювчыкъ да емиш къыдырып, орман ичине кете. О, тапкъан емишлерини ашай-ашай бир озен ялысына келип чыкъа. Бу озеннинъ суву буллюр киби тыныкъ ве анда пек чокъ балыкъ бар экен. Аювчыкъ балыкъларны тутып-тутып ашамагъа башлай. Баягъы ашагъан сонъ, мемнюн олгъан аювчыкъ яваш-яваш къайта ве балкъуртлар яшагъан терекнинъ янына кельгенде кунеш къавуша, этрафкъа къаранлыкъ чёке. Аювчыкъ анда-мында бакъа, сонъ шу ерде бир юва ясай, ичине кирип ята. Бу вакъытта балкъуртлар да выз-выз этип учып келелер, озъ къувушларына кирип кетелер.

Эртеси куню аювчыкъ кунеш ярыгъыны дуйып уяна ве ювасындан чыкъа. Балкъуртлар да вызылдап учмагъа башлайлар ве бал джыймакъ ичюн орман ичине учып кетелер. Аювчыкъ исе орманда тапкъан емишлерини ашап-ашап, кене озенге келе. Андан балыкъ тутып ашай. Тойгъан сонъ арткъа къайта. Қъаранлыкъ тюшкенинен ювасына кирип кете. Балкъуртлар да къувушларына кирелер. Бой-леликнен, кунълер кече, къыш мевсими келе, ава сувуй, къар ягъа. Орман бем-безд ола. Аювчыкъ ювасына кире ве чешит пытакълар эм де япракъларнен ювасынынъ агъы-

зыны кѡапата. Балкѡуртлар да кѡувушларына ерлешелер, кѡапыларыны кѡапаталар.

Кѡыш куньлерининѡ биринде кунеш бираз кѡыздыра. Буны дуйгѡан балкѡуртлар кѡувуштан чыкѡып, анда-мында учалар. Олар аювчыкѡны кѡасевет этип, кѡыдыралар. Амма оны корьмеген сонѡ кѡувушларына кирип, сувукѡтан сакѡланалар.

Кѡыш мевсими де бите, баарь келе, кунеш этрафны кѡыздыра, тереклер бурьтюклемеге башлайлар. Илк чечечиклер ача. Сыджакѡны дуйгѡан аювчыкѡ ювасындан чыкѡа. Шу вакѡыт балкѡуртлар да вызылдап учмагѡа башлайлар. Аювчыкѡны корьген балкѡуртлар:

— Аювчыкѡ, сен кѡайда эдинѡ. Биз сени ач олгѡандырсынѡ деп, кѡасевет эттик. Ава бираз сыджакѡ олгѡанда кѡувуштан чыкѡып, сени кѡыдырдыкѡ, бал береджек эдик, — дейлер. Аюв исе:

— Мен кѡыш бою ювамда юкѡлайым, аш ашамайым, — деп джевап бере. Балкѡуртлар:

— Биз исе яз бою джыйгѡан балымызны кѡыш девамында ашап битиремиз, — деп айталар. Сонѡ кѡанатчыкѡларыны саллап-саллап бал джыймакѡ ичюн орман бойлап учып кетелер. Аювчыкѡ да емишлер кѡыдыра-кѡыдыра озенге барып чыкѡа. Аювнынѡ бахтына, озеннинѡ суву тыныкѡ ве ичинде чокѡ балыкѡ ялдай эди.

ТАВШАНЛАР

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир къоян бар экен. Къоян саипнинъ азбарында къафесте яшай экен. Саип эр кунь саба ишке кетмезден эвель къоянгъа ем, ешилъ от, ташлай, савутына сув тёке. Бир кунь саба саип кене къафес янына келе ве къапысыны ачып, къоянгъа ем, ешилъ от, сув къалдыра. Амма къапыны мандалламагъа унута. Отларны ашаджакъта къояннынъ къулакълары къафеснинъ къапысына тие ве о къолайлыкънен ачыла. Буны корьген къоян къувангъанындан секириклеп азбаргъа чыкъа. Анда-мында бираз чапкъалагъан сонъ, азбар къапысынынъ янына келе. Ишнен мешгъуль саип оны корьмей. Ёлгъа чыкъаджакъ олып къапыны ачкъан вакъытта къоян къапы арасындан кече ве къувана-къувана байырларгъа догъру чапып кете. Байыр устюнде секириклеп юре. Анда эки тавшангъа расткеле. Тавшанчыкълар:

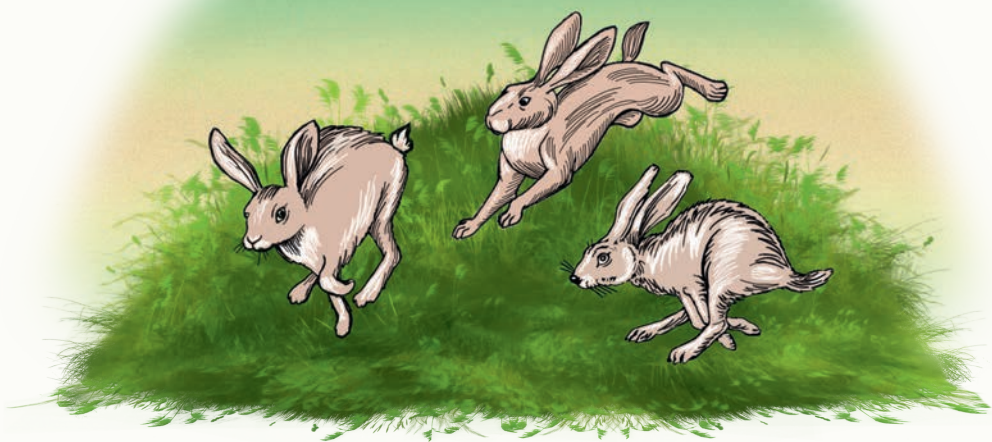
— Сен къайда чапасынъ? — деп сорайлар эп секириклеп чапкъалагъан къоянгъа. Къоян:

— Мен ойнайым, — деп джевап бере.

— Тапкъансынъ секириклемеге вакъыт, юрь, бостангъа барып къапыста, хавуч ашайыкъ, — дейлер.

Къоян тавшанларнынъ артындан кете. Олар бир эвнинъ къоралангъан азбары янына келелер. Тавшанлар къора арасындаки топрагъы эшилъген аралыкътан кечип, бостангъа кирелер. Оларнынъ артындан бакъып къалгъан къоянгъа:

— Юрь, не беклейсинъ? — дейлер ве чапып бостангъа тюшелер. Къапыста, хавучны иштаанен ашамагъа башлайлар. Азбарда саипнинъ аякъ сесини эшиткенинен тавшан-

чыкълар кене кирген аралыкътан чапып чыкъалар ве ташлар арасына сакъланалар.

Бу арекетлерге шашып, бакъып тургъан къоянны да чагъыралар ве:

— Сен не ичюн бизнен бармадынъ? — деп сорайлар.

— Мен бостанларгъа кирип, къапыста, хавуч ашамайым. Манъа саип озю кетирип бере, — дей къоян. Тавшан-чыкълар:

— Я сен къайда яшайсынъ? — деп сорайлар. — Мен саип-нинъ эвинде яшайым, эвге кетеджегим, — дей къоян, амма къайсы тарафкъа кетеджегини бильмей.

Тавшанлар ондан:

— Яшагъан эвинъни косътер, — дейлер. Къоян ве тавшанлар байырдан тюше ве сокъакъ бойлап чапалар. Къоян-чыкъ бир эв янында токътай. Анда-мында бакъа. Сонъ кене

чапа. Тавшанлар да онынъ артындан кетелер ве бир балабан чевре-чети исарнен къоралангъан эв янына кельгенде, токътайлар.

— Мен мында яшайым, — дей къоян. Олар эв янында бир къач вакъыт айланып юрелер. Аякъ сеслерини эшиткенинен отлар арасына сакъланалар. Къапы ачылып, саип ёлгъа чыкъа. Шу арада къоян чапып азбаргъа кире, меракълангъан тавшанлар да онынъ артындан чапалар.

Къоян оларгъа озю яшагъан къафесни косътере ве анда кирип, азыр тургъан отларны, емлерни ашай, сувны иче. О, пек ач олгъан эди. Шу вакъыт къафес янына кельген саип тавшанларны тута ве дигер къафеслерге къапай. Тавшанчыкълар исе къоянгъа:

— Бизни къуртар, — деп ялваралар.

Саип кеткен сонъ къоян яваш озъ къафесинден чыкъа, тавшанларны къуртара ве:

— Сиз азбар къапысы янындаки чечеклер арасына сакъланынъыз. Саип ёлгъа чыкъаджакъ олып къапыны ачкъанынен тез къачынъыз, — дей. Тавшанлар ойле де япалар. Саип ёлгъа чыкъаджакъ олып, къапыны ачкъан вакъытта тез къачалар ве байырларгъа таба чапып кетелер. Тавшанлар байырнынъ энъ тёпесине чыкъкъан сонъ арткъа чевирилип бакълар ве: «Сагълыкънен къал, къоян, биз энди озъ эвимиздемиз», — дейлер ве юваларына кирип кетелер.

РУШЕН НАРАТЧЫКЪ

Тавшанчыкъ пенджерен тышкъа бакъты. Этраф бем-без. Ормандаки наратларнынъ устюни къар къаплагъан. О, бу манзараны корип, йылбашны насыл къаршылайджагъыны козь огюне кетирди. Эвнинъ төрünde балабан нарат. Онынъ устюнде чешит-тюрюлю дюльбер оюнджакълар йылтырап, козьлерни къувандыра...

Шу арада къапы къакъылды ве онынъ фикирлери болюнди. Тавшан къапыны ачкъанынен ичери сансар кирди. О, тавшанчыкънынъ эвчиги тургъан акъчам тереги устюндеки къувушта яшай. Ичери киргенинен:

— Корьдинъми, этрафны насыл къар къаплады? Атта чамларнынъ пытакълары эгильди.

— Корьдим, — джевап берди тавшанчыкъ ве сансарнен берабер пенджере къаршысына отурдылар. Дюльберликте сынъыры ёкъ бем-без къарнен къаплангъан акъчам орманына бакътылар. Бир къач куньден йылбашны къайд этеджеклер. Тавшан сансаргъа:

— Юрь, барып кирпини уятайыкъ, етер юкълагъанынъ, бу дюльбер манзараны о да корьсин, эм де бир наратчыкъ сайлайыкъ, — деди. Достлар берабер тышкъа чыкътылар. Йымшакъ къар устюнде излерини къалдырып, кирпининъ эвине бардылар. Къапуны къакъып:

— Тур юкъуджы, — деп оны татлы юкъудан уяттылар. Кирпи сансар ве тавшаннынъ сесини эшиткен сонъ юкъулы козьлерини юмручыкъларынен уфкъалай-уфкъалай къапыны ачты.

— Азбаргъа чыкъ, — деди тавшан, — юкълагъанынъ етер.

— Тез-тез бир нарат кетирейик де, безетейик. Йылбашта этрафында къоран тепип ойнармыз, — деди Сансар.

Достлар балта, бычкы алып орман ичинден келишкен нарат кыдырмагъа башладылар. Бир наратчыкны бегендилер. Онынъ гурь пытаклары устюндеки къар наратчыкны даа да дюльбер этип косътере эди. Достлар наратчыкны кесмек ичюн азырландылар. Башта оны бар кучьлеринен силкип, устюндеки къарны тюшюрп, сонъра кеседжек олдылар. Олар наратчыкны сильккен вакъытта о санки юкъудан уянгъандай олды. Юкъарыдаки пытаклары арасындан эки буз парчасы козьчиклер киби йылтырады. Онынъ этрафындаки наратнынъ ине япраклары санки дерсинъ киприкleri эди. Нарат кулюмсиреген киби олды ве козьчикleri йилтырап лаф этмеге башлады.

— Мени кесменъ, мен де сиз киби даа кучюк яштам. Бакъынъыз этрафтаки наратларгъа. Мен де олар киби осьмеге, буюмеге истейим, — деди.

Бекленильмеген бу алдан достлар шаштылар. Чюнки олар омюрлеринде ильк кере лаф эткен наратны коре эдилер.

— Догъру айта, — деди Сансар, — наратны кесмек керекмей.

— Я, Йылбашны наратсыз насыл къаршыладжакъмыз, — деди тавшан хошнутсызлыкънен.

— Наратны оськен еринде яраштырсакъ насыл олур? — деп теклиф этти кирпичи.

Онынъ теклифини сансар да, тавшан да, наратчыкъ да бегенди. Олар пычкы ве балтаны четке ташладылар. Эвлерине барып, оюнджакъларны кетирмеге къарар бердилер. Бир фикирге кельгенлерине къувана-къувана наратчыкъкъа:

— Биз ярын келирмиз, — деп эвлерине догъру кеттилер.

Эртеси куню учъ дост оюнджакъларыны чанагъа юклеп, наратнынъ янына кельдилер. Наратны безетмеге башладылар. Чешит-тюрлю дюльбер, йылтыравукъ оюнджакъларны онынъ пытакъларына астылар. Наратчыкъ къаркъыз киби дюльбер олды. Тавшан, кирпичи ве сансар озъ япкъан ишлеринден мемнюн олып, къувандылар.

Орманда дигерлерине ошамагъан нарат пейда олгъаны акъкъындаки хабер тез даркъалды. Орманда яшагъан айванларнынъ эписи нараткъа корьмекъичюн кельдилер. «Не де дюльбер нарат», «Онъа бу дюльбер оюнджакъларны ким такъты?», «Бакъынъыз, насыл парылдай», — деген лафларны эшиткен сансар, тавшан, кирпичи озъ-озьлеринден гъурурландылар.

Айванлар нарат этрафында ойнадылар, йырладылар, шиирлер окъудылар, къоран тептилер. Йылбашны шень

къаршыладылар. Наратчыкъ исе бутюн вакъыт къуванып, парылдап, нур сепип турды. Тавшанчыкъкъа, кирпичикке, сансарчыкъкъа оны кесмегенлери ве бутюн айванларгъа бойле байрам тешкиль эткенлери ичюн япракъларыны эгип: «Сагъ олунъыз», деп тешеккюр бильдирди.

Наратчыкъны кесмегенимиз не де яхшы олды, — деди тавшан, — эгер кескен ве эвге кетирип яраштыргъан олсакъ, гонъю къырылгъан наратчыкъ бойле парылдамаз эди. Йылбашны исе тек учюмиз эвде къаршылайджакъ эдик ве байрам бойле шень олмаз эди.

— Догъру, — деди кирпичи, — бир къач куньден исе наратчыкънынъ япрачыкълары тѣкюлип, къурып къаладжакъ эди.

— Эбет, деди, — сансар, — сонъ оны сюйреп, азбаргъа чыкъарып, котерип атмагъа меджбур оладжакъ эдик. Шимди исе, бакъынъ, насыл нур сепип тура.

Достлар рушен наратчыкъкъа баягъы вакъыт бакъып турдылар, сонъ эллерини саллап:

— Келеджек сененинъ Йылбаш байрамына къадар сагълыкънен къал, — дедилер. Мемнюн наратчыкъ исе пытакъларыны саллап, достларынынъ артындан бакъып къалды.

ТЕНБЕЛЬ ХОРАЗЧЫКЪ

Левае тувар азбарына кирди. Тавукълар онъа таба чаптылар. Бираз артта къалгъан хораз исе къызчыкъны селямлагъан киби: «Къо-къо-ро-къокъ!..» — деп къычырды. Левае оларгъа ем септи. Кошеде тургъан чанакъкъа сув тѣкти. Ашыкъып-ашыкъып ем чокъучламакъта олгъан тавукъларгъа зевкънен бакъты. Даа якъынларда ана тавукънынъ артындан чапып, къурт-къырмыскъа ашап, от япракъларыны чокъучлап юрьген сапсары чипчечиклер яваш-яваш осип буюген эдилер. Устлериндеки сары пуфлары денъишип, беяз къанатчыкъларгъа чевирильген, башларында исе кикириклери пейда олгъан. Олар чипчечиклерден феричиклерге чевирильген эдилер.

Левае апансыздан фериклерден бирисининъ башы чокъучлангъаныны, кикириги къангъа былангъаныны эсledi. Ферикни аджыды, ярамазлангъандыр, деп тюшюнди. Онынъ огюне емни бираз зияде ташлады.

Къартанасы бир вакъытта Леваеге тембель хоразчыкъ акъкъында бир масал айткъан эди. Ферикнинъ бойле аджыныкълы алыны корьген Левае шу масалны хатырлады.

Куньлернинъ биринде, азбарда магърур юрьген хораз осип буюмекте олгъан чипчелерге дикъкъат этти. Оларнынъ арасында: «Къо-къо-ро-къокъ!» — деп къычырмагъа арекет эткен, кикириклери зиядедже оськен хоразчыкълар да бар эдилер. Хораз эртеси куню, сабасына эр вакъыттаки киби, танъ агъарыр-агъармаз уянды. Даа татлы юкъуда олгъан фериклернинъ янына барды. Оларнынъ арасындан куньдюз сечкен хоразчыкъларны бирер-бирер уянтты. Къанатларыны къыбырдатып: «Къо-къо-къо-къокъ! Артымдан

къалманъыз», — деди. Оларны озюнен берабер исар тёпесине алып чыкты. Хораз танъ агъараяткъаныны балаларгъа бильдирмек, эм де хоразчыкъларгъа танъны насыл этип къаршыламакъны огретмек макъсадында бар сесинен:

— Къо-къо-ро-къо-о-окъ! — деп кычырды. Сонъ оларгъа текрарланъыз деп эмир берди. Хоразчыкълар да бири-бирининъ артындан, — къо-къо-ро-къо-о-окъ! — деп кычырдылар.

Бойлеликнен, хораз озъ достларына насыл этип танъны къаршылап алмакъны, эм де балаларны юкъудан уянтмакъны огрете башлады. Лякин араларында бир тембель хораз-

чыкъ бар эди. О, тавукъларнен къалгъан назикче фериклер япкъанлары киби япмагъа авес этти: «Биз уянгъанда олар даа ерлеринден кыбырдамайлар», — деп тюшюнди ве эртесине танъны къаршыламагъа бармайджакъ олды. Кунь къавушты. Тавукълар кумеске кирдилер. Ерлерине тизилишип юкзугъа далдылар. Тембель хоразчыкъ айнеджилик япаджакъ олды. Акъшам устю башыны янындаки тавукънынъ къанатлары астына сакълап ятты. Саба эрте хораз бельки мени танымаз, деп тюшюнди. Акъикъатен де, ойле олды. Саба хораз оны абайламады. Дигер хоразчыкъларны уянтып, чыкып кетти. Тембель хоразчыкъ исе япкъан ишинден мемнюн олды. Бутюн кунь ана тавукънынъ янындан кетмеди. Онынъ айнеджилигини дуйгъан феричиклер тембель хоразчыкънынъ япкъан ишини бегенмедилер:

— Сен бизим арамызда не япасынъ, озь еринъни тап, хоразчыкълар арасына бар, — дедилер ве оны чокъучлап башладылар. Кикириги къанап башлагъан, башы агъыргъан тембель хоразчыкъ зар-зорнен оларнынъ арасындан къртулып чыкты. Дигер хоразчыкъларгъа корюнге утанып, кумес ичинде сакъланды. Сабагъадже бир кошечикте отурды... Саба эр кестен эвель уянды. Танъны къаршыламагъа ашыкты. Исар устуне чыккъан хоразчыкълар невбетнен: «Къо-къо-ро-къо-о-окъ! Къо-къо-ро-къо-о-окъ!» деп кычырдылар. Тембель хоразчыкънынъ сеси дигер хоразчыкъларнынъ сесинден кескин эди: «Къо-къо-ро-къо-о-окъ!»

СЫЧАН ДЕЛИГИ БИНЪ АЛТЫН

Ята-ята безген Чубар ювасындан чыкъты. Азбарны доланды. Кумес янына барды. Этрафта тынчлыкъ укюм сюрмекте эди. Тек пенджереден эв саипленинъ анда-мында юргени корюне. Олар Йылбашкъа азырланалар. Чубар Йылбаш софрасындан манъа да бир шей тиер экенми, деген киби пенджереге бакъты-бакъты да, сонъ сокъакъкъа чыкъты. Шу арада къомшу эвден шамата эшитильди ве къапы ачылып, Садефчик атылып чыкъты.

— Хайырлымы, шу? — сорады Чубар мышыкътан, — пек шаматаладынъ.

— Софра донаттылар. Янларына барып, мыравладым, ич бир шей бермедилер. Ахыр-сонъу эт парчасындан бир дирем алгъан эдим, къувып чыкъардылар, — деди Садефчик.

— Э-э, — деди Чубар, — бизим саиплер де, ур патласын, софра донаталар, нарат безетелер. — Айды, дагъгъа барайыкъ, бир наратчыкъ кетирип, озъ-озюмизни шеньлендирейик.

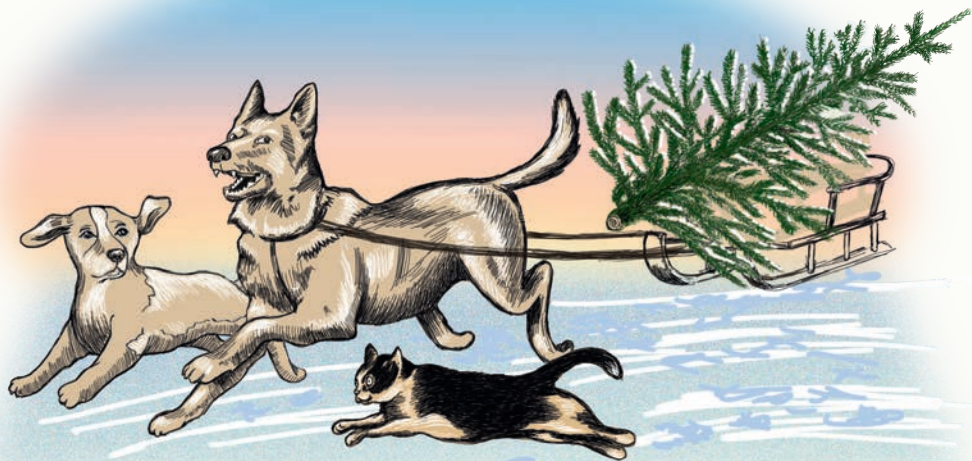
— Барсакъ, барайыкъ даа.

Олар экевлешип, бир чананы сюйрей-сюйрей дагъгъа кеттилер. Бу вакътта ачлыкътан юреги биткен айнеджи тильки къысмет къыдырып, койге келе эди. О, ёлда Чубарны корип, къуванды. «Энди кимсе манъа атылмаз, тавукъ я да къазны тутар да алып къачарым», — деп тюшюнди. Чубарнен Садефчик кечип кеткенге къадар ёл четиндеки юксек нарат артына сакъланды, амма юрегинде олардан интикъам алмакъ истеги пейда олды. «Сенми манъа аякъ чалып, тавукъларны къоругъан, — деп тюшюнди тильки, — мен де санъа бир кедер этейим».

Сонъ оларгъа дуйдурмадан артларындан яваш-яваш кетти.

Чубарнен Садефчик гурьлеп оськен наратлар янына кельдилер. Чананы къалдырып, наратлар арасындан дюльбер союны сайламагъа башладылар. Тильки исе чабикликнен чананы алып къачты. Бираз юрьген сонъ, чананы къоджаман нарат тюбуне сакъланды. Япкъан ишине къувана-къувана койге догъру чапып кетти. О, Чубар къайтып кельгенге къадар ич олмадым бир тавукъны алып къачмагъа ниет эткен эди.

Ич бир шейден шекленмеген Чубарнен Садефчик, ниает, бир наратны сайлап кестилер. Наратны юклейджекте чананы озъ еринден тапып оламадылар. Къардаки излерни корьген Чубар меселени анълады.

— Тильки даа узакъкъа кетмегендир, артындан чапмакъ керек, — деди.

— Етиштирип оламасам, айнеджи тильки бирде-бир тавукъны тутар да къачар. Мен имаемде олгъан къушларны къорумакъ керегим.

— Эр алда башта чананы тапайыкъ, — деди Садефчик. — Сонъ тилькининъ артындан берабер чапармыз.

Олар чананы къыдырмагъа башладылар. Оны тильки сакълагъан ерден тез таптылар, чюнки анда тилькининъ излери калгъан эди. Наратны чанагъа юкледилер ве чапа-чапа ёлгъа чыкътылар. Не къадар тез чапсалар да, чана оларгъа кедер эте эди. Шу себептен Чубар:

— Садефчик сен чананы янъгъыз озюнь суйреп келирсинъ, анъладыньмы? Мен тездже барайым да, тилькини уркютейим. Акс алда о бирде-бир тавукъны алып кетер, — деди.

Садефчик разы олды, чюнки о, Чубар къоругъан азбардаки къушларны пек яхшы биле эди. Чубар Садефчикни тегиз ёлгъа чыкъаргъан сонъ, чапа-чапа койге догъру кетти. О, койге етип кельгенде этрафкъа къаранлыкъ чёкмеге башлагъан эди. Азбаргъа киргенинен тавукъларнынъ шаматалагъаныны, къазларнынъ раатсызлангъанларыны эшитти. Тез-тез кумеске барды. Тильки бир тавукъны къуйругъындан туткъан, эп къапы тарафкъа чеккелей эди. Чубарны корьгенинен, сычан делиги бинъ алтын олды. О, энди тавукъны алып къачмагъа дегиль, де озь джаныны къуртармакъны тюшюнди.

Тавукъны ташламагъа козю къыймаса да, не чаре, оны ташлап, озю куместен чыкъып къачты. Чубар исе баягъы ерге къадар онынъ артындан чапты. Сонъ Садефчикнинъ

ёлуна чыкъты. Садефчик энди озю яшагъан эви янына кельген эди. Олар чананы берабер чекип, Чубарнынъ ювасына кельдилер. Тавукълар эм де къазлар тилькининъ уджюминден але даа тынчланып оламай, шаматалай эдилер. Азбардаки сес-солукътан раатсызлангъан эв саиби тышкъа чыкъты. Чубар исе онынъ аякълары янына барып, ялтакъланды ве кумеске бакъып улуды. Саип кумеске барды. Ерде тавукъ къанатларыны корип, меселени анълады. О, эвге кирди ве бираздан кемик эм де отъмек парчасынен шорба кетирип, Чубарнынъ чанагъына тѣкти.

Буны корьген Садефчик де, озю яшагъан азбаргъа барып, къапы тюбюнде бир къач кере мыравлады. Оны эшиткен эв саиби къапыны ачты. Мышыкъ атылып ашханеге кирди ве маса четинде тургъан эт парчасыны корьгенинен зияде мыравламагъа башлады. Садефчикнинъ сесинден безген саип, онынъ огюне шу эттен бир парча котерип атты. Къувангъан мышыкъ тез-тез келип, Чубарнынъ ювасына кирди. Олар къазангъан емеклерини ортагъа къойдылар. Наратны чешит оюнджакъларнен яраштырдылар. Сонъ иштаанен софра башына кечтилер. Йылбашны шенъ къаршыладылар.

КУНЪДЖЮЛИК БЕЛЯСЫ

Азбардан эвге чапып кирген кызычык:

«Ана, ягъмур ягъмагъа башлады», — деди кыу-
ванып. «Пек яхшы, — джевап берди анасы. —
Бостандаки экинлер берекетли олур». Кызычык пен-
джере кършысына барды ве помидор фиделери устюне
тыпыр-тыпыр этип тюшмекте олгъан ягъмур тамчыларына
бакъып кълды...

Ер ягъмур сувунен шишельди. Сувгъа тойгъан помидор
фиделери кунь-куньден осип, ешердилер, сонъ чечек ачты-
лар. Вакъыт кечтикче фиделернинъ устюнде помидор-
лар пейда олды. Ниает, кунеш кызыдырмагъа башлады.
Онынъ сыджакъ шавлелери яз мевсими кельгенини биль-
дирди. Эвельдже пейда олгъан помидорлардан бирининъ
тюсю яваш-яваш агъармагъа башлады. Кунеш нуру онъа
ярашты: яначыкълары кунь-куньден алландылар. Буны
корьген кьомшу помидор ал янакъ помидоргъа авесленди.
«Вай, не де дюльбер олгъан», деп тюшюнди, амма онъа
ич бир шей айтмады. Эп кызарып, дюльберлешмекте
олгъан помидорны куньледи. «Мен де онынъ киби олмакъ
истейим», — деди озь-озюне ве ешилъ япракълар арасын-
дан ал янакъ помидорны козетип башлады. О, насыл аре-
кетлер этсе, о да ойле япты. Озюндже дюльберликте ал
янакъ помидорны шашыраджакъ олды.

Кунеш озюнинъ джыллы нурларыны аджымайып эп
кызыдырмакъта эди. Ал янакъ помидор зияде кызарды.
Япракълар четке чекильдилер. Кызаргъан, пишкен поми-
дор ешилъ тарла ичинде чолпан йылдызы киби янып тура.
Оны корьген кьомшу помидор исе янындаки япракъларны
четке чекип, озю огге чыкъты, бутюн кевдесини кунешке

туты. Тез-тез алланмагъа, къырмазы тюзлю олмагъа тырышты. Онынъ арекетлеринде тааджиПЛЕНГЕН ал янакъ помидор:

— Сен не япасынъ? — деп сорады.

— Мен къызарам.

— Санъа даа эрте.

— Не, менден эвель къызарыр деп, къоркъасынъмы?

— Ёкъ, башта агъармакъ керексинъ, сонъ къызармакъ. —

Сен исе даа ешилъсинъ. — Мен не япадагъымны сенден яхшы билем, манъа акъыл огретме, — деп джевап берди къомшу помидор.

Ал янакъ исе инат помидоргъа артыкъ лафнынъ файдасы олмагъаныны анълады. Яваштан бурулды...

Къомшу помидор да онынъ арекетлерини текрарлап, бурулды ве: «Ах, не де яхшы, не де яхшы!», — деп, кунеште тавланмакъны девам этти. Онынъ тени зияде къызды. Ешилъ помидор буны дуйса да, мен тавланам, деп кейфини бозмады. Лякин чокъкъа бармадан, онынъ кунеш нуру къыздыргъан бир янагъы сарарды ве бурюшти. Бираз олса да япракълар арасында къалгъан экинджи янагъы олгъаны киби ешилъ къалды. Сапчыгъы исе къурумагъа башлады. Помидор шашмалады, лякин не япсын, энди оны кунеш якъкъан эди.

Азбарда чапкъалап юрьген къызчыкъ, сепетини алып, помидор сыралары бойлап кезгенде помидорларнынъ бири-бири артындан къызармагъа башлагъанларыны корип, къуванды. Пишип етишкен, шырасына толгъан помидорны мукъайтлыкънен узип алды. Онъа бакъып зевкъланды: «Машалла, помидоргъа!» — деди. Сонъ элиндеки сепетине къойды. Онынъ янында узюлип, ерге тюшкен къомшу помидорны корип аджыды. «Пишмезден янгъан», — деп оны да алды. Янгъан помидорны куместе къыдакълап юрьген тавукъларнынъ огюне атты. Ал янакъ помидор исе къызчыкъны зевкъландырып, софраны яраштырды.

ДАГЪДА БАЙРАМ

Къыш. Дагъны къар къаплады. Тавшан бем-безд къарлар устюнде излер къалдырып, чапып кетмекте эди. Гурь пытакълы нарат янына кельгенде абдырап токътады. О, балабан бир кирпиче раст-кельген эди.

— Сен мени къоркъуздынъ, — деди тавшан кирпиче. — Бойле маальде мында не япасынъ? Сыджакъ юванъда юкъласанъ олмаймы?

— Мен Йылбаш байрамыны тувгъан межянымда къаршыламакъ истейим. Келип еткенимдже орталыкъны къар басты. Я сен бойле ашыкъып къайда чапасынъ?

— Мен де Йылбашны шу дагъда къаршыламагъа ниет эткен эдим. Кеч къалырым деп ашыкътым, — деди тавшан.

— Эгер разы олсанъ, Йылбашны берабер къаршылайыкъ, — теклиф этти кирпич.

— Разым, — деди тавшан. — Лякин, ойле экен, Йылбаш башланмаздан эвель кель, бир эвчик къурайыкъ.

Шу нарат устюнде сансар яшай эди. О, кирпичен тавшан-нынъ лафыны эшитти. Оларгъа озъ ювасыны теклиф этип:

— Кирпи, тавшан, эгер истесенъиз Йылбашны меним ювамда къаршылайыкъ, — деди.

— Мен де узакълардан кельдим, лякин энди юва да яптым.

— Сенинъ терек къувушында ясагъан юванъ уфачыкъ. Эм де биз ойле юваларда яшап алышмадыкъ. Истесенъ бизге къошул, берабер эвчик къурайыкъ, — деди тавшан.

Сансар разы олды. Учевлешип эв къурмагъа башладылар. Эр кес элинден кельгенини япты: кирпич агъач ташыды,

тавшан агъачларны пытакълардан темизледі, сансар таван къакъты... Чокъ кечмеден эв де азыр олды. Олар эвчикнинъ ичине кирдилер.

— Йылбашкъа сайылы саатлер къалды. Бираздан Аяз деде де келеджек. Оны мунасип къаршыламакъ керек. Айдынъыз, байрам софрасы донатайыкъ, — деди тавшан.

— Догъру, деди сансар. — Биз догъмуш дагъгъа не ичюн кельдик? Къартбаба-къартаналарымыздан къалгъан адетлерни кутмек ичюн. Билесинъизми, мен не япадагъым? Мен Аяз дедени шекер къыйыкънен сыйлайджагъым. Манъа бу емекни пиширмеге къартанам огретти. Шекеркъыйыкъ ойле лезетли ки, оны къапсанъ агъызынъда къар киби ирип кете.

— Мен Аяз дедени кобетенен сыйлайджагъым, — деди кирпичи.

— Ойле экен, мен къурабие пиширеджегим, — деди тавшан. Олар азырланмагъа башладылар.

Шу нарат янындан башыны огге созып, пуф киби йымшакъ, узун, дюльбер къуйругъынен гъурурланып тильки кете эди, козю эвчикке тюшти. «Бу эвчик мында ёкъ эди де, къайдан пейда олды?» — деп тюшюнди. Сонъ эвчикнинъ этрафыны енгиль адымларнен бир къач кере айланып чыкъты. Пенджере къаршысына барды. Ичери бакъты: тавшан энди пишип етишкен къурабие, шекер къыйыкъ, кобетелерни фурундан бирер-бирер чыкъара эди. Кирпинен сансар исе, буюк авесликнен софра донаталар. Лезетли емеклернинъ къокъусы тилькининъ маддесини къытыкълады. Тильки къапыны къакъты. Тавшан, кирпичи, сансар ишлерини ташлап динълендилер. Йылбашкъа даа вакъыт бар эди. «Кельген ким экен?» — деди кирпичи. Тавшан пенджеренен тышкъа бакъты. Айнеджи тилькини къуйругъындан таныды. Чюнки пенджеренен онынъ тек пуф киби къабарыкъ, узун къуйругъы корюне эди. Кирпи къапыгъа барды.

— Кет мындан, тильки, сени таныдыкъ! Санъа къапыны ачмайджакъмыз, — деди.

Тильки айнеджиликнен:

— Кельгенинъизни эшитип, пек къувандым. Сизни къыдырып чокъ кездим, ниает таптым. Йылбашны сизнен берабер къаршыламакъ истейим, — деди.

Тильки бу лафларны эм айтты, эм бурнуна ургъан кьо-къуларнынъ тесиринде лезетли емеклерни козю огюне кетирди. Атта дудакъларыны ялап биле алды.

Кирпи, сансар, тавшан тилькининъ айнеджи олгъаныны пек яхшы биле эдилер. Оны ичери йибермедилер. Ние-тине етмеген тильки эвчикнинъ этрафында бир къач кере доланды, ачувланды, сонъ кетмеге меджбур олды. Ёлда онъа къарт бир къашкъыр расткельди:

— Къайда кетесинъ, тильки? — сорады къашкъыр.

— Аяз дедени къаршыламагъа. О, шу этрафларда юре деп эшиттим, сен корьмединъми?

— Ёкъ, корьмедим, — джевап берди къашкъыр.

— Юрь, берабер онынъ ёлуна чыкъайыкъ, — деди тильки, — биз де бирер бахшыш алырмыз.

— Истемейим, — деди къашкъыр, — мен бахшышны не япайым, оны насыл ашайым? Агъызымда бир тиш биле къалмады.

Къашкъыр озь ёлуна кетти.

Узакътан Аяз деденинъ сеси эшитильди. О, шень, бем-безд къаргъа бурюнген наратларгъа къувана, оларгъа бакъа-бакъа гонъю котериле. Онынъ омузындаки бахшыш чувалы яры-ярыгъа бошагъан. Тильки дос-догъру Аяз деденинъ ёлуна чыкъты. Онъа ялтакъланды:

— Аяз деде, чувалынъ энди баягъы бошагъан.

— А-а тильки, сен де бахшыш истейсинъми? — сорады Аяз деде.

— Бугунь меним кейфим яхшы. Айды, сени де сырадан кълалдырмайым, лякин япкъан айнеджиликлеринъ эски йылда кълалсын. Янъы йылда бир даа айнеджилик япма.

Аяз деде чешит лезетли къланфетлер, шоколадлар толу торбачыкълны тилькиге берди. Тильки торбаны алды, амма шу дакъкъада кене айнеджилик этип:

— Аяз деде, — деди о, ёлуны девам этмекте олгълан Аяз дедени токълтатмагъл тырышып, — бу тарафларда менден гълайры ич бир джан ёкъ. Сен кълайтсанъ да олур.

Айнеджи тильки къларт кълашкълырнынъ, кирпичи, сансар, тавшаннынъ йылбаш бахшышы алгъланларыны истемей эди. Лякин Аяз деде тилькининъ табиятыны пек яхшы биле эди. О, тилькиге инанмады. Ёлуны девам этти. Ёлда кълашкълырны расткетирди. О, яваш-яваш кете эди.

— Э-э кълашкълыр, сен пек кълартайгълансынъ, аякъларынынъ зорнен сюйрейсинъ. Ма, санъа да бир бахшыш... Эски йылны хатырла, янъы йылгъл кълуван, — деп бахшыш торбачыгълны кълашкълыргъл туттырды. — Энди мен кълайтсам да олур. Бу тарафта бахшыш алмагълан кълалмады, гълалиба.

— Кълайтмагъл ашыкъма, Аяз деде, мен аджайип кълъкълулар дуям, — деди къларт кълашкълыр. — Бу кълъкълулар манъа яшлыкъл йылларымны хатырлата.

Аяз деденен кълашкълыр кълъкълу кельген тарафкъла юрьдилер. Олар тавшан, сансар, кирпичи кълургълан эвчик янына келип чыкътылар.

— А-на, дагълда янъы эвчик пейда олгълан, — деди къларт кълашкълыр къларыкъ сеснен. — Таныш кълъкълулар мындан келе экен де.

— Не де дюльбер эвчик, деди Аяз деде ве кѡапыны кѡакъты. Кирпи, сансар, тавшан оны сабырсызлыкънен беклей эдилер.

— Аяз деде кельди, — деди шенъленип сансар ве кѡапыны ачты.

Аяз деде ичери кирди. Оны байрам софрасына давет эттилер. Шу арада олар босагъада тургъан кѡашкърны коръдилер. Кирпи, тавшан, сансар кѡоркъкѡанларындан эвчикнинъ кошелерине сакъландылар.

— Менден кѡоркъманъыз, — деди кѡарт кѡашкър, — мен сизге хошкельди айтмагъа кельдим.

Аяз деде де кѡашкърнынъ яхшы ниетнен кельгенини айткѡан сонъ кирпи, сансар, тавшан сакълангъан кошелеринден чыкълар.

— Мен сизни пиширген ашларынъызнынъ кѡокъусындан таныдым. Эждатларынъызгъа пек ошай экенсинъиз. Олар шу дагъда яшагъан вакъытларында байрам кунълери этрафны бойле аджайип кѡокъулар сара эди, — деди кѡарт кѡашкър.

Эв саиплери кѡашкърнынъ йыртыджы, залым олса да, ялан айтмагъа бильмегенини эшиткен эдилер. Кѡарт кѡашкърны Йылбаш софрасына давет эттилер.

Аяз деде кирпи, сансар, тавшанны Йылбаш байрамынен хайырлады.

— Тавшан, бу санъа, — деп чешит лезетли емеклер толу бахшыш торбачыгъыны тавшангъа берди. Экинджи торбачыкъны сансаргъа, учюнджисини кирпиге багълалды. Олар шенъликнен софрадаки емеклерге узандылар.

— Бакъ сен, — деди Аяз деде, — бу дагъда сизлернен корюшмегенимден берли кѡач кыш, кѡач яз кечти. Мен бу

емеклернинъ лезетини унутаязгъаным. Мына шу емеклер кене софрада. Деделер диярына хош кельдинъиз!

Олар байрам софрасы башында баягъы шеньлендилер, сонъ тышкъа чыкътылар. Бири-бирининъ эллеринден тутып, эвчик этрафында айландылар. Акърын-акърын энмекте олгъан бем-беяз къар устюнде хоран тептилер.

ТЕРАЖИМЕЛЕР

МУХАММЕДГЕ (с.а.в.) МЕКТЮП

(Къоз эфсанеси)

*Къырымтатарлар бойле дерлер: инсан дюнъясы — чарх** копчегидир. Оны ким айландырмагъа бильсе, файдасыны о корер.*

Абдульгъанининъ къадыны Фатиме, балабан дже-
виз тереги тюбюнде аджджы тюшюнджелерге
далып, юзюмден петмез къайната эди.

Онынъ тою олгъанына даа учъ йыл толмады. Вадийде энъ
зенгин адамгъа акъайгъа чыкъкъан вакътында энди пиш-
меге башлагъан шефтали киби, койде энъ дюльбер къыз
эди. Тойда четлери палы басмаларнен ортюльген ве алтын
йиплернен тикильген юзьбезлернен безетильген могедекли
арабаны юзден зияде атлы йигитлер сарып алгъан эди-
лер. Йипек шеритлернен ве ренкли басма парчаларынен
яраштырылгъан атлар бири дигерини озып чапа эдилер.
Той бир афта девам этти. Чалгъыджылар токътамай давул,
зурна чалдылар.

Фатимеге эр кеснинъ авеси кельди. Эписинден зияде
къара козьлю къыз авес этти ве Фатимеге онынъ козю
тийди. Фатиме акъайгъа чыкъкъанынен хасталанмагъа
башлады.

* Н. А. Маркс «Легенды Крыма» 1-ый выпуск (1913 г.)

** чарх — точильное колесо.

Тедавийлемек макъсадынен бильгили экимни чагъырдылар, моллагъа окъуттылар, ич бир шей ярдым этмеди. Къарадагъгъа, азизлерге алып бардылар. Андаки къабирташтан кукун* япып ичирдилер, алы даа зияде ярамайлашты. Фатиме азып, къуругъан таякъ киби олып къалды.

Абдульгъани къадыным хаста деп, ачувланмагъа башлады ве шарапны сыкъып битирген сонъ башкъа къадын аладжгъыны айтты. «Не ичюн румларгъа бир къадын алгъан сонъ экинджисини алмагъа олмай, я не ичюн бизде ола?» — деп тюшюнмеге башлады Фатиме.

Не себептен бир халкъта бир адет, дигер халкъта башкъа адет?

Бир къач кунъден сонъ багъдан сонъки юзюмни кетиреджеклер, бир къач кунъден сонъ эвге башкъа къара козьлю дюльбер келеджек. Фатиме эп агълай.

— Ёкъ, — тюшюнди Фатиме, — мен ойле яшап оламам. Эйиси озюмни къуюгъа атарым.

Бойле къараргъа кельген Фатиме геджеси озюни къуюгъа атмакъ ичюн къую янына барды.

Къуюгъа эгильгенинен Азраильни коръди. Азраиль онъа пармагъыны саллады, къанатларыны къакъты, къадыннынъ юрегине муляйим сес келип тийген киби олды ве оны кокке — дженюпке алып кетти.

Къартийлер Фатименинъ эвде олмагъаныны дуйдылар. Оны къыдырмагъа башладылар ве къую янында таптылар. Фатиме ерде ята, элинде акъкъушнынъ къанатындан да беяз бир къанат бар эди. Дюнъядан козь юммакъта, амма о олгъан шейни айтмагъа етиштирди.

Къоз коюндеки къадынлар топландылар, олгъан вакъианы хатырладылар, Фатимени аджыдылар ве оларнынъ да

* кукун — порошок.

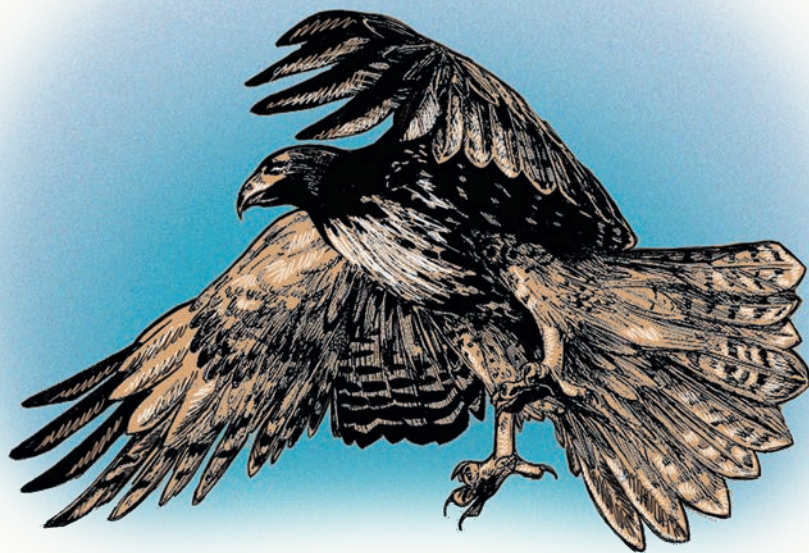
башына бойле ал келебиледжегини тюшюндилер. Араларында язмагъа бильген бир къыз тапылды. О, да бильгили эфендининъ къызы эди.

— Айтчы, бакъайыкъ, — къадын къартайса я да хасталанса, акъай башкъасына эвленсин, деп къайда язылгъан?

— Истедилер ве ойле де яздылар, — деди эфендининъ къызы. — Не истесенъ оны язмакъ мумкюн.

— Демек бойле, сен язмагъа билесинъ, эвде бир къадын олгъанда акъай башкъасына эвленмесин, — деп яз.

— Кимге язайым? — сорады Зейнеп. — Падишагъамы? О, тек кулер. Онынъ озюнинъ бинъ, бельки ондан да зияде къадыны бардыр.

Къадынлар тюшюнджеге далдылар. Бирининъ акълына бойле фикир кельди:

— Фатимеге ким къанат ташлады? Меляике. Демек Пейгъамберге яз. Тек яхшы яз. Эр кес разы олур. Акъайы бир къадын устюне, да бир къадын алгъаныны ким истер? Яз, эпимиз пармакъларымызны басармыз.

— Я, насыл этип ёллайджакъмыз?

— Къушнен ёллармыз, къуш кокке учар, алып кетер.

— Бабама айтмакъ керек, деди Зейнеп. Бабанъа айтсанъ ишимизни бозарсынъ. О, башкъа мектюп язар. Бизге къаршы мектюп язар.

Къадынлар Зейнепке ялвардылар, дюльбер марама бахшыш этеджеклерини айттылар. Ниает Зейнеп разы олды. Зейнеп аякълары устюне отурды, кягъытны тизине къойды ве Меляике ташлап кеткен безъ къанатнен Мухаммед алейхи селямгъа мектюп язмагъа башлады.

Чокъ вакъыт язды. Къанат кягъыт устюнде гъыйчылдагъан сес чыкъарып, къадынларнынъ фикирини язгъанда, орталыкъ сюкюнет ичинде къалды. Тек кимерде къадынларнынъ терен кокус кечиргенлери эшитильди.

Язып битиргенлеринен къанат Меляикенинъ артындан етмек ичюн кокке учып кетти.

Зейнеп мектюпни алтын сувлу йипнен багълады сонъ огълан балачыкълар куньдюз туткъан безъ савускъаннынъ къуйругъына багълады ве авагъа учурды.

Къуш учып кетти. Къадынлар не олур экен деп, беклемеге башладылар. Япкъан ишлери акъкъында бири-бирлерине сёз бергенлери киби акъайларына айтмадылар. Устюмизден кулерлер деп сакъындылар.

Амма араларындан бири даянып оламады, акъайына айтты.

Акъайы кульди, башкъа акъайлар да эшиттилер. Олар да къадынларнынъ япкъан ахмакълыгъы устюнден кульдилер. Къадынларны савускъан къуйругъынен эриштирмеге башладылар. Къоз коюнинъ къарт молласы шу вакъиадан сонъ къадынларны корьгенде, янларындан ерге тюкюрип кечмеге башлады.

Къадынлар япкъан ишлеринден утандылар, мумкюн олгъаны къадар мектюпни унутмагъа тырыштылар.

Лякин акъайлар унутмадылар, ачувлары чыкъкъанда къадынларына: «Савускъаннынъ къуйругъына мектюп яз», — деп къычырдылар.

Яшлар да осьтилер, бабалары киби олар да олгъан вакъианы хатырлап, къадынларыны утандырдылар. Куле-куле не Къоз коюнде, не Отуз коюнде, не Таракъташ коюнде эки къадын алгъан эр киши къалмагъаныны дуймай къалдылар.

Бельки, къой эти паалылашкъандыр, яшайыш агъырлашкъандыр, бельки, акъайларнынъ озьлери утангъандырлар, бельки, Мектюпке Пейгъамбернинъ джевабы кельгендир. Бильмейим.

ЭЧКИДАГЪ

(Отуз кою эфсанеси)

Али, дюльбер ве аджайип Али! Але даа бизим кой эалиси оны унутмады ве онынъ акъкъындаки икяе агъыздан-агъызгъа кечип, машиналарнынъ эм де шу дагъдан да юкъары котерилип, къушлардан да тез учкъан учакъларнынъ сеси эшитильген бугуньки куньге де етип кельди.

Али чапкъыр атынен оларны къувып етер эдими, бильмейим, лякин мен беллесем, о озюнинъ шерефли биринджи йигит адындан вазгечалмай, эгер керек олса, севимли атыны алдан тайдырыр ве атта озюни къурбан этер эди. Дагъ аты Алини ельден де тез алып юрьгенини, авджы тюфегини йылтыратып, башыны котерип, онынъ ат ойнаткъаныны, кокте учкъан къушнынъ истеген союны, ич зорланмай атып тюшюргенини корьген Отуз коюнинъ яшлары онъа авес эте эдилер.

Алини бутюн вадий халкъы мергин сайгъан, чюнки о авдан ич бир вакъыт бош чантанен къайтмай экен.

Али омузында тюфегинен аякъ басмагъан къаялардан кечип, Эчкидагънынъ энъ юкъарысына чыкъкъанда, кийик эчкилер къоркъкъанындан титрей экен.

Амма авджы, баласыны эмизген дагъ эчкисине бир кере биле токъунмагъан. Демек о, тек инсанларгъа нисбетен дегиль, айванларгъа нисбетен де мераметли эди.

Куньлернинъ биринде, дагъда улачыкълар мелеп юрьген вакъытта, Али Урмиенинъ звине келе. Урмие яш тул къадын, тек онынъ ичюн кийинип-къушанып, чешит мислерден файдалана. Шу себептен айткъанларыны ич бир сёз-

сюз эда этмесини ондан талап эте эди. Урмие, алельхусус бир шейни япмакъны риджа этеджек олгъанда, эр вакъыт эткени киби, бу сефер де онъа айнеджиликнен бакъа да:

— Манъа ярын дагъ эчкисини кетир, — дей.

— Олмайджакъ шей, шимди эчки атыладжакъ вакъыт дегиль. Озюнь билесинъ де, олар даа якъында улакъламагъа башладылар, — деп джевап бере Али, онынъ риджасына тааджиПЛенерек.

— Мен ойле истейим, меним ичюн этебиле эдинъ.

— Этип оламайым.

— Ойле олса, кет. Санъа башкъа лафым ёкъ.

Бойле лафны беклемеген Али омузларыны сукъа да, къапыгъа тараф чевириле.

— Акъылсыз къадын.

— Акъылсыз олсам не ичюн келесинъ. Сеит-Мемет ойле айтмай. Сен кетирмесенъ, башкъасы кетирир. Озюнь билесинъ. Эчкисиз къалмам!

Али эвге къайта, сетке янбашлай ве ойгъа дала. Орманда бульбуль йырлай. Багъда чыр-чырна чырылдай. Кокте исе йылдызлар бири-дигерине мусафирликке чапалар. Ич бир кимсе юкъламай. Али де юкълап оламай. Урмиенинъ акъылсыз, ынджыкъ, ярамаз къадын олгъаныны бильсе де, лякин балкъуртны татлы гуль озюне джелъп эткени киби, Али де эп онъа ынтыла эди. «Сен кетирмесенъ, башкъасы кетирир, эмиш. Ялан, ич бир кимсе менден эвель кетирмез», — деп тюшюнди Али ве еринден турды.

Танъ агъармакъта ве гульгули шефакъ ерни озь нурларынен назлатмакъта эди.

Али озюне яхшы таныш олгъан сокъакъ бойлап, дагъгъа кетти.

Эчкидагъгъа якъын кельгенинен, авджы усталыкънен дагънынъ бир къаясынынъ устюне чыкъты. Экинджисинде пек чокъ кийик эчкилер бар эди. Энди Хулах-Ерни кечмек керек эди. Эчкидагънынъ эки къаясы арасындаки ерни халкъ ойле деп адландыргъан. Четинде бир къоба бар эди. Бу къобанынъ сонъу къайда биткенини кимсе бильмеген, терен бир дере экен. Айткъанларына коре, къобадаки аралыкъ та ернинъ юрегине бара экен: ер бунынънен устюнде не олгъаныны, адамлар эвельки киби къавгъа этелерми, ачкозьлюлик япалармы, озъ-озълерини ве башкаларыны ольдюрелерми я да ёкъмы — буны бильмек истей экен.

Али дереге еткен вакъытта къоба ичине кирип кетяет-къан узун безз сакъаллы бир ихтиярны коръди.

— Селям алейкум, Али, — деди къарт. — Не, бойле эрте эчкилерни атмагъа кельдинъми?

— Ойле япмакъ керек.

— Эписи бир ольдюрп оламазсынъ.

Али онъа якъынджа кельди. Къарт исе шу арада дере ичерсине кирип, гъайып олып кетти.

— Сен ким оласынъ?

Джевап эшитильмеди, тек къаядан къопкъан ташлар дере бойлап, къоба ичине юварландылар. Али чокъ вакъыт динъ-ленип турды, лякин оларнынъ къаерде токътагъанларыны эшитип оламады. Дагъгъа чевирилип бакъты. Тюз эндамлы эчки къулакъларыны тиклеген, онъа бакъып тура эди.

Али атмагъа азырланды ве шу арада эчкининъ янында кимнинъдир отургъаныны ве оны сагъгъаныны коръди: насылдыр бир череси таныш къадын. Тамам онынъ рахметли татасы.

Тюфегини тез-тез ашагъы эндирди, козьлерини сюртти, дикъкъатнен бакъты. Эчки еринде тура, янында исе ич бир кимсе ёкъ эди.

О, кене атмагъа азырланды, бакъса, эчки янында кене къадын тура. Атта Алиге чевирилип бакъты. Алининъ чырайы агъарды. О, анасыны таныды. Анасы балалыкъта хатырасында насыл къалгъан олса, тамам ойле эди. Анасы онъа башыны саллады. Али тюфекни эндирди.

— Аначыгъым, догъмуш анам!

Къая тюбюндеки сокъакъта тоз котерильди чевирилип бакъты. Кене бир эчки тура, къыбырмамай. «Мен, гъалиба, юкълайым», — тюшюнди Али ве учюнджи кере атмагъа

азырланды. Эчки янъгъыз эди, лякин бекленильмегенде, эки адым артында улачыкъ пейда олды. Демек, буларнынъ эписи, тек козюме корюнди, деп тааджиПЛенди Али. Али айваннынъ юрегине атмакъ ве оны бир кереден йыкъмакъ ичюн тюфегини догърултты. Тюфекнинъ тапасыны баса-джакъ арада, эчки бир балачыкъны — Урмиенинъ къызчыгъыны эмизгенини коръди. Али о баланы озъ къызы киби севе, назлата эди.

Али титреди, тургъан еринде буз кесильди. Аз къалды кичкене Урмиечикни ольдюреджек эди. Къоркъкъянындан акъылыны джояязды, ерге йыкъылды, не къадар яткъаныны озю де бильмей.

Ондан сонъ Али койге кельмеди. Къаядан йыкъылгъандыр, деп тюшюндиЛер ве чокъ къыдырдылар. Сонъ о Хулах-Ерге тюшкендир, деп белледилер, бир даа къыдырмадылар.

Арадан чокъ йыллар кечти. Урмие къартийге чевирильди. Кичкене Урмиенинъ де балалары, торунлары дюньягъа кельдилер. Алининъ яшдашлары вефат эттиЛер. Дюньягъа кельген яш несильге онынъ акъкъында бабаларынынъ агъызындан эшиткен ярысы акъикъат олса, ярысы уйдурма олгъан эфсане етип кельди.

Бир кунъ койге чокъ вакъытыны мукъаддес Меккеде кечирген юз яшлы Асан къарт къайтып кельди. О, койдешлерине чокъ меракълы, аджайип шейЛер айтты. Энъ меракълысы — Асаннынъ озю озъ козюнен Алини коръген ве оны таныгъаны акъкъында икяе олды.

Онынъ айткъанына коре, Истанбулда дервишЛер джамисинде тантаналы тедбир отъкериле эди. Анда шахзаделер, чешит къабилелер ве бир падишалыкъ бар экен. ДавуЛлар

урулды, къаваллар чалынды, азиз дервишлер тегерек айланып, зевкъланып дуа окъумагъа башладылар. Эр кестен зияде бир къарт айланмагъа башлады. Зевкъланып бакъкъан сейирджилернинъ козю огюнде дагъдан, эскен ель киби тез-тез кечип, озюнинъ бутюн вуджудынынъ кучюнен, озюнинъ рухий ис-дуйгъусынен, оларнынъ адий омюрдеки, яшайыштаки, эр кунъки фикирлерини алып кетти.

— Али, — деп къычырды Асан. Дервиш онъа чевирилип бакъты, бир дакъкъа токъталды. Сонъ кене зевкъланып, джошкъунлыкънен дуанынъ аэнкине берилип, айланмакъны девам этти.

МУКЪАДДЕС КЪАБИР

(Отуз кою эфсанеси)

Бу вакъиа учь юз эвельси, бельки де ондан да чокъ йыллар эвельси олгъандыр. О вакъытта да шимдики киби яйла бойлап, дагъдан сув акъкъан, шимдики киби кой багъчалары ешерген, шимдики киби кой босагъасында Отузкой джамисининъ минареси юксельген.

Джамиден эки адым огде, асырлар бою ешерип тургъан джеviz терегининъ янында, ерге эгилип, аджы Къурттаденинъ эски эви турмакъта.

Адамлар ич бир вакъыт Къурттадеден ялан лаф эшитмегенлер, эм де шу этрафта о гонълюни котермеген, ихтияджыны къандырмагъан адам олмагъан. Эр кеске ярдым элини узаткъан. О, фукъарелерге бир парча отъмек бермеге къоркъмагъан ве тапкъан парасына Меккеге барып кельген, эм де ёлда, ёлджулар сувсызлыгъыны къандырсын деп, эки шадырван яптыргъан.

Бойле мукъаддес ишлер ичюн, Пейгъамбер, догъру, акъикъатпервер, гуняхсыз адамларгъа дженнетнинъ къапысыны буюк истекнен ачкъан.

Ондан эвель де, ондан сонъ да, койде онынъ киби адалетли адам олмагъан. Онъа халкъ «Азиз адам», — деген ве эр бир адам намазгъа кетмекте олгъан аджыны корьгенде, буюк урьметнен эллерини кокрегине къойып, селямлашкъан. Къурттаде, баягъы яшта олгъанына бакъмадан, эр вакъыт намаз къылмакъ ичюн, къуветли, чевик адымларнен кеткен.

О, дуа окъумакъ ичюн джамиге кельгенде ве меджалсыз аякъларынен минаренинъ тик мердивенинден котерильмеге башлагъанда, онъа Алланынъ меляикелери ярдым эткен.

Алланынъ нуру коктеки юксек тахттан онъа кельмеге башлагъан ве онынъ къальбинде эм сакинлик, эм шенълик, эм айдынлыкъ пейда олгъан. Яшамакъта олгъан инсан ич бир вакъыт меним омюрим битти, демемек керек.

Аджы Къурттаде не къадар къарт олса да, дюльбер Рай-месини корьгенде, шенълене, кулюмсирей эди.

Башындан шербентиси тюшип, асрет толу къара козьлеринен аджыгъа бакъкъанда, Къурттаденинъ чокъракъ киби

темиз юреги гуняхкъа баткъан киби къарара ве аджы озюнинъ садыкъ омюр аркъадашыны, къарт Гульсюмни унута эди. Райме къарткъа назлана, чокътан унутылгъан сёзлерни фысылдап айта ве чокъ йыллар эвельси олып кечкен аджайип куньлерни тюш киби акъылына кетирте эди.

Ойле экен, баарь гулюне не ичюн къуванмамакъ керексинъ: къыш сувугъындан сонъ ава къызса, ер ешерсе, эбет, къуванасынъ.

Аджы къартайгъанда баарьни ис эткени ичюн къувангъанындан, Мухаммед (с.а.в.) Пейгъамберге тешеккюр айтмагъа янъы сёзлер къыдырды, шукюрлер айтты.

Куньлер бири-бирине къошулып, вакъыт тез кечти. Куньлернинъ биринде къарт багъдан къайтып кельди ве эвельки шенъ Раймени танымады. Онынъ дюльбер чересинде терен къайгъы аляметлери корюне, козьлеринден чареси тапылмагъан къасевет дуюла эди. Раймеге не олгъан экен, деп тюшюнди къарт, лякин ич бир шей айтмады, чюнки онынъ дудакълары, дерсинъ, бири-бирине япышып къалгъан эдилер.

Геджеси эскен дагъ ели юкълагъан Къурттаденинъ умютсизлик ве рухий дуйгъуларыны кетирди. «Азизим, севгим, къальбимнинъ нуры къайт. Унут залым джадыны, къайт озюньнинъ севгилинъе. Бутюнлей къайт. Тезден къартий козьлерини юмаджакъ, мен сенинъ къадынынъ, сенинъ нурлу Райменъ олурым».

Къурттаде уянды ве яш вуджутны янында тапмады, лякин босагъада тизлеринен эллерини сарып, сонъсуз асретлик, джан сыкъынтысы чекип, яш къадын отура эди.

Танъ яваш-яваш агъармагъа башлады. Тезден мазин минареден учюнджи кере эзан окъуп намазгъа чагъырды.

Аджы ич бир кимсеге дуйдурмайып, к̣аралтыдан чык̣ты ве Папаз-Тёпеге дог̣ру кетти. Даг̣нын̣ ортасында бир вак̣ытларда румларнын̣ ибадетханеси олг̣ан ве ондан к̣алг̣ан йык̣ынтыдан к̣аяг̣а дог̣ру тар сок̣ак̣ кете эди.

К̣арт К̣урттаденин̣ шу сок̣ак̣ бойлап кеткенини, даг̣нын̣ эн̣ тёпесине чык̣ып, ерге ятк̣аныны, мук̣аддес инсаннын̣ козюнден биринджи кере ири козьяш юварланып тюшкенини ич бир кимсе кор̣меди. Аджы яланнын̣ не олг̣аныны бильмей эди. Шимди исе ялан онын̣ янында тура, к̣ою туман киби, онын̣ к̣альбини о ятк̣ан даг̣ тёпесинден айыра. Рухнын̣ сесини эшиткен аджы шу сеске к̣альбинден чык̣к̣ан сеснен джевап берди: «Яш яшк̣а к̣айтсын, яшлык̣ джоймаг̣а к̣орк̣к̣ан шей онда олсун. Эгер меним джаным Аллаг̣а керек олса, Азрети Алла меним ибадетимни ерине кетирсин».

Мазин учюнджи кере эзан ок̣уды. Коктен: «Ойле олсун», — деген седа кельди. Мук̣аддес к̣артнын̣ руху ибадет вак̣ытында ерден яваш-яваш узак̣лашты ве кокке дог̣ру котерильди.

О вак̣ыттан берли, Отуз коюнде яшаг̣ан к̣адынлар ве к̣ызлар эвельки севгилерини к̣айтармаг̣а истеселер, даг̣г̣а, мук̣аддес к̣абирге баралар.

ШЕЙТАН-САРАЙ

(Ялы-Богъаз эфсанеси)

— **А**сан, айтса, не ичюн адамлар бу эвге Шейтан эви дейлер?

Асан башындаки кьой терисинден тикильген кьалпагъыны энъсесине таба чекип, кулюмсиреди, ава сыджакъ эди.

— Айтсам инанмазсынъ, не ичюн айтайым?!

Биз вадийде пек белли олгъан Ялы-Богъаз дересинде ерлешкен эвчикнинъ дивары тюбюнде отурамыз Богъаз, дюльбер къызнынъ индже бели киби вадийни экиге боле. Шималь тарафта Отуз кою, мырзаларнынъ эски къаралтылары, къырымтатар багъчалары, дженюп тарафта, денъизге догъру созулып кеткен багълар ве олар арасында курортны мейдангъа кетирген беяз эвчиклер ерлешкенлер.

Мен Асанны яхшы бильгеним ичюн индемей отурам.

— Эгер истесенъ икяе этерим. Тек сен кульмейджексинъ, — деди Асан ве икяесине башлады:

«Белли олгъаны киби, эгер шейтан бир ерге ерлешсе, о андан тез вакъытта кетмей. Мында бир рум яшагъан. О, хазине къыдыргъан. Таптымы-тапмадымы белли дегиль — ольген. Зенгин эрмени яшагъан. О, адам севмеген, тек пара севген, о да ольген. Сонъ чобанлар геджелери топланмагъа башлагъанлар, юзюм хырсызлагъанлар, бузавларны тутып сойгъанлар, берабер ашагъанлар. Бу вакъиаларны бизим къартлар айткъан эдилер. Сонъ анда ич бир кимсе яшамагъан. Мамут адлы чобан къойларны дагъда бакъкъан вакъытта хурджуныны шу эв ичинде сакълай экен, пек аджыныкълы вакъиа олгъан».

Асан, акъикъатен де, олгъан адисени икяе эте эди:

«Коресинъми, дагъда къая тюбюндеки йыкъыкъны? Анда эвель рум кильсеси олгъан. Шимди тек дивары къалгъан, башта къуббеси бар эди. Дамы зорнен тура эди.

Бир кунъ кок гудюрдеди, кучлю ягъмур ягъды. Дагъдан акъкъан сув ташларны еринден кочюрди. Мамут къойларны дивар тюбюне айдады, озю исе къуббе тюбюне сакъланды. Тургъан еринде йырламагъа башлады. Шенъ адам эди. Къайгъы-къасевет не олгъаныны бильмей эди. Ягъмур исе эп зияде ягъа эди: «Э, анасыны», — деди, — тура-тура безген Мамут. Элинде къойларны аягъындан туткъан ыргъагъы бар эди. Шу таякънен диваргъа урмагъа башлады. Эр ерден «такъ-такъ» деген сес кельди. О, кене ыргъакънен урып бакъты. «Бельки хазине тапарым», — тюшюнди о. Дивардан ташны къопараджакъ олды. Бекленильмегенде къулагъына: «Мамут, эйиси, тийме! Ярамай олур!» — деген сес кирди. О, этрафкъа бакъты, кимсе ёкъ эди. Ташны чыкъармагъа тырышты. Кене: «Тийме, зенгин олурсынъ, онарлыкънен богъулырсынъ», — деген сесни эшитти.

Мамут ачувнен ерге тюкюрди: «Анасыны, бабасыны, ялан айтасынъ. Шейтан, зенгинлер эр вакъыт яхшы яшайлар», — деди. Кучънен чекти ве ташны еринден къыбырдатты. Ташнынъ артындан оджакъ корюнди, оджакъ ичинде онарлыкъ толу бардакъ тура эди. Мамут шашмалады. «Не къадар алтын! Бутюн койге етеджек» — деп тюшюнди. Къувангъанындан тап титреди. Хазинени кимсе коръмесин деп сакъламагъа башлады, лякин ташны ерине къойып оламады. Бутюн параларны чекменине тёкти, богъчачыкъ этип, сарды ве чалы тюбюне акъшамгъадже сакълады. Ягъмур токътады, къой сюрюсини отлатмагъа

айдады, озю исе узакътан эп чалыгъа бакъа эди. «Чалы янамы, тютейми — ёкъ янмай, тютемей. Вай, Алла! Кунеш даа тёпедь. Койге къайтмагъа даа эрте» — деп ойланды Мамут. О, насыл зенгин адам оладжагъыны тюшюнмеге башлады. Онарлыкъларны эвине кетиреджек ве къадынына береджек. «Ма», — дейджек, — «падиша биле бу къадар бермез, мен чобан оларакъ, эписини санъа багъышлайым. Ёкъ, багъышламам, тек ойле айтырым» — деп тюшюнди. Чобан кульди. «Ялы-Богъаздан, ёл четинден эв алырым. Къавехане ачарым, озюмнинъ сюрюм олур, чобанларым

олур. Бир дане кьой биле джоюлмаз. Чобан хырсызлагъан киби олса, шу дакъкъада тутарым. Отузнынъ биринджи зенгини олурым» — деп хаялланды. Мамут тюшюне-тюшюне кунешнинъ Папаз тёпе артына сакълангъаныны ве сюрюни эвге айдамакъны бекледи. Не исе де, акъшам къаранлыгъы тюшмеге башлады. О, барып чекменини алды. Озю чапты, кьойлар чапты, копеклер де чаптылар. Эвге чапып кирди, чекменини табангъа ташлап ачты, къадыныны чагъырды. «Бакъ!» — деди.

Къадыны къувангъанындан тап делиреязды. Къомшусына чапты, къомшусы да кьошусына. Мамутны хайырламакъ ичюн бутюн кой эалиси топланды. Тек имам Асаннынъ эвининъ янындан башыны саллап кечти. О, чешит тюрлю адиселерни биле эди.

Мамут кьой кетиртти. «Бабам айтты», — деп, къавурма пиширтти: «Ашанъыз, мына мен насыл адамым, башкъалары киби дегилим» — деп кьопайды. Койлюлер Мамутны макътамагъа башладылар: «Яхшы адам, мераметли адам, урьметли инсан олурсынъ», — дедилер. Онарлыкъларны бакътылар. Тюрклернинъкине ошамай эди. Юзбашы, къараим Шапшалны чагъырмакъны меслеат берди. Шапшал окъумыш адам эди. О, ерли эалиден юзюм сатын ала эди. Шапшалны чагъырдылар. Ярдым этмеге сёз берди. Тез кунълерде Истанбулгъа бараджагъыны, анда озюмизнинъ парагъа денъиштиреджегини айтты. «Тек учътен бирини берерсинъ», — деди. Базарлыкъ яптылар. О, дёртте бирине разы олды. Мамут бутюн онарлыкъларны Шапшалгъа берди. Озюне кьой алмакъ ичюн тек бир парчасыны къалдырды. «Ярдымы ичюн чокъ пара бердим», — деп бутюн гедже юкъламады, тюшюнип чыкъты. Чекишти.

Экинджи куню сюрюни дагъгъа айдамады. Зенгин олгъан сонъ чобанлыкъ япсынъмы! Ялы-Богъазгъа эв сатын алмакъ ичюн базарлыкъ япмагъа кетти. Эвде ич бир кимсе яшамай эди, уджузгъа бердилер. Парасы олмагъаны ичюн борджгъа алды. Молла эр шейни шериаит боюнджа япты. Эвни тамирлемек ичюн усталарны чагъыртты. Одюнчке яптылар, чюнки Мамутнынъ койде энъ зенгин адам олгъаныны биле эдилер.

Мамут къараим Шапшалны беклей эди. О, да кельмей эди. Ораза кунълери башлады. Мамут ачувлана, чюнки бутюн кунъ ач юрьмек керек эди. О, исе къой этине алышкъан эди. Эскиден къалгъан адетни яваштан сёгмеге башлады. Шейтан исе: «Мамут тез кунълер ичинде менимки оладжакъ!» — деп куле эди.

Мамутнынъ къулагъына геджелеринен весвесели сес эшитилип турды: «Шапшал сени алдатты. Онарлыкъларны джойдынъ. Энди оларны тапсанъ ал». Мамут эр кунъ саба ачувлы тура, чырайына бакъылмай эди. Эр кес къувана: бир къач кунъден Къурбан байрамы оладжакъ. Мамут эр кеске ачувлы, байрамны тюшюнмей эди.

Бир кунъ койде чанъ къакъылды. Ёлбашчы кельди. Юзбашы Мамутны чагъырмакъ ичюн чапа.

— Бар, сени чагъыра.

— Не ичюн?

— Сенинъ Хазине тапкъанынъны бильген. «Къайда, къайда?», — дей.

Мамут къоркъты

— Тапмады, — деп айт.

Юзбашы энъсесини къашыды ве ёлбашчыгъа догъру кетти.

Мамут исе диварда асылы тургъан тюфекни алып, багъдан кечип, Ялы-Богъазгъа догъру кетти.

Дере устюни къара булут сарды, этрафкъа къаранлыкъ чёкти, кучъю ель эсмеге башлады. Мамут Хазине тапкъан кунни хатырлады. Ель тереклерни сындыра, увулдай, копеклер азбарда улуйлар, пек чиркин улуйлар, олю чыкъаджагъыны дуялар.

Мамут чекменини ерге тёшеди, юкъламагъа ятты. Юкъладымы, юкъламадымы, бильмей эди. Тек кошеде мусafirлер отургъаныны коре эди: беяз, къара, рум, эрмени, союлгъан чобанлар Мамутны уянтмагъа къоркъып, яваш-яваш лаф этелер. Мамут къыбырданды. Беяз урбалы адам сакъалыны сыйпады, сонъра:

— Мамут, санъа кельдик. Башта мен айтаджагъым, сонъ о айтыр, — деп къара урбалыны косътерди. — Бакъайыкъ, кимни динълер экенсинъ.

Беяз урбалы адам чокъ лаф этти: рухуны къуртармакъны риджа этти. Джамиге, моллагъа фитир бермеге, факъыргъа садакъа бермеге, оксюзни эвине алмагъа чагъырды. «Молла Истанбулгъа язар, Шапшалны тутарлар. Отузгъа паранъны къайтарырлар. Ёлбашчыгъа яхшы этип ялварсанъ, апсханеге отуртмаз. Ёлбашчыларгъа яхшы этип ялварсанъ, олар мераметли олалар», — деди.

Къара эп куле: «Ойле, амма, я Шапшалны къайдан тап-джакъсынъ? Истанбулдан чокътан кетти. Пара истеснъ, оны булмакъ мумкюн. Бираздан ёлбашчы кетеджек. Тюфегинъны азырла. Якъын келеджек... Чокъ паранъ олур».

Мамут еринден турды: онынъ мусafirлерни шу дакъкъада гъайып олдылар. Тек табан гъыйчырдады. Чанъ чалынгъаныны эшитти. Тюфегине къуршун къойды, пенджере артына

сакъланды. Ёл ярамай, ёлбашчы адым-адым кете эди. Мамут тапкъан хазинени хатырлады, гъалиба, эвге бакъты. Пенджеренден бир шей йылтырады — тюфек сеси этрафкъа янъгъырады. Артта атлы аскерлер келе эдилер. Эвге атылдылар. Мамутны туттылар, эллерини артына бурып, къушакънен багъладылар. Мамут оларнен курешмеди, гъайып олгъаныны биле эди.

Мамут апсханеде ята: не ашай, не иче, когерген эди. Бутюн гедже кимнендир лаф эте турды. Бекчи къоркъмагъа башлады: «Бир озю отура, эки сеснен лаф эте. Акъылдан азгъандыр», — деп тюшюнди. Мамут бир керенден еринден сычрап турды, штаныны йыртмагъа башлады, элине ненидир алды ве къуванчындан сычрады. Бекчи къапы артына чекильди, бир даа бакъмагъа истемеди. О, ешилъ Шейтан Мамутнынъ устюне сычрагъаныны, элини онынъ омузына къойгъаныны корьмеди. «Тез ол, сонъки онарлыгъынъны сакъла, корьселер алырлар. Агъызынъа сакъла», — деген сеслер Мамутнынъ къулагъына эшитильди. Онарлыкъны агъызына тыкъты. Апсханенинъ мандалы чанъылдады. Мамут юткъунды ве богъулды. Мамутнынъ онарлыкънен богъулгъаныны эшиткен койлюлер: «Къызгъанч адам эди, акъылсыз адам эди. Ялы-Богъаздан эв алмагъа истеди. Ялы-Богъазда яшалырмы?! Бойле адамны аджымакъ олмаз!» — дедилер.

О вакъыттан берли бу эвде ич бир кимсе яшамай ве халкъ бу эвге Шейтан-сарай, — деп башлады».

Асан бу ерде лафыны токътатты, сонъ бойле деп къошты: — Бельки шимди де мында шейтан яшайдыр. Ким бильсин! Шейтан бир ерде яшамагъа башласа, чокъ вакъыткъадже андан кетмей.

АРСЛАН УКЮМДАРЛЫГЫ АСТЫНДАКИ АЙВАНЛАР

(Украин халкъ масалы)

Куньлернинъ биринде бутюн айванлар топландылар ве озъара меслеатлашмагъа башладылар. Олар озълерине падиша сайламагъа истей эдилер. Айванларнынъ фикириндже падиша ойле олмакъ керек ки, ондан айванлар тек къоркъмасынлар, оны адалетли махкеме киби динълесинлер. Лякин падишаны сайлап оламадылар. Чюнки эр кес топланмагъан эди: энъ кучъю ве энъ балабан айванлар кельмеген эдилер. Шу себептен бир къач вакъыттан сонъ, меселени чезмек ичюн кене бутюн айванларны — энъ уфакъ сойларындан башлап, энъ балабан сойларына къадар эр кесни — топламагъа къарар эттилер.

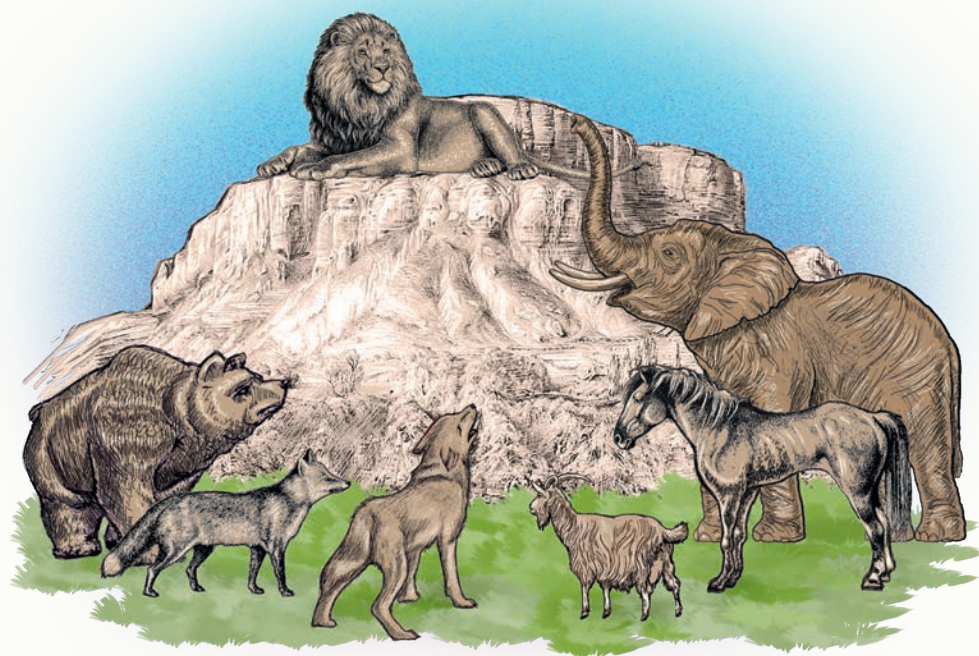
Айтылгъан куню бутюн айванлар топландылар. Анда филь, къаплан, арслан, сувайгъыры, гергедан, аюв, къашкъыр, сыгъын, деве, тильки, тавшан, домуз, зебир, эчки, къой, ат, сыгъыр, копек, мышыкъ, кокарджа, сичан, сичавлы ве дюнъяда яшагъан бутюн дигер айванлар, атта эшек биле бар эди.

Эр кес топлангъан сонъ, сыгъын огге чыкъты ве бойле деди:

— Урьметли эфендилер, балабан ве кучъю айванлар, сизни, биз — адий айванчыкълар раатсызлагъанымыз ичюн раатсызланманъыз. Биз бирде-биринъизни бутюн айванлар устюнден падиша этип сайламагъа къарар эттик.

Шу арада филь лафкъа къошулды:

— Сиз пек яхшы тюшюнгенсинъиз. Энди чокътан тертип ве адалетли къанун тиклемек вакъты кельди. Биз ойле

падиша сайламакъ керекмиз ки, о харсызлыккъа, айда-макълыккъа ёл бермесин, эр бир япылгъан къабаат ичюн адалетли укъом чыкъарсын. Яхшы этип тюшюнинъиз ве кимни падиша этип тайинлемеге истегенинъизни айтынъыз. Мен де падиша ола билем — мен эр кестен балабан ве кучълюм. Эгер бегенмесенъиз, озюнъиз билесинъиз. Манъа эписи бир.

Бу лафларны эшиткен арслан сёз сорамаздан огге атылып чыкъты ве:

— Э-э, ёкъ эфендилер! Фильге падиша олмакъ ич де келишмей. Бакъынъыз о насыл абдал, агъыр, эм де тез

чапмагъа бильмей. Падиша олмакъ манъа келише. Меним сёзюмни эр кес динълер ве манъа итаат этер. Мен беджериклим, дюльберим эм де кучълум, — деди.

Арслан лафыны битирир-битирмез, айнеджи тильки ортагъа чыкъты, сычрап кутюк устюне минди ве бойле деди:

— Сиз экинъиз де падиша олмагъа ляйыкъсынъыз. Биз буны пек яхшы анълаймыз. Лякин джан агъыртув чыкъмамасы ве къавгъа-дава олмамасы ичюн, келинъиз, гизли меджлис откереийик. Яни биз сизден, урьметли филь ве арслан узакъча бир ерге чекилип, меслеатлашырмыз. Бутюн джемаатнен берабер ким падиша оладжагъыны бельгилермиз.

Тилькининъ айткъан лафларыны эр кес бегенди, «машалла!», «аферин!» деп къычырды. Сонъра чокъкъа созмайып, ишке кириштилер. Бутюн айванлар четке чекильдилер, кенъешип башладылар. Энъ имаесиз ве зайыф сойлары:

— Филь падиша олмакъ керек! О, дюньядаки бутюн айванлардан акъыллы, эм де адалетпервердир, — деп къычырдылар.

Атикче ве такъатлыджа айванлар исе:

— Арслан падиша олмакъ керек! О, фильге бакъкъанда тек атикче дегиль де, атта дюльберджедир. Мытлакъ о падиша олмакъ керек! — дедилер.

Тильки бу мунакъаша фильнинъ файдасына аль олур деп, пек къоркъты. Чюнки арслан оны: «меним тарафымны тутарсынъ ве мени падиша япарсынъ, эгер бу иш элинъден кельмесе, сени парча-кесек этерим», — тенбилеген эди. Шу себептен тильки арсланны падиша япмакъ ичюн пек тырышты. О, озь джаны ичюн де къоркъа эди. Тильки огге атылды. Эр кес коръсин, деп кене кутюк устюне чыкъты:

— Эфендилер, динъленъиз, меним сизге айтаджакъ лафым бар, — деди. — Бир чокъунъыз фильнинъ падиша олгъаныны истейсинъиз. Эбет, филь акъыллы, кучлю, къан севмей ве башкъаларгъа да къан тѣкмеге ъл бермез. Лякин озюнъиз тюшюн де бакъынъыз, эфендилер, о пек абдал, ондан насыл падиша олур. Бутюн душманларымыз бизге зарар кетирирлер, айдутлыкъ япарлар. Ондан къоркъмазлар. Чюнки душманлар фильнинъ оларны тазирлеп оламайджагъыны пек яхшы анълайлар — филь оларны тутаджакъ олып чапса, олар къачар кетерлер. Менимдже, арсланны падиша этип сайламакъ керек. О, акъыллы, кучлю, беджерикли, къабаат ишлегенлерни джезалар, эм де эр кес ондан къоркъар. Ич бир кимсе ондан къачып оламаз. Арслан кимни истесенъиз, оны тутар.

— Айткъанларынь догъру, — деди сыгъын, — Лякин акъикъат къайда? Эйиси, эр шей чокълукъ айткъаны киби олсун. Лякин сонъундан джан агъыртув олмамасы ичюн, буюрынъыз, къура ташлайыкъ.

— Пек догъру! — кычырдылар айванлар.

— Тек бу ишни биз насыл япармыз?

— Бу пек къолай, — деди сыгъын — Арслан падиша олсун деген айванлар, терек къувушына джевиз ташларлар. Филь падиша олсун дегенлер исе, пелит джевизи ташларлар.

— Сен пек догъру айттынъ, — деп кычырдылар айванлар. — Ойле де япармыз.

Олар джевиз эм де пелит джевизи джыйдылар ве бир ерге обаладылар. Баягъы джевиз топлангъан сонъ, тильки арт аякълары устюнде турды да:

— Эфендилер, энди ишке киришмек мумкюн, — деди.

Эр кес джевиз ве пелит джевизи обасына невбетнен якъынлашты. Эр бир айван насыл джевизни истесе, ойле

джевизни алып, терек къувушына ташлады. Къан севген йыртыджы айванлар джевиз алдылар, амма от ве себзе ашагъан айванлар пелит джевизини алдылар. Меселе арсланнынъ дегиль де фильнинъ файдасына чезиледжегини дуйгъан тильки раатсызланмагъа башлады. О, буюкче айванларнынъ янына чапып барып, башыны джевизлер тарафкъа бурып: «Джевиз алынъыз», — деген киби козюни явашчыкътан къымды. Уфакъ айванчыкълар джевиз ве пелит джевизи обасынынъ янына кельгенде, оларнынъ къулагъына: «Джевиз ал, акс алда арсланны ачувландырырсынъ. О, сени бакъа киби эзер. Мен де санъа ачувланырым, эм де яшайыш бермем», — деп фысылдады. Уфакъ айванлар къоркъкъанларындан джевизге узандылар. Тилькининъ озю исе бир джевиз ерине авучыны толдуруп, бир къач джевиз алды, эм де къувушкъа ойле усталыкънен ташлады ки, кимсе дуймады. Эр кес ташлагъан сонъ джевиз ве пелит джевизлерини сайдылар. Оларнынъ сайысы бир эди. Шу вакъыт аюв:

— Сонъ энди не япаджакъмыз, — деди шубеленип. Мында бир къыл бар. Айдынъыз, гъайрыдан ташлайыкъ, тек пек дикъкъатлы олайыкъ. Ич бир айван керегинден зияде ташламасын. Ич бир кимсе, не ташлайджагъыны огретмесин.

Шу арада тильки кене огге атылып чыкъты ве бойле деди:

— Ёкъ, эфендилер, кене бир кере къура ташламакътан файда чыкъмаз. Биз шимди бойле япармыз: фильге, арслангъа барып, экиси де биз ичюн бир олгъаныны айтайыкъ.

Олардан анги бириси падиша оладжагъыны чезмезден эвель меслеатлашырмыз, сонъ оларгъа падиша олмакъ ичюн не япмакъ керек олгъаныны тюшюнип айтармыз.

Бу фикирден сонъ бутюн айванлар къабул этильген къарарны филь ве арслангъа айтмакъ ичюн кеттилер.

Эр кес топланыр-топланмаз кене ортагъа тильки чыкъты да:

— Эфендилер, джемаат экинъизден биринъизни — арслан бейни я да филь эфендини — падиша этип сайламагъа къарарлаштыргъан эди. Биз анги биринъиз падиша оладжакъынъызны бельгилемек макъсадында терек къувушына джевиз ве пелит джевизи ташладыкъ. Ташлагъан джевизлерни сайдыкъ, нетиджеде джевизлернинъ сайысы мусавий олып чыкъты. Энди кене бир сынав уйдуруп тапмакъ керек. Мен бу акъта тюшюндим, фикиримдже, олар шимди чапсынлар: ким озса, о падиша олур.

Филь разы олмады:

— Мен тез чапып оламам, чюнки ойле догъгъаным. Менимдже, падишагъа тез чапмакъ ич де керекмей. Падиша озъ улькесини тертипке къоймакъ, акъыллы меслеат бермек, адалетли махкеме япмагъа бильмек керек. Эгер де бирде-бир тертип бозуджынынъ артындан чапмакъ керек олса, мен эмир беририм, бу ишни япарлар.

— Айды, яхшы. Ойле экен, даа бир фикир айтайым: экисинден анги бириси юксек секирсе, о падиша олсун.

Филь кене разы олмады:

— Ёкъ, мен секирип оламам, енгиль дегилим, — деди.

— Ойле экен, демек, арслан падиша оладжакъ, — деп къычырдылар арсланнынъ тарафыны туткъан бутюн айванлар.

Филь исе бойле деди:

— Манъа, эбет эписи бир, лякин бу адалеттен дегиль. Чюнки меним элимден кельген шей арсланнынъ элинден

кельмез, онынъ элинден кельген шей исе, меним элимден кельмез. Ойле экен, айдынъыз, арслан меннен курешсин, эгер о мени енъсе — о падиша олур.

Тильки къасеветке далды, Лякин шу дакъкъада даа бир айнеджилик тюшюнди ве:

— Яхшы, сизинъ айткъанынъыз киби олсун. Курешинъиз! Лякин шимди кеч олды, биз эпимиз болдурдыкъ, ач олдыкъ, эйиси, бу ишни ярын сабалыкъ емегинден сонъ япайыкъ. Тек сиз — эфендилер, курешни сейир этмек ичюн саба пек эрте кельменъиз. Оларгъа кедер этерсинъиз — олар сизден утанырлар, — деди.

Эр кес разы олды. Къаранлыкъ энди. Фильнинъ юкъусы кельди. О, ормангъа кетти ве эмен терегине даянып, юкъугъа далды. Филлер, адет узъре, терекке даянып, аякъ устюнде юкълайлар. Эгер филлернинъ ятып юкълагъан адетлери олгъан олса эди, олар ярдымсыз ерлеринден турып олмаз эдилер. Тильки фильнинъ артындан узакътан козетип турды. Филь къатты юкълагъанына эмин олгъан сонъ, арсланнынъ янына чапып барды ве:

— Бей эфенди, тез-тез юрюнъиз, филь энди юкълады. Ишни башланъыз, — деди.

Арслан:

— Фильни йыкъмагъа меним кучюм етмез, о уяныр ве мен оны енъип оламам, — деди.

— Ёкъ, мен башкъа шей айтмакъ истейим. Оны йыкъмакъ керекмей. О, юкълагъан вакътында терекке таянмагъа алышкъан. Биз шу терекни кемиримиз, Терек йыкъылыр. Онынънен берабер филь де йыкъылыр. Биз исе филь куреште енъильди деп илян этермиз.

— Пек яхшы тюшюнип таптынъ. Лякин мен янъгъыз озюм сабагъадже биле терекни кемирив оламам — тишлерим

агъыра. Сен, эйиси, бар да ярдымгъа башкъа биревлерни тап.

Бу лафлардан сонъ тильки чапып кетти. Он эки къашкъырны фильнинъ янына кетирди. Олар эменни кемирмеге башладылар. Сабагъадже кемирселер де, битирип оламадылар. Бираз даа къалды. Эмен къыйышты, Лякин йыкъылмады. Не япмалы? Танъ да агъарып башлады. Филь уянмакъ мумкюн. Эмен исе йыкъылмагъа истемегени киби, къыйышыкъ олса да, — тик тура. Тильки бу кересинде де чаре тапты. О, учъ аювны чагъырып:

— Бизим оладжакъ падишамыз манъа эмен береги устюнде бал олгъаныны айтты. О, юкъламагъа азырлангъан вакъытта балны алмакъ ичюн сизни чагъырмагъа эмир берди. Балны о юкълагъан арада алмакъ керек. Акс алда о сизни джезалар, — деди.

Аювлар падишагъа хызмет этемиз, деп къувангъанларындан, учю бир кереден эмен береги устуне чыкъып башлады. Тильки исе оларнынъ артындан эп тёпеге бакъты ве явашчыкътан:

— Сиз мына бу тарафкъа чыкъынъыз, — деп эмен береги къыйышкъан тарафтан къарарып корюнген къуш ювасыны косътерди.

Аювлар терекнинъ уджуна чыкътылар. Эмен береги оларнынъ агъырлыгъына даяналмай, тасырды къопарып йыкъылды. Филь исе аякъларыны тёпеге тикип, янбашына авдарылды. Бир да еринден турып оламады. Аювлар теректен йыкъылгъанларынен къоркъкъанларындан къачып кеттилер.

Сабалыкъ емектен сонъ, бутюн айванлар топланмагъа башладылар. Арслан авдарылгъан филь янында тура,

тильки исе бир шейден хабери олмагъан киби, къуйругъыны саллай-саллай четтен сейир эте. Бутюн айванлар топлангъан сонъ тильки:

— Бакъынъыз эфендилер, бизим падишамыз насыл кучлю, о фильни енъди. Филь йыкъыладжакъта эмен терегине япышкъан эди, арслан исе фильнен берабер терекни де йыкъты. Коресинъизми, зияде къавий олгъанына бакъмадан, арсланнынъ такъаты онъа да етти, — деди.

Учъ аюв фильни имае этеджек олып, сёз къошкъан эди, арслан оларны ойле кучнен котерип атты ки, гъариплернинъ озълери бир тарафкъа, ичеклери экинджи тарафкъа учып кетти.

Айванлар къоркъкъанларындан къалтырамагъа башладылар ве эписи бир сеснен:

— Арслан бизим падишамыз олсун! — деп къычырдылар.

Шу дакъкъадан башлап, бутюн айванлар арсланны падиша деп къабул эттилер. Арслан озюне ярдым этмек ичюн укюмдарларны сайламагъа башлады. Байырлар виляетине къашкъырны, орманлар виляетине къапланны, тарлалар виляетине тилькини тайинледи.

Укюмдарлар падишагъа озь миннетдарлыкъларыны билдирдилер ве озь виляетлерине кеттилер. Дигер айванлар исе озъара лакъырды этип:

— Къашкъырнен тильки не япкъан ки, бойле урьметке ляйыкъ олдылар? Олардан да акъыллы, беджерикли айванлар бар. Лякин нечюндир олар падишанынъ дикъкъатындан четте къалдылар, — дедилер.

Сыгъын исе бойле деди:

— Эбет, эфендилер! Мында бир анълашылмамазлыкъ бар. Догъру лафнен ве догъру ишнен падишанынъ дикъкъатына

малик олып оламазсынъ. Арслан фильни къолайлыкънен енъмеди. Мен буны бир кереден дуйдым. Бу иште айнеджилик япылды. Тильки айнеджилик япмагъа пек уста. О, бир шейлер тюшюнп тапкъандыр. Къашкъырлар да онъа ярдым эткендирлер. Шу себептен де олар падишанынъ дикъкъатына малик олдылар. Къаплан исе кучъю айван, онъа ёлбашчы олмакъ яраша. Ондан да гъайры къапланны четте къалдырмакъ олмаз, чюнки о арслангъа ачувлыдыр ве онынъ туткъан ишине кедер этер. Къаплан кучъ джеэтинден арсландан артта къалмай.

— Мен де ойле деп тюшюнем, — деди аюв. — Бу иште айнеджилик къарышкъаны дуюлып тура. Фильни акъмакъ эттилер, меним учъ догъмушымны исе ольдюрдилер. Дуйгъаныма коре, къашкъырлар эмен терегини, гъалиба, кемиргенлер.

— Эбет! Ойле де олгъандыр! — къычырдылар къалгъанлар.

Шу арада оларнынъ янындан тильки чапып кечти. Айванлар лафларыны токътаттылар.

— Сесинъизни чыкъарманъыз, эшитир, беягъа къалырмаыз. Эпимизни айван аягъы етмеген ерлерге къуварлар.

Тильки кеткен еринден токътады ве оларгъа:

— Ничюн сиз эпинъиз мында топландынъыз? Бир хиянетлик тюшюнесинъиз, гъалиба? — деди.

— Не айтасынъыз шу? Биз тюневинки къуванчлы кунъ акъкъында лаф этемиз. Биз эпимиз кучъю падишамыз ве акъыллы, адалетли уюмдарымыз олгъанына къуванамыз, — деп джевап бердилер айванлар.

— Ойле олса яхшы! Лякин, эр алда башкъа топланманъыз. Къанун боюнджа бойле топлашувлар ясакъ этильген.

Бу вакъиадан сонъ, эр бир айван озъ алына коре яшамагъа башлады. От ашап кунъ кечирген айванлар озъара муаббет яшадылар. Лякин йыртыджы айванлар айдутлыкъ яптылар. Озьлерине нисбетен зайыф айванларны ынджыттылар, эм де къанун ве падиша огюнде озълерини адалетли этип косътермек ичюн бутюн япкъан арекетлери озъ истеклери муджиби дегиль де, хызмет муджиби олгъаныны исбатламагъа тырыштылар. Кимерде падиша къабаат ишлеген йыртыджы айванларнынъ бирде-биринден: «Не ичюн сен тавшанны ашадынъ?» — деп сорагъан вакъытта, йыртыджы айван озюнинъ къабаатсыз олгъаныны исбатламакъ макъсадында, тавшанны падиша устюнден кульгени ве дигер айванлар арасында падишаны ольдюрмек ичюн тешвикъат алып баргъаны себебинден джезалагъаныны бильдире эди. Падиша укюмдарларынынъ лафларына инана ве эял хызмети ичюн оларны бахшышларнен такъдирлей эди.

Кунълернинъ биринде тильки тарлалар виляетинде укюмдарлыкъ япмакътан безди. Тарлада сычанлардан ве дигер чешит-тюрлю уфакъ айванчыкълардан башкъа шей ёкъ эди. О, исе тавукъ ве къаз эти ашамагъа истеди. О, падиша огюне барып:

— Падиша дженаплары, манъа кумеслерни козетмеге ве тавукъларны душманлардан къорчаламагъа рухсет этинъиз, — деди.

— Тавукъларгъа не олгъан? — Кумеслерде насыл тертип-сизлик ола биле?

— Къокарджалар ве сычавулар чипчелерни ве тавукъларны ич аджымадан, богъа экенлер. Хораз келип, манъа шикъет этти эм де бу хаберни сизге бильдирмемни айтты. Падиша орталыкъны бир тертипке къойып оламай деп, устюнъизден кульгенлерини де бильдирди.

Арслан озюни тилькининъ лафларына инангъан киби косьтерди ве оны кумеслер устюнден уйкен незаретчи этип тайинледи. Тильки къувангъанындан койге чапып кетти. Къаранлыкъ тюшкен сонъ, кумеслерни тешкерип башлады ве бойлеликнен эр сефер экишер-учер тавукъ ашады.

Кунълернинъ биринде тавукъларнынъ эксильгенини дуйгъан адам, кумеслерни козетмеге башлады ве тилькини кумес ичинде туты. Къуйругъындан багълап, оны ойле котекледи ки, тильки даяналмайып, эсини джойды. Адам тилькининъ къуйругъына йип багълап, оны къорагъа асты, барып да тирилик де къачып кетер деп къоркъты. Адам юкъламагъа кеткен арада тильки озюне кельди. Насыл этип, бу вазиеттен къуртулмакънынъ чаресини къыдырды. Тюшюнди-ташынды ве йипни узеджек олды. Лякин йип ойле къатты эди ки, узип оламады. Сонъ не чаре, къуйругъындан вазгечмеге къарар берди. Агъырткъанына бакъмадан, къуйругъыны кемирди ве къачып кетти.

О, тарлагъа келип чыкъкъан сонъ, тюшюнджеге далды: «Не япмалы? Озь незаретинде олгъанларгъа насыл этип корюмели? Олар мени танымазлар ве айткъанымны этмезлер! Я, падишагъа насыл корюнирим? О, къуйругъыма не олгъаныны сораса, не деп джевап берерим? Къуйрукъсыз укюмдар олмакъ маскъаралыкъ! О, мени ольдюрген олса, Гузель олур эди! Лякин не къадар маскъара олсам да, къалгъан омюримни яшамакъ керегим. Не япмалы? Эйиси барайым тавшаннынъ эвине кирейим де, къуйругъымнынъ ярасы тюзельгенге къадар анда яшайым».

О, тавшаннынъ эвине барды да къапысыны къакъты:

— Мени бир геджеге эвинъе йибер. Мен санъа керек олурым, — деди.

— Ёкъ, мен сени йибермем, — деди тавшан. — Сен сыгъ-мазсынъ, балаларым бар.

— Мен санъа къапыны ач дейим! Билесинъми, мен кимим? Мен тарла укюмдары эм де эв къушлары устюнден уйкен незаретчи олам. Падиша эмиринен койге кельдим.

Тавшан къоркъты ве къапыны ачты. Тильки тавшаннынъ эвине кирди. Тавшаннынъ балачыкъларыны четке итеп ташлады да, йымшакъ тёшекке ятты. Бираздан тавшан балачыкъларына емек кетирмек ичюн чыкъып кетти. Шу арада тильки ач олгъаныны дуйды. Чокъ тюшюнмейип, бир тавшанчыкъны тутты ве ашады. Акъшамгъа таба тавшан балаларына аш кетирди, бакъса не коръсин, бир тавшанчыкъ ёкъ. О, тилькиден:

— Урьметли тильки, я меним балаларымдан бириси къайда? — деп сорады.

— Сен менден балаларынъны сорамагъа насыл джуръат эттинъ? — деди тильки. — Не, мен санъа тербиеджи оламмы, ёкъса? Сен оларны дюньягъа кетиреджексинъ, мен исе къайда олгъанларыны бильмек ичюн эр дакъкъа сайып отураджагъыммы? Эгер бу дюньяда яшамакъ истесенъ, манъа къаба лаф айтма, падишанынъ элине тюшерсинъ. Тавшан тышкъа чыкъты. Агълай-агълай кене балачыкъларына емек кетирмеге кетти. Эвге кельген сонъ, даа бир тавшанчыкъ ёкъ олгъаныны дуйды. Тавшан тилькиге бир шей айтмады. Къалгъан балачыкъларыны ашатты, сонъ эвден чыкъты ве агъламагъа башлады. Эвчик янындан бир тавшан чапып кете эди, догъмушыны корип, токътады:

— Не ичюн агълайсынъ? — деп сорады.

— Насыл этейим де агъламайым! Эвиме тильки кирип ерлешти. Бизни сыкъыштыра, балаларымны ашай, даа онъа

бир сёз биле айтмагъа акъкъым ёкъ. Падишагъа айтырым, о сени де ашар, — дей.

— Сен падишагъа шикяет яз.

— Бизим дердимиз санки онъа етип бараджакъ! Эписи бир падиша да оларгъа ошай. Шикяет исе сарай мырзаларынынъ, я да бейлерининъ эллерине тюшер — олар, сен беллейсинъ, не, озъ аркъадашларыны чакъарлармы?

Тавшан бираз дертлешкен сонъ озъ ёлуна кетти. Джаны ынджынгъан, чаресиз тавшан эвге къайтып, пенджерен ичери бакъты. Балачыкъларындан бир данеси биле къалмагъан. Тавшан эвине кирмеге къоркъты. Ерге отурды ве аджы-аджы агълады. Шу арада къашкъыр чапып кете эди, тавшанны корип токътады:

— Тавшан, сен не ичюн агълайсынъ? — деп сорады.

— Насыл этейим де, агъламайым. Тильки эвиме кирди де, балачыкъларымны бирер-бирер ашады. Энди невбет манъа кельди, гъалиба, эвге кирмеге къоркъам.

— Яныкълама тавшан, шимди мен оны къуварым.

Къашкъыр къапыны къакъты:

— Мында отургъан ким? Къана эвни бошат, — деп къычырды.

— Мен тильки олам. Ким о, мени раатсызламагъа джурьят эте?

— А-а, бу сенсинъми тильки, — джевап берди къашкъыр. — Зайыф, чаресиз айванларны ынджытмакъ айыптыр, къардаш. Ялварам санъа, эвден чыкъ!

— Меним ишиме къарышмакъ сенинъ арджынъ дегиль. Бар озъ виляетинъде яшайышны тертипке чек. Мен озъ ишлеримни озюм бакъарым.

Ич бир чаре тапып оламагъан къашкъыр падишагъа шикяет этти. Падиша исе сыгъынны ёллап, тилькини мах-

кемеге чагъырды. Тильки пейда олгъанынен арслан ачувлы къычырды:

— Сен не ичюн къанунны бозасынъ, тертипсизлик япасынъ?

Тильки тизлери устюне чёкти, башыны ашагъы эндирди ве:

— Алий дженаплары, ялварам, олюмге укум этмезден эвель сёзлеримни динъленъиз, — деди.

— Яхшы, айт.

— Алий дженаплары! Мен биллем, меним устумден сизге къашкъыр шикъет этти. Эгер догърусыны айтаджакъ олсам, эр шейге къашкъыр къабаатлы. Тавшанчыкъларны мен дегиль, о ашады. Мен тавшанны къорчаладым. Къашкъыр исе меним къуйругъымны къопарып алды. Аз кълды ольдюреджек эди, зорнен къачтым. Бакъынъыз, къуйругъымны тап тюбюнден узип алды. Мени алем масхарасы этти. Коресинъизми оны, бутюн къабаатны манъа юкледи.

Арслан бираз тюшюнген сонъ:

— Эбет, сен догъру айтасынъ, Лякин сен энди укумдар олмайджакъсынъ. Сарайда къладжакъсынъ. Сарай аскерлерининъ башы оладжакъсынъ. Къашкъырны исе айткъан яланы ичюн джезалайджагъым.

Арслан къашкъырны чагъырмакъ ичюн хаберджи йиберди. Озю исе олгъан вакъианы тюшюнди. Ким къабаатлы ве ким къабаатсыз олгъаныны анъламакъ кыйын эди. «Меселе анълашылгъанына коре, эр экиси де алдата. Анги бирисини сагъ кълдырмакъны терен тюшюнемк керек. Бу меселеде, гъалиба, тильки къабаатлы олса керек. О, айнеджидир. Лякин оны ич де джезаламакъ мумкюн дегиль. Чюнки о мени озь айнеджилигинен тахткъа отуртты.

Я къашкъыр не япты. Догъру, о эменни кемирмеге ярдым этти, Лякин бу ишни эр кес япа биле. Демек, къашкъырны олюмге укюм этмек керек оладжакъ. Экисини де джезасыз къалдырмакъ мумкюн дегиль» — деп тюшюнди арслан.

Къашкъырны падишанынъ узурьна кетирдилер. Арслан лаф этип биле отурмады. Къашкъырны туты ве богъды. Бу вакъианы эшиткен къашкъырлар: «Не япайыкъ? Насыл этип, тилькиден ве падишадан акъкъымызны алайыкъ», — деп меслеатлашмагъа башладылар. Бу дава эп алевленди. Къашкъыр сюрюлери тилькилернинъ эвлерини якътылар, оларнынъ къартыны-яшыны ольдюрдилер.

Арслан падишалыкъ япкъан девирде, адамларнынъ де тавукълары, де къойлары, де бузавлары сыкъ-сыкъ джоюлмагъа башладылар. Бу тертипсизликтен безген адамлар, йыртыджы айванларгъа къаршы авгъа чыкътылар. Арсланны тутып, къафеске ташладылар. Бир чокъ къашкъырны аттылар, къалгъан айванлар исе чешит тарафларгъа къачып кетти. Айткъанларына коре, бу вакъиадан сонъ шу мемлекетте тынчлыкъ укюм сюрип башлагъан.

БЕКЛЕНИЛЬМЕГЕН КОРЮШЮВ

Бу язда мен Къарасув озенине балыкъ авына бардым. Ав пек меракълы кечти. Балыкълар къармакъкъа беш-алты саат девамында арды-сыра илиндилер ве уйлеге якъын, — кунеш озюнинъ энъ юкъары нокътасына котерильгенде, — апансыздан къармакъкъа кельмедилер. Бу бир къач саатлик ав манъа аджайип раатлыкъ багъышлады. Тор исе ири-уфакъ, алтын-кумюш ренкли, къызыл пуллы балыкъларнен толды. Бу балыкълардан пиширильген шорба пек лезетли ола. Ислендирмек ичюн исе о башкъа балыкълар арасында энъ яхшысы сайыла.

Ачыкъ ренкли, сай озенчикни эки тарафтан бурюльген чытырманлыкълары сарып алгъанлар. Оларнынъ даа мавылтым мейвалары экшидже эдилер. Мен бу манзарадан зевкъ ала-ала озенчик бойлап ташёлгъа къайткъанда, онынъ сагъ тарафындаки къамышлыкъ арасында ерлешкен чокъракъны абайладым. Къасабагъа бармакъ ичюн баягъы даа юрьмек керек эди. Шунынъ ичюн, араретимни къандырмакъ ниетинде къолумдаки къызыл пуллу балыкъ толугъа торны озенчик ялысына, къум устюне ташлап, чокъракъкъа сув ичмеге кеттим. Бираздан къайтсам... Козьлериме инанмадым! Узун сув йыланы балыкълар янында бургъалана ве бутюн кучюнен балыкъ торуны сувгъа чеккелей эди. Къамышчыкъны къопарып, онынънен чагъырылмагъан хырсызчыкъны къувдым. Сув йыланы шу дакъкъада озенчикке тюшти ве козьден гъайып олды. Мен тордан бир уфачыкъ къызыл пуллу балыкъны алып, къум устюне ташладым.

Таш ёлгъа чыкъкъан сонъ, артыма чевирилип бакъсам, не корейим, сув йыланы балычыкъны ютмагъа тырыша эди.

Бу вакъиадан сонъ сув йыланы мени беклеген киби эр сефер шу ерде пейда олмагъа башлады. Мен онъа эр вакъыт бир, кимерде исе эки дане къызыл пуллу балычыкъ ташлай эдим. Бир къач кунъден сонъ онъа даа бир сув йыланы кьошулды. Сыйлавны арттырмагъа меджбур олдым: оларгъа эки дане дегиль, дёрт дане балычыкъны ташлап башладым.

Кунълернинъ биринде мени озенчик ялысында бир къач йылан беклей эди. Олар, гъалиба, локъатаны бегендилер!

Бойлеликнен, сув йыланлары озь-озьлерине аш къыдырып тапмакъны да унутырлар, тиленджиликке алышырлар, — деп тюшюндим мен ве озь ёлумны денъиштирдим.

АЛДАНГЪАН УМКА

Июнь айынынъ башында дагъгъа кезинтиге чыкъмагъа азырлана эдим. Умка адлы копечигим буны дуйгъан киби аякъларыма сарылып башлады. «Айды, — дедим мен, — салпы къулакъ да бираз кезинсин». Биз берабер дагъгъа ёл алдыкъ.

Язда дагъларда табиаат пек аджайип ола. Отлар тазе олмасалар да, эр алда, озь тюслерини даа джоймайлар. Къурып етишмеген отлар арасында атеш тюстеки къашкъашлар бекленильмегенде анда-мында козьге чарпалар. Назар чечегининъ ельден саллангъан сап-сары башчыкълары узакътан корюнелер.

Юксек бойлу эремурус чечегининъ авучкъа бенъзеп ачкъан безаз чечечиклери кокке ойле бакъып къалгъанлар ки, санки бозторгъайларнынъ чивильдилерини дикъкъатнен динълейлер.

Чегерткилер аякъларымнынъ тюбюндеки отлар арасындан сычрап-сычрап эр тарафкъа къачалар. Балкъуртлар къокъулы чечеклер устюнде зувулдап бал топлайлар. Этраф пек дюльбер!

Мына, Умка да тынч туралмай, гульден-гульге, тёпечиктен-тёпечикке сычрай. Де сагъгъа, де солгъа, де огге чапа ве бир даа артына къайта. Эр шейге меракънен бакъа, эр шейни къокълай. Темиз авадаки кезинти тек адамларгъа дегиль, де айванларгъа да раатлыкъ багъышлай.

Юксекликлернинъ биринде Умка бирден козьден гъайып олды. Бир къач дакъкъа кечкен сонъ мен оны къаршы-

даки отларнен къапалгъан тар сокъакъчыкътa корьдим.
«Бакъ сен салпы къулакъ тап къайда кеткен, — тюшюндим
мен. — Я о анда не япа экен?»

Мен шу арада Умканынъ огюндеки къушны сечтим.
Оларнынъ арасында он адымлыкъ месафе олып, къуш яра-
лангъан сагъ къанатыны ерде сюйрей эди. Меним копечи-
гим афыра-афыра къушнынъ артына етеджек олып чапты.
Лякин къуш арадаки месафени сакълап къалмагъа тырыша.
О, кеклик къушу эди. Бойнундаки куль тюстеки алкъасы ве
ёлакълы къанатлары денъизджининъ кольмегини анъдыра.
Лякин оны яраламагъа ким джурьат эткен экен? Амма мен
шу дакъкъада эписини анъладым. Бу акъыллы къушчыкъ
дёрт аякълы анъкъавны алдатып, озюнинъ эвлятларындан
узакъкъа алып кетмеге тырыша эди. Бойле дубарагъа эвель
де авда расткельген эдим. Мен этрафкъа дикъкъатнен

бакъып башладым. Янълышмагъаным. Вадийчикнинъ сол тарафындан тузлу къапым чытырманлыгъы арасындан ташчыкъларны шытырдатып, кекликнинъ балачыкълары корюндилер.

Къуш бекленмегенде къая тёпелигини абайлады ве бирден «джанланып» къаягъа къонды. Андан о меракъ-нен копечикке бакъты. Умка бунъа тарсыкъты. Къырмазы тилини салындырып, къуйругъыны кулюнчли тарзда къыбырдата-къыбырдата манъа таба чапты. Салпы къулакъ акъыллы къушнынъ ийлекар арекетини ойле де анъламады. «Яхшы ки, анъламады» — тюшюндим мен. Биз бу ерден баягъы узакъкъа кеткенимизден сонъ, артымыздан кескин ве тыныкъ ке-ке-лек, деген сес эшитильди.

Гъалиба, ана кеклик озъ балачыкъларыны къанатлары тюбюне топлай эди.

БАЙБУГЪАНЫНЪ ЕШИЪ БАЙЫРАРЫ

Байбугъа — Кефе дживарында ерлешкен балабан къадимимй бир кой. Мында эвель-эзельден къырымтатарлар яшагъанлар. Он секиз асырнынъ сонъунда Къырым русие империясы тарафындан басып алынган сонъ къырымтатарларны къоркъузмакъ ичюн Байбугъагъа атлы аскерлер эскадроныны ерлештиргенлер.

Атлы аскерлернинъ эсас къысмыны тынчылыкъсевер ве ачыкъ гонъюлли украинлер тешкиль эткенинден себеп, олар ерли халкънен пек тез достлаштылар. Аскерлернинъ буюк бир къысмы Байбугъада бутюнлей къалып кеттилер ве къырымтатар къызларына эвлендилер. Мавы козъю, эсмери къызчыкъ ве огъланчыкълар дюньягъа кельдилер. Къырымтатарлар арасында Военный, Трубач киби сой адлары пейда олдылар ве сонъундан Османов, Асанов, Селимов ве дигер анъаневий сойадларнен бир сырада, акъикъий къырымтатар сой адлары оларакъ къабул этильди.

Йигирминджи асырнынъ 30-нджы сенелери адамлар ачлыкътан Украинадан отъмек олган улькелерге къачкъанда, Байбугъада украинлернинъ сайысы баягъы артты. Айны шу вакъытта шу Къырым коюнинъ эалиси арасында Пилипенконынъ балабан къорантасы пейда олды. О, ачлыкъ вакъытында Никополь чёллеринден Къырымгъа къачмагъа ве ерлешмеге наиль олды. Лякин Пилипенколар ачлыкътан о дереджеде хор олдылар ки, атта Къырым

биле ярдым этип оламады. Бири дигери артындан бабасы, анасы, кучюк огълу ве кызы бу дюньяны терк эттилер. Пилипенконынъ балаларындан тек буюк огълу — Василий сагъ къалды. Себеби, бельки де, онынъ балалыкътан агъыр ишлер япкъаны ве джисманий джеэттен къуветли олгъанындадыр.

Пилипенко янъгъыз озю яшай эди. Къомшулары — кырымтатар яш аилеси — Шевкет ве Дияра Меджитоваларнен достлашты. Оларнынъ ярдымынен кырымтатар тилини пек тез ве яхшы огренди. Онынъ достлары исе истекнен украин сёзлерини акъылларында тутмагъа тырыштылар. Шу себептен Меджитовларнен корюшкенде Василий кырымтатар тилинде селямлаша эди.

— Селям алейкум, азизлерим!

Джевабыны исе украин тилинде эшите эди:

— Добридень, друже!

Байбугъанынъ учъ тарафы юксек байырларнен сарылгъан эди. Эгер байырдаки отлар Къырымнынъ сыджакъ кунешинден куймейип, майыс айында даа ешилъ олсалар бу яхшылыкънынъ алямети олып, яз сыджакъ, кузь исе берекетли оладжакъ, деп сайыла эди.

1944 сененинъ майыс айында Байбугъа байырлары устюнде пек чокъ ешиллик бар эди. Кой залиси буны корип, пек къуванды, чюнки олар келеджектеки яхшы яшайышкъа ишана эдилер. Акъикъатен де, немселер Къырымдан энди къувулгъан, юзюм багълары ешерген вакъытлар эди. Къойларгъа сув ве от истегенинъ къадар бол эди.

Лякин 1944 сенесининъ 18 майыс геджеси якъынлашмакъта эди...

Къою къаранлыкъны фенерлерининъ ярыгъынен ярып, онларнен юк машиналары койге кирип кельдилер. Базы юк машиналарында эллеринде автоматлар туткъан аскерлер отурсалар, базылары не ичюндир бош эдилер. Кетмекте олгъан юк машиналарынынъ кузовларындан аскерлер сычрап тюшмеге башладылар ве экишер-учер олып, къырымтатарлар яшагъан азбарларгъа чапып кирдилер, эвлерге атылдылар эм де эллериндеки фенерлернен оглерини ярыкълатып, юксек сеснен багъырдылар:

— Ярыкъларны якъынъыз, тез-тез джыйышынынъыз! Джыйшынмакъ ичюн йигирми дакъкъа беремиз! Тек

керекли шейлеринъизни алынъыз ве эпинъиз кой мерке-
зине кетинъиз! Анда сизни машиналар беклей!

Юкъусырагъан адамлар ич бир шей анъламайып, эв иче-
рисинде шашмалап, анда-мында юрьмеге башладылар.
Балалар исе кычырып агълайлар. Буны корьген аскерлер
даа да зияде бакъырмагъа башладылар:

— Эгер йигирми дакъкъа ичинде джыйшынмасанъыз
ич-бир шейсиз къувып чыкъарырмыз! Ашыкъынъыз татар
нишаретлери! Арам саткъынлар!

Эгер бирде-бириси явашча кыбырдаса къадын я да
эркек олгъанына бакъмадан автоматнынъ къундагъынен
тюрте эдилер.

Меджитовларнынъ эвине де учъ аскер кирип кельди.
Шамата къопардылар (гъалиба кыырымтатарларны шашма-
латмакъ ве къаршылыкъ косътермекни акъылларына биле
кетиртмемек ичюн аскерлерни махсус ойле япмагъа огрет-
кенлер). Шевкет шейлерини тез бир чувалгъа толдурды.
Диляра исе къоркъудан къалтырагъан эллеринен докъуз
айлыкъ кыызчыгъы Яминни кийиндирди. Оны кроватина
яткъызды. Сонъра исе дёрт яшындаки огълу Муратны
кийиндирмеге башлады. Кийиндирген вакъытта огълунынъ
къулагъына пысырдап бир шейлер айтты. Огъланчыкъ
аскерлернинъ шаматасындан къоркъкъанына бакъмадан,
анасынынъ къулагъына джевап оларакъ бойле деди:

— Аначыгъым, айткъанынъыз киби япарым.

Эллеринде автомат туткъан учъ аскер Меджитовлар-
нынъ азбаргъа чыкъкъаныны бекледилер ве сонъ озълери
де оларнынъ артындан чыкътылар. Эвден чыкъкъан сонъ
бир-къач дакъкъа чевре-четке бакътылар ве ачувнен кыы-
чырдылар:

— Огълунъыз къайда?! Эгер «кучелегинъыз»нинъ сакълангъан ерини айтмасанъыз, сизни тургъан еринъизде атармыз!

Лякин Меджитовлар ич бир шей айтмадылар. Шевкет акъикъатен де, Муратнынъ къайда кеткенини бильмей эди. Чюнки Диляра огълунен не акъта пысырдашкъаныны онъа айтып етиштирмеген эди. Эгер эр шей Диляра тюшюнгени киби олса, тек сонъ акъайына бильдиреджек эди. Диляра аскерлернинъ къоркъузгъанына бакъмадан, ич бир шей айтмады. Чюнки о атаджакъ олсалар, эйиси, мында азбарда атсынлар, лякин Муратнынъ бекленмегенде къайда джоулгъаныны о ич бир вакъыт айтмам, деген къараргъа кельген эди.

Муратны кийиндирмеге тутунгъан арада Диляра онынъ къулагъына шай деген эди:

— Эвден чыкъкъанымызнен, юзюм багъына догъру кет ве къуветинъ олгъанына коре чапып, Василий эмдженинъ эвине бар. Мен онъа санъа ярдым этмемни риджа этке нимни айт. Сени озъ эвинде бирде-бир ерге сакъласын. Сонъ вакъыт косътерир. Анъладынъмы, Мурат?

— Анъладым, — деп башыны саллады дёрт яшындаки огъланчыкъ.

Меджитовлар эвден азбаргъа чыкъаджакъта анасы Муратны биринджи олып тышаргъа итеди, огъланчыкъ исе анълашылгъаны киби, юзюм багъы ичине тез сакъланды ве сыралар арасындан Василий Пилипенконынъ эвине догъру чапты. Меджитовлар ве Пилипенконынъ багълары умумий эди. Олар багъны берабер бакъа ве берекетини мусавий болюше эдилер.

Юзюм сыралары бир эвден экинджи эвге догърудан-догъру осе, къоранен болюнмеген эди. Мурат Пилипен-

конынъ эвине тез етип кельди ве юмручыгынен къапыны къакъты. Саип къапыны ачкъанынен тез-тез айтмагъа башлады:

— Вася эмдже, манъа ярдым этменъизни анам риджа этти... Мени сакъланъыз. Анам риджа этти. Манъа ярдым этинъиз, Вася эмдже. Сиз ярдым этерсинъизми?

— Эльбетте, Мурат, ярдым этерим, — деди Василий, баланынъ къарышыкъ сёзлеринден ич бир шей анъламаса да, насылдыр дешетли шей олаяткъаныны дуйды. Шу себептен юзюмлик арасындан онынъ эвине догъру келеяткъан эки аскерни корьгенинен Муратны кровать устюндеки эски урбалар обасынынъ тюбюне сакълады. Сонъ чюйде асувлы тургъан устюнде орьден такъылгъан быджагыны алып, омузына ташлады. О, орден онъа ярдым этеджегини дуйгъан эди.

Акъикъатен де, автоматчылар Василийнинъ эвине киргенинен озьлерини сыкъмадан, къырымтатарларнынъ эвлеринде къычыргъанлары киби къычырмагъа башладылар, лякин яш эркекнинъ кокюсиндеки орденни корьгенлеринен тынчланды ве яваштан сорадылар:

— Сенинъ эвинъе, тесаддюфен татар баласы чапып кирмедими?

— Ич бир кимсе чапып кельмеди, — джевап берди Василий.

— Дженклерде иштирак эттинъми? — деп сорады автоматчылардан бири башыны саллап, орденни косътерир экен. — Не ичюн алдынъ?

— Фин дженкинде бердилер...

— Демек сен къараман экенсинъ. Фин дженкинде пек аз орден бере эдилер. Мен де анда дженклешкен эдим.

Советлер Бирлигининъ Финляндиянен олгъан къыскъа муддетли бу дженк бир тарафтан пек чокъ джойыкълар-нен, экинджи тарафтан совет къоманданлыгъынынъ му-кья-фатларгъа саранлыгъынен айырылып тура эди.

Василий Пилипенко 1939 сенеси январь айында орду-гъа чагъырылды ве бир къач айдан сонъ Фин дженкине ёлланылды. Танкчы олып хызмет этти. О, бильгили танкчы ве механик эди. Арбий унерде онъа ордугъа чагъырыл-маздан эвель Байбугъа колхозында тракторджы оларакъ чалышкъаны ярдым этти. Трактор ве танк — олар техникий тарафтан якъын сойлар.

Василий Пилипенкогъа орденни танкчы оларакъ косъ-терген усталыгъы ичюн дегиль, дженк вакътында танкы урулгъан яш аскернинъ сагъ аягъыны снаряд парчалары яралагъанына бакъмадан, олюм алкъасындан озю къур-тулмакънен бир сырада, омузларында танкчылар полку-нынъ яралы командирини да къуртаргъаны ичюн къазанды. Василийнинъ аягъыны экимлер тедавийлеп оламадылар. Оны тизинден юкъары кестилер. Пилипенконы дженкявер орденнен мукаяфатладылар эм де дженкке яравсыз деп къайтардылар. Василий чолакълана-чолакълана, кокую-синде орденнен Байбугъа колхозына къайтты. Онынъ къа-раманлыгъы шу дакъкъада бутюн койге даркъалды.

Василий Пилипенкогъа къадар койде орден къазангъан олмагъан эди. Бир аякълы аскерге эльбетте де, трак-торда чалышмакънынъ чареси ёкъ эди. Лякин элинден эр шей кельген Василий саат тамирлемекни огренди. О, тез вакъытта ойле бир уста олды ки, онъа саат тамирлемек ичюн тек Байбугъа коюнинъ эалиси дегиль, къомшу кой-лерден де кельмеге башладылар. Атта кефелилер де онъа

саат тамирлемеге келе эдилер. О, бу ишинен озюне кунь-делик отьмегини къазана эди. Орден такъылгъан быджагъыны эр вакъыт киймей эди. Кийип ёлгъа чыкъкъан киби олса, эр кес — къырымтатарлар ве славянлар яш аскернен урьметнен, селямлаша эдилер.

Демек, автоматчынынъ фин дженкинде орденлерни аз бере эдилер демесинде эсас бар эди.

Василийге даа бир кере назар ташлагъан сонъ автоматчы янындаки аскерге:

— Кеттик мындан. Бу къачкъан «кучелек» эписи бир эки-учь куньден ачтан олер. Онъа ич бир кимсе ярдым этмез. Бу татар балачыгъына ола, апсханеге тюшермиз, деп къоркъмагъа аджет ёкъ, — деди.

Василий даа чокъ вакъыткъадже пенджеренден бакъып турды. Тек этраф тынчлангъан, адамларнынъ агълавы тынгъан, машиналарнынъ шаматасы Кефе тарафкъа узакълашкъан сонъ огъланчыкъны урба обасы тюбюнден чыкъарды. Онынъ кучючик тени къоркъудан ве нервадан титрей эди.

— Тынчлан, Муратчыкъ, — деди Василий, баланы мераметликнен озюнинъ кениш кокюсине басып. — Мен бу гедже не олгъаныны сорап билирим. Сонъ илериде не япаджагъымызны тюшюнермиз. Тынчлан...

Геджеси не олгъаныны Василий саба танъда, Къырым виляет радиосы хаберлер айтмагъа башлагъанда бильди. Василийнинъ эвинде радиодинамиканынъ къара тарелкасы асылы тура эди. Диктор биринджи хаберинде 1944 сенеси 18-майыста Советлер Бирлиги акимиятининъ къарарынен къырымтатар халкъы дженк вакъытында немселернинъ тарафыны туткъаны ве саткъын халкъ олгъаны себебинден Къырымдан къырымтатарларнынъ эписи сюргюн этильге-

нини, Къырымдан демирёл эшелонларынен чыкъарылгъаныны айтты. Сонъра къырымтатарлар арасында сюргюнликтен къачкъан сойлары олса, я да ватандашлардан бирде-бириси къачкъан къырымтатарына ярдым этмеге тырышса, къачкъан къырымтатар да, онъа ярдым эткен адам да, къатты джевапкъарлыкъкъа чекилежегини бильдирди.

Буны эшиткен Василий, ачувындан аз къалды богъулазды.

Насыл дешетли ялан! Къырымтатар халкъы — саткъын... Буларнынъ эписи ялан! Халкъ саткъын оламаз. Василий къырымтатарларны пек яхшы биле эди. Немселер Къырымны басып алгъан вакъытта олар озьлерини баскъынджыларны къабул этмеген инсанлар насыл алып барсалар ойле алып бардылар. Къырымтатарлар джебеде, партизан отрядларында дженклештилер, гизли иш алып баргъанларгъа ярдым эттилер. Бекленмегенде укюмет бутюн халкъны саткъын деп чыкъарды. Акъылгъа ятмайджакъ шей. Эгер бу акъикъат олса эди, ачувнен тюшюнди Василий, къырымтатарлар онынъ совет аскери олгъаныны чакъар эдилер. Байбугъада эр кес онынъ аскер олгъаныны яхшы биле эди. Лякин бир къырымтатары биле барып, оны немселерге чакъмады. Ойле сою бир дане биле тапылмады!

...Сургюнликтен сонъ бир къач кунъ кечти. Василий кунъ-кунъден Муратнен берабер Байбугъадан не къадар тез кетсе, о къадар яхшы оладжагъына эмин олды. Тек койден дегиль, Кефеден атта Къырымдан! Чюнки къырымтатар балачыгъы онынънен экен, мында онынъ яшайышы раат олмаз. Василий атта геджеси биле Муратны азбаргъа янгъыз чыкъармагъа сакъына эди. Тек балачыкъ темиз ава

алсын деп, къапыны азачыкъ аралыкъ эте, сонъра кене соба артында онынъ ичюн азырлангъан тѣшекке яткъыза эди.

О, ниает Муратнен берабер Къырымдан кетмек къарарына кельди ве баланы къаршысына отуртып:

— Мурат, бир къач кунъден сонъ биз экимиз Байбугъадан эбедий кетеджекмиз. Ёлда сенинъ къырымтатар олгъанынъа ич бир кимседе шубе догъурмамакъ ичюн мен эр ерде сени меним огълум, о украин, ады Мирон дейджегим, — деди. Бу адны Василий тесаддюфен сайламады. Ачлыкътан ольген кучюк къардашынынъ ады ойле эди. — Акъылынъда тут Мурат, сен украинсинъ, сен меним огълумсынъ, мен сенинъ бабанъым, сенинъ адынъ — Мирон. Анъладынъмы?

Балачыкъ, шашыладжакъ дѳреджеде зийрек экен. О, джиддий джевап берди:

— Эбет, баба, мен эр бир шейни яхшы анъладым. Мен украиним, меним адым Мирон... Мурат ве Мирон бири-бирине ошагъан адлар, мен Мирон олгъанымны унутмам, — деп кульди огъланчыкъ.

— Пек яхшы, огълум, — деп къуванды Василий.

Бир кунъ геджеси Василий Пилипенко бир вакъытлар койдешлери тамирлемек ичюн кетирген саатлерни чувалгъа къойды, чувалны исе рюкзак ичине ерлештирди, чюнки оларнынъ саиплери койде энди ёкъ эдилер. Оларны узакъ Сибирь улькелерине алып кеттилер. Саатлерни тамирлемеге, тамирленген сойларыны исе бирде-бир иш тапкъанджа бирер-бирер сатарым я да ашайткъа денъиштирим, деп тюшюнди. Чувалгъа отъмек къурусы ве сувда къабугъынен пиширильген къартоп, согъан къойды ве Байбугъадан кетти.

Байбугъагъа сюргюн олунгъан къырымтатарлар ерине Русиеден кетирильген адамлар Василийни бильмей эдилер. Шу себептен аягъына протез кийген яш эркек кой сокъакъларында башкъа топаллап юрьмегенини ич бир кимсе абайламады. Къырымтатарлары сюргюн этильген сонъ къалгъан койдешлер исе Василий Пилипенконы фуртуналы денъиз алып къачкъандыр, деп беллеген эдилер. Адамлар Василийнинъ сакъат олгъанына бакъмадан, денъизде ялдамагъа севгенини биле эдилер. Акъикъатен де, о сийрек олса да, вакъыт тапып, Кефеге бара ве денъизнинъ мавы сувунда ялдамагъа севе эди. Байбугъалылар арасында, койдешлеринден бири бир къач кунъ эвель Василийни далгъалангъан денъиз ялысында корьгени акъкъында лаф юрьмеге башлады. Шу себептен байбугъалылар бир аякълы Пилипенконы фуртуналы денъиз озь дамына чеккендир деген фикирге кельдилер. Василийни акъикъатен де, ялы боюнда корьгендирлер. Чюнки о, акъикъатен де ялы бойлап топаллап юрьген эди. Василийни о вакъытта фуртуналы денъиз дегиль де, денъизден бир къач метр авлакъта ерлешкен Кефенинъ демирёл станциясындан кочькен мал поездлери меракъландыра эди. Чюнки о Къырымдан чыкъкъан, адам ташыгъан поезднен Муратнен экиси узакъкъа кетип оламайджакъларыны анълай эди. Чюнки эсмери огъланчыкъ демирёл станцияларында юрьген чокътан чокъ милислернинъ дикъкъатыны чекип, экисини де тутмакъ итималы бар эди. Бу эсмери огъланчыкънынъ ким олгъаны белли олмагъанджа Къырымдан тез кетмек керек эди. Шу себептен екяне имкян мал вагонлары эди. Гизлиден шу вагонларгъа минип Кефеден ве Къырымдан узакъча ерге кетмек керек эди. Василийнен Мурат ойле де яптылар. Кефеден бозукъ

немсе техникасыны маден заводларынынъ бирине алып кетмекте олгъан мал поездына дуйдурмадан миндилер ве парлангъан танк ичине кирип сакъландылар. Василий Пилипенко эвель танкчы олгъанындан себеп, танк ичинде насыл сакъланмакъ керек олгъаныны яхшы биле эди. Василийнен Мурат шу эшелоннен Запорожье шеэринде якъын кельдилер. Сонъ андан Никопольге, Василийге балалыкътан таныш олгъан Никополь чёллерине догъру ёл алдылар.

Пилипенко бараджакъ сонъки нокъталарыны пек яхшы биле эди. Бу Никополь дживарында ерлешкен Новопавловка кою эди. Анда бабасынынъ аптеси Харитина яшай эди. Василий балалыкъта бир къач кере онынъ эвинде мусафирликте олгъан эди. Тизеси оны Муратнен беребер, ич олмадым бир къач вакъыткъа озь эвине йибереджегине эмин эди.

Василийнинъ Новопавловканы сайлагъанынынъ себеплеринден бири де койде саат тамиринен огърашмакъ ниети эди. Эгер койде муштери аз олса, якъын олгъан Никопольге шеэринден де муштери тапылабилер эди. Озюнинъ яхшы саатчы олгъаныны бильген Василий, эмегине тез къыймет кесиледжегини ве отъмеклик къазанаджагъына эмин эди.

Пилипенко Муратнен берабер ниает Новопавловка коюне кельдилер ве Харитинанынъ эвине якъынлаштылар. Шу вакъыт азбарда терен чукъур ве аман-аман толусынен бозулгъан эв диварларыны корьдилер. Тек эвнинъ бир кошеси къалгъан. Яш акъайны ве балачыкъны корьген тизесининъ къомшусы Харитинанынъ торуныны таныды ве март айында Никопольни азат этмек ичюн мында къатты урушлар олгъаныны анлатты. Новопавловкалылар бутюн бу вакъыт ичинде бомба ве снарядлардан сакъланмагъа

тырышып, магъазларда яшагъанлар. Снаряд койлюлернинъ сакълангъан ерге тюшкенде, кимерде магъазлар да къуртарамагъан. Харитинанен айны шойле олгъан. Снаряд Харитина, онынъ омюр аркъадашы ве къызы сакълангъан магъаз устуне тюшкен, нетиджеде оларнынъ эписи ольгенлер. Патлав далгъасы бутюн эвни йыкъкъан. Тек эвнинъ бир кошеси къалгъан. Василийнен Мурат шу кошеде яшамагъа башладылар. Пилипенко яз айлары ичинде даа бир оданы тамирлеп битирди. Сувукъта къызынмагъа шей олсун деп, йыкъылгъан тереклерни одунгъа кесип азырлады. Яшамакъ мумкюн эди. Агъыр эди амма, кене де мумкюн эди.

Пилипенко онъа чокъ раатсызлыкъ кетирген даа бир яхшы иш япмагъа наиль олды. Муратнынъ ич бир тюрлю весикъалары ёкъ эди. Амма оны мытлакъ «къанунлаштырмакъ» керек эди. Василийге кене онынъ ордени, догърусы онынъ ордени олгъаны акъкъындаки китапчыгъы ярдым этти. Пилипенко китапчыгъы янына алып Новопавловск кой шурасына кельди. Анда якъында джебеден къайткъан бир эли ёкъ сабыкъ джекчи реберлик эте эди. Быджагъына орден такъылгъан бир аякълы зияретчини корьген кой шурасынынъ реиси самимий кулюмсиреп отурмагъа давет этти ве:

— Сен мында насыл ишнен кельдинъ, достум? Харитинанынъ эвинде чалышкъанынъны корьдим. Машалла... Сонъ, сен мында не ичюн кельдинъ? — деп сорады.

— Бойле бир меселе бар, — деди Пилипенко ашыкъмайып, йымшакъ сеснен, — къадыным догъургъан вакъытта кечинди. Огълумны озюм тербиелейим. О вакъытта биз Къырымда Кефе дживарындаки койде яшай эдик. Къырымны немселер басып алгъан вакъытта бизим эвимиз

янды. Онынънен берабер огълумнынъ догъгъаны акъкъындаки шеадетнамеси де янып кетти. Весикъасыз насыл олгъаныны озюнъиз билесинъиз... Менде тек бир весикъа сакъланды — о орденнинъ весикъасыны кой шурасы реисине узатты.

— Оны бардакъ ичине къойып, бостанда топракъ къазып комген эдим. Огълум акъкъында исе бир тюрлю кягъыт къалмады.

— Санъа ярдым этерим. Огълунънынъ ады не?

— Мирон Васильевич Пилипенко.

— Не вакъыт догъды?

— Къырккъынджы сенеси бир январьда. Василий Муратнынъ догъгъан кунюни ве йылыны биле эди.

Кой шурасынынъ реиси тескерени язды, шап этип муурь басты ве кягъыт япрагъыны Василийге берди.

— Шимдилик сенинъ огълунъда бойле весикъа оладжакъ. Дженк биткен, эпимиз раат ве бахытлы яшамагъа башлагъан сонъ мен берген весикъаны догъгъаны акъкъындаки шеадетнамеге денъиштирирсинъ.

— Сиз берген тескере ишанчлы весикъамы? — кой шурасы реисининъ джаныны агъыртмамакъ ичюн мукъайтлыкънен сорады Пилипенко.

— Шимдики вакъытта бундан да ишанчлысы олмаз!

Эвге кельген сонъ Василий Муратны багърына басып:

— Эндиден сонъ сен Мирон Васильевич Пилипенкосынъ. Мурат Меджитов олгъанынынъ тек экимиз биледжекмиз, анъладынынъмы, Мирон?

— Анъладым, баба, — джевап берди огъланчыкъ. Вакъыт кечкен сайын Пилипенколарнынъ яшайышы яваш-яваш яхшылашты. Василий орталыкъта саат устасы оларакъ тез

белли олды. Никополь турмуш комбинаты оны ишке давет этти. Василий разы олды. Пилипенкогъа дженк сакъаты олгъаны ичюн Новопавловка коюнде устахане ачтылар. Василий анда тек саат дегиль дигер эв эшьяларыны да тамирлемеге башлады. Комбинатта урьмет къазанды, онъа фахрий ярлыкълар берильди ве эр кеске нумюне оларакъ косътерильди.

Бабасынынъ унерини огълу да менимседи. Мирон мектепни битирди, Ордуда хызмет этти, сонъ бабасынен берабер устаханеде чалышты. Оларнынъ экисине де шеэрде иш теклиф эттилер. Пилипенко оларгъа:

— Биз бойле де шеэрде чалышамыз сайыла, чюнки Новопавловканы мемурлар шеэрге къоштылар, — деп джевап берди.

Новопавловкалылар юксек бойлу, кениш омузлы, беззачлы, аягъына протез такъкъан акъайны ве онынъ янында кучлю, яш адамны ашыкъмайып кой артындаки чёльге догъру кеткенлерини сыкъ-сыкъ коре эм де озъара:

— Пилипенколар кене джумранларны сейир этмеге кеттилер, — деп шакъалаша эдилер.

Олар эльбетте де, джумранларны бакъмакъ ичюн анда кетмей эдилер. Василий бир кунъ:

— Мурат, сен къырымтатар тилинде манъа бакъкъанда ярамай лаф этмеге башладынъ. Мен буны бегенмейим. Юрь!

— Къайда, баба?

— Юрь. Чёльге.

Василий огълуны чёльге алып кетти ве бир вакъытларда Муратнынъ ана-бабасы — Диляра ве Шевкеттен эшиткен къырымтатар тюркюсини йырлады. Сонъра бу йырны огълу

да огренди. Пилипенко умумен яхшы йырлай эди. Дженктен эвель оны славянларнынъ эм де къырымтатарларнынъ тойларына сыкъ-сыкъ чагъыра эдилер. Василийнынъ аджайип сесини эр кес бегене эди. О, тек украин дегиль къырымтатар йырларыны да чокъ биле эди. О, Новопавловка кою артындаки чёльде шу тюркюлерни огълуна йырлай эди.

Къырымтатар тилинде бойле дерсни экиси де бегене эди. Олар къырымтатар халкъынынъ тилинде лаф эткенлерини эм де тюркюлерини йырлагъанларыны кимсе эшитмесин деп, чёльге чыкъа эдилер. Бир кимселер дуйса, эшитсе белядан къуртуламаджакълары белли эди. Чюнки къырымтатарларгъа Советлер Бирлигинде ярамай бакъа эдилер. Оларгъа азачыкъ олса да, ярдым этмек пек телюкели эди.

Ниает, коммунистлернинъ империясы йыкъылды. Мустакъиль Украина мейдангъа кельди. Къырымтатарлар озь тарихий ватанларына къайтмагъа башладылар.

Майыс куньлерининъ биринде Василий Мураткъа:

— Огълум, ярын Кефеге кетеджекмиз, — деди.

— Кефеге?! — шашты Мурат. — Не ичюн?

— Мен кеченлерде телевизор бакътым. Кефеде 1944 сенеси сюргюн этильгенлер хатырасына абиде тиклегенлерини айттылар. 18 майыс куню шу абиде янында матем митинги оладжагъыны бильдирдилер. Огълум, мен шу митингде иштирак этмеге пек истейим. Эгер биз Кефеге ярын ёл алсакъ митингге етиштирмиз.

— Яхшы баба, барырыз. Мен де анда олмагъа истейим.

Пилипенколар поездге билет алдылар ве 17 майыс куню акъшам энди Кефеде эдилер. Вокзалдан пек узакъ олмагъан мусафирханеде ерлештилер. Сонъ ярым асыр эвельси

гизли къачкъан шеэрге кезинмек ичюн чыкътылар. Василий Кефени танымады шеэр пек денъишкен. Эльбетте де, арадан о къадар йыл кечти. Тек демирёл станциясы эвелькиси киби денъизден бир къач он метр узакъта тура эди. Мында ич бир шей денъишмеген. Бутюн бир халкъ сюргюн этильген ерден — Къырымдан тездже чыкъып кетмек ичюн мал вагонына юкленген бозукъ немсе бронетехникасына насыл этип сакълангъанларыны атта Мурат хатырлады.

Эртеси куню Пилипенколар эрте уяндылар. Ювундылар, тыраш олдылар, озьлеринен кетирген емекни мусафирхане одасында ашап, сабалыкъ яптылар ве сюргюнлик къурбанлары хатырасына къоюлгъан абидеге кеттилер. Абиде олар ерлешкен мусафирханеден пек узакъ дегиль эди. Олар бир къач дакъкъадан матем митингине кельген юзлернен адамлар арасында эдилер.

Матем митингининъ башында Кефенинъ муфтиси ватандан чыкъарылгъан вакъытта ве сюргюнликте вефат эткенлернинъ рухуна дуа окъуды. Дуадан сонъ адамлар сёзге чыкътылар. 1944 сенеси олгъан сюргюнлик фаджиасы акъкъында айтмагъа истеген эр бир инсангъа сёз берильди.

Василий де сёз сорады. Митингни алып баргъан яш къырымтатар къадыны:

— Шимди украин джемиетининъ векили Пилипенко эфенди сёзге чыкъаджакъ, — деп илян этти.

Василий эеджаныны тынчландырмакъ ичюн бир эки оксюрип алды ве:

— Урьметли къырымтатар милleti! Къыйметли достлар! — деп къырымтатар тилинде айтты. Онынъ бу сёзлерини ерли халкъ гурьдели эльчырпмаларнен къаршылады. Василий нуткъуны украин тилинде девам этти:

— Мен аман-аман 80 яшындам. Мен отузынджы сенелерининъ башында украин халкъынынъ башына келип кечкен ачлыкънынъ эм де 1944 сенеси 18 майыс куню къырымтатарларнынъ башына кельген фаджианынъ шааты олам. О вакъытта мен Байбугъа коюнде яшай эдим. Бу фаджиялар шимди яш мустакъиль Украин девлетини къурмакъта олгъан эки халкъны бирлештирдилер. Мен эпимизни ана киби къайгъыргъан кучлю ве зенгин Украина мемлекетини къураджагъымызгъа инанам. Бизим эпимизге бахт ве мувафакъиет ёлдаш олсун! — деди.

Бу лафлардан сонъ кене гурдели эльчырпмалар янъгырады.

Пилипенко микрофондан бир къач адым четке, Мурат тургъан ерге чекильди. Бабасынынъ чыкъышыны митинг иштиракчилери бойле сыджакъ къабул эткенинден Мурат мемнюн эди.

— Баба, сиз теджрибели сиясетчи киби айттынъыз. Ёкъ сиясетчи дегиль, шаир киби чыкъыш яптынъыз!

— Огълум, бу сёзлер меним анъыма къайдан кельгенини озюм де бильмейим.

Пилипенконынъ янына азгъын, сачы агъаргъан бир къадын кельди Василийге дикъкъатнен бакъты ве эеджаннен:

— Пилипенко эфенди, Диляра Меджитова деген ад сизинъ акъылынъызгъа ич бир шей тюшюрмейми? — деп сорады.

Василий яшайыштан баягъы эзиетленген, амма озь дюльберлигини сакълап къалгъан къадыннынъ чересине баягъы вакъыт ич бир шей айтмадан бакъып турды. Сонъра пысырдынен:

— Я Раббим! Диляра! Бу сенсинъми, Диляра?! — деди.

— Бу меним Василий, мен...— деди ве бир кереден Василийнинъ янында тургъан яш адамгъа бакъты.

Пилипенко яш адамны омузындан къучакълады ве:

— Диляра, бу меним огълум Мирон ве сенинъ огълунъ Мурат, — деди.

Диляра эр шейни анълагъаныны бильдирип, башыны салады:

— Сен айткъанынъ киби олсун. Мен къаршы дегилим, — деди. Огълуну багърына басты. — Мурат... Огълум... Мен бутюн омюр сени даа бир кере корьмекни ялварып, Аллагъа ибадет этим. Алланынъ къудретинен манъа сени корьмек къысмет этти. Огълум...

Мурат исе эеджанлангъанындан бир шей айтмайып, козюнден тыгъырып тюшкен козьяшларыны ич бир кимседен гизлемейип, анасыны къучакълады.

Диляра баласынынъ багърындан айырылмайып:

— Сиз къайда яшайсынъыз, Кефедеми? — деп сорады.

— Ёкъ, — деп джевап берди огълу, — биз бабамнен эки-миз Никопольден махсус матем митингине кельдик.

— Къайда ерлештинъиз?

— «Астория» мусафирханесине, — деди Василий.

— Ойле олмаз, шейлеринъизни мусафирханеден алынъ, мен сизни Байбугъагъа алып кетеджегим, — деди Диляра. Мен кучюк бир эвчик алдым. Учъ йылдан берли анда яшайым. О эвчик эски, амма мени толусынен къанаатлендире. Бизни 1944 сенеси сюрдюн эткен эвимизде исе о вакъыт Курск виляетинден кетирильген адамлар яшайлар. Мен оларны насыл къувайым...

— Огълум, сенинъ къардашынъ Ясмин ве бабанъ — экиси де сюрдюнликте вефат эттилер. Тек мен къалдым. Энди

исе сени таптым, Аллагъа шукюр. Энди мен бахытлы инсаным... Бир къач дакъкъалыкъ сюкюнеттен сонъ:

— Юрюнъиз сизинъ мусафирханенъизге барайыкъ, шейлеринъизни алайыкъ ве меним эвиме Байбугъагъа кетейик, — деди.

...Уйлеге якъын Байбугъагъа келип чыкътылар. Диляра бугунъ эвинде мусафир оладжагъыны бильген киби, акъшамдан баягъы аш азырлагъан эди. Юзюм сергиси тюбюндеки маса башында отурып, уйлелик емек ашадылар. Шарап ичмедилер. Къырымтатарларнынъ адетине коре, матем куню ракъы, шарап ичмек гуня сайыла.

Байбугъанынъ къою-ешилъ байырларына бакъа-бакъа ашадылар, субетлештилер. Бу дюльберликтен козюни алмайып, Диляра бойле деди:

— Байырларнынъ тюсюне коре, бу сене яз Алланынъ къудретинен, сыджакъ, кузь исе джумерт оладжакъ.

— Эбет, разы олды Василий, — яз, Аллагъа шукюр, акъикъатен де, сыджакъ ве мераметли оладжакъ, кузь исе бол берекетли...

Уйлеликни девам этер экенлер омюр, аят акъкъында баягъы субетлешип отурдылар. Бекленильмегенде Диляра эки элини донатылгъан эски масагъа тиреп, бир кереден скемледен турды ве:

— Билесинъизми не, Никопольден Байбугъагъа кочип келинъиз. Меним эвим бизим учюмизге де етер.

Бекленильмеген теклифтен шашмалагъан Василий Пилипенко баягъы вакъыт бир шей айтмады, сонъра явашчыкътан:

— Диляра, биз Мироннен, — тез янълышыны тюзетип, — Биз Муратнен тюшюнип бакъармыз, — деди.

— Эбет, ана, биз бабамнен экимиз тюшюнип бакъармыз, — деп айтты Мурат.

Оларнынъ сесинден Диляра огълунынъ насыл къараргъа кельгенини анълады. Василий де пек къаршы дегиль эди. Демек, къуванды Диляра, олар Байбугъагъа кочип келеджеклер. Не вакъыт бу энди башкъа меселе. Амма мытлакъа кочеджеклер.

Шимдилик исе софра башында ашыкъмадан емек ашай ве бири-бирлерине бакъа, кулюмсрей эм де Байбугъанынъ ачыкъ ешилъ тюстеки байырларына бакъа-бакъа, яваш субетлеше эдилер.

МУНДЕРИДЖЕ

Бала эдебияты эбедий эдебияттыр (А. Кокиева)..... 3

ШИИРЛЕР

Сары кунеш.....	8
Чапчин	9
Пардош.....	10
Татийлер.....	11
Аювчыкъ.....	12
Кунеш	13
Денъиз.....	14
Кузь	15
Коктен тюше тамчылар.....	16
Айванлар насыл ашайлар.....	17
Тавшан.....	18
Сансар	19
Къоянчыкъ.....	20
Къарылгъач	21
Балкъуртчыкъ.....	22
Бакъачыкъ	23
Мен истейим.....	24
Муслиме	25
Хатидже.....	26
Байрам	27

Сервиназ	28
Бахшыш	29
Балачыкълар шеньленелер.....	30
Атчыкълар	31
Ярдымджылар	32
Ышыкъ.....	33
Эминечик	34
Огренир	35
Эльмаз.....	36
Къурназ мышыкъ	37
Бизим Зера	38
Къызчыкъ	39
Къар.....	40
Мелек	41
Аяз	42
Селиме.....	43
Йылбаш кельди	44
Пердалез	45
Баарь	46
Хыдырлез	47
Ана тили.....	48
Наврез	49
Къавий олды багъымыз	50

ИКЯЕЛЕР

Эдие.....	52
Аяз деде.....	55
Энди макътанмайджагъым.....	57
Къутудаки аждерха.....	60

Айдер	63
Ишкир къыз.....	65
Ич бир айван унутылмады	67
Къаракъаш.....	70
Чая улакъ	73
Эгиз къозулар	75
Кучелек.....	79
Къызчыкъ ве сычан	82
Учмагъа огреттим.....	84
Таракъоту	87
Къадыр ве къаргъа.....	89
«Ава» къокъугъан нарат.....	90
Безь отьмек.....	95
Шемсие.....	100
Алельхусус бахшыш	104
Койде.....	109
Биз Ватанда яшайджакъмыз	113

МАСАЛЛАР

Машалла балачыкъларгъа!.....	122
Фурун боджеги	124
Айнеджи тильки.....	126
Аювчыкъ.....	128
Тавшанлар	131
Рушен наратчыкъ	134
Тенбель хоразчыкъ	138
Сычан делиги бинъ алтын.....	141
Куньджюлик беясы	145
Дагъда байрам	148

ТЕРДЖИМЕЛЕР

Мухаммедге (с.а.в.) мектюп.....	156
Эчкидагъ.....	161
Мукъаддес къабир	167
Шейтан-Сарай	171
Арслан укюмдарлыгъы астындаки айванлар	178
Бекленильмеген корюшюв. <i>(Николай Красильников)</i> ..	194
Алдангъан Умка. <i>(Николай Красильников)</i>	196
Байбугъанынъ ешилъ байырлары. <i>(Валерий Тарасов)</i> ..	199

Литературно-художественное издание

Аметова Наджие (Усеинова Нажия) Рефатовна

ЖЁЛТОЕ СОЛНЦЕ

Стихи, сказки, рассказы, переводы

Редактор *Н. И. Бекиров*

Художник *Р. И. Ваапов*

Макет и вёрстка *Э. Р. Аджалимова*

Подписано в печать 27.11.2019 г. Формат 70х100¹/₁₆.

Гарнитура «TextBookСТТ». Усл. печ. л. 18,2.

Объем 14,0 печ. л. Тираж 500 экз. Заказ № .

ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского»

295048, Республика Крым,

г. Симферополь, ул. Трубоченко, 23-а.

E-mail: mediacenter2015@mail.ru

ОГРН 1159102113455

Отпечатано в типографии ООО «КОНСТАНТА»

308519, Белгородская обл., Белгородский р-н,

п. Северный, ул. Березовая, 1/12.

Тел./факс +7 (4722) 300-720 www.konstanta-print.ru